

Jog

történeti szemle

2012
3. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Grotius és a *mare liberum* koncepciója

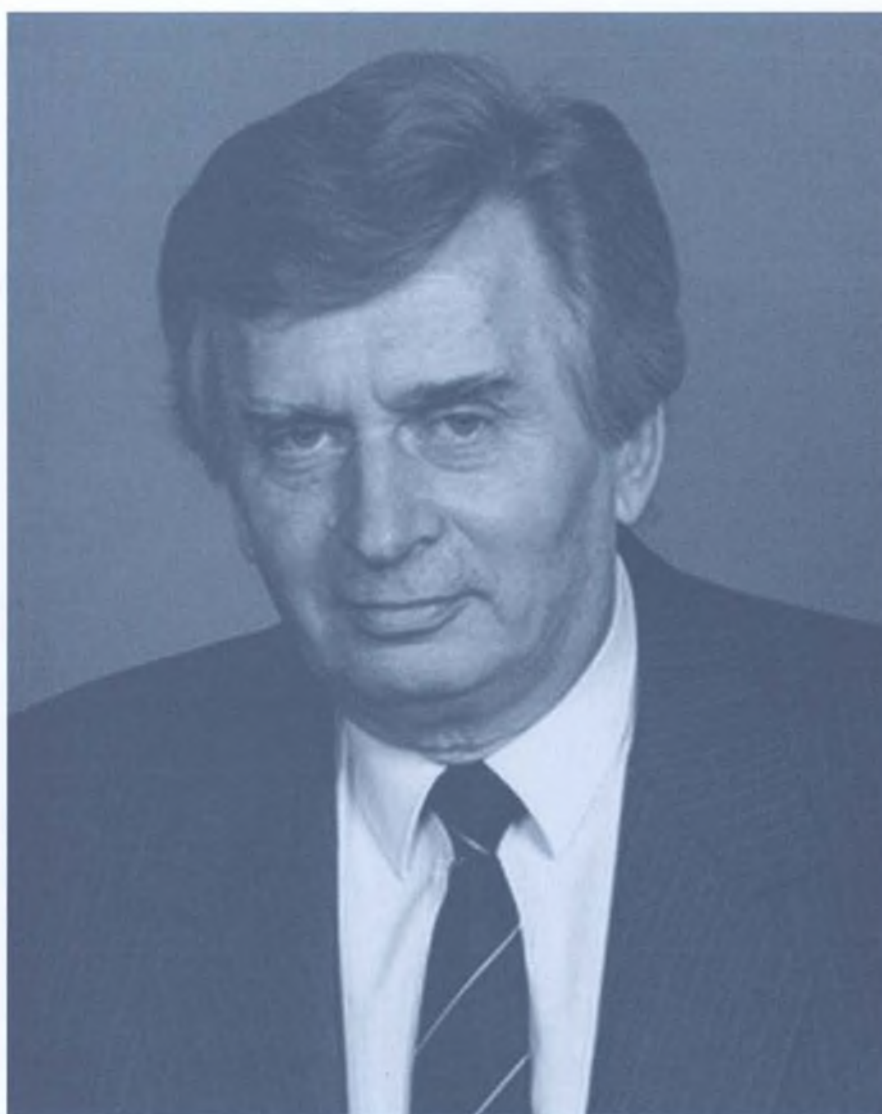
Antall József a demokratikus
jogállamiságról
és a parlamentáris
demokráciáról

„Alkotmánytan”
a Magyar Rádióban
(Az 1949. évi alkotmány)

Az állampolgárság
és a községi illetőség
szabályozása
a neoabszolutizmus
időszakában

Az alaptörvényekről a történeti
alkotmány időszakában

Az ír nyelvi paradoxon

Antall József

TARTALOM

TANULMÁNY

CSATLÓS Erzsébet: Grotius és a <i>mare liberum</i> koncepciója.....	1
ERDÖDY Gábor: Antall József a demokratikus jogállamiságról és a parlamentáris demokráciáról.....	10
SIMÁNDI Irén: „Alkotmánytan” a Magyar Rádióban (Az 1949. évi alkotmány).....	20
VARGA Norbert: Az állampolgárság és a községi illetőség szabályozása a neoabszolutizmus időszakában, különös tekintettel az OPTK vonatkozó rendelkezéseire	26

MŰHELY

KISS Bernadett: Piros lámpás házak a Dunántúlon.....	31
NACSA Mónika: Az alaptörvényekről a történeti alkotmány időszakában	41
NAGY Noémi: Az ír nyelvi paradoxon	48

KÖNYVEKRŐL

A megsüvegezendő 450 év – Az ELTE Egyetemi Könyvtár története – GOSZTONYI Gergely.....	59
Egy osztrák jogász a „reformkorból” – Válogatás Karl Josef Pratobevera önéletrajzi írásából – KÉPESSY Imre.....	61

SZEMLE

Az alkotmánybíráskodás múltja, jelene és jövője. Sólyom László előadása a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének ülésén – BEKE-MARTOS Judit	62
A tudományos „utánpótlás” konferenciája az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – B.-M. J.....	65
Német-magyar büntetőjog-történeti csereszeminárium Szekszárdon – K. I.....	66
Szente Zoltán akadémiai doktori értekezésének nyilvános védése – ERDŐS Csaba.....	67
Kiss Bernadett PhD-disszertációjának nyilvános vitája – FREY Dóra.....	68
Juventus victus – Erdődy János és Jusztinger János doktori értekezéseiről – DELI Gergely.....	69
Rokolya Gábor PhD-értekezésének nyilvános vitája – KONCZ Ibolya Katalin.....	71
Jakab Éva az Osztrák Tudományos Akadémia tagja lett – POZSONYI Norbert.....	73
Thomas Olechowski előadása az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – K. I.....	74
HÍREK.....	77
E számunk szerzői.....	80

A címlapon:

Antall József

(Pestújhely, 1932. április 8. – Budapest, 1993. december 12.): magyar nyelv és irodalom-történelem-levéltár
szakos tanár, muzeológus, könyvtáros politikus, a Magyar Demokrata Fórum elnökeként Magyarország rendszerváltás
utáni első választott miniszterelnöke.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István
Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem
Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Jogtudományi Tanszéke
Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

Huig de Grootot (1583–1645), a hollandiai Delft városának szülöttét csodagyerekként tartották számon, s már 16 évesen jogi doktor volt. A *Hugo Grotius* néven ismert jogászt a szakma mint a modern természetjogi gondolkodás megteremtőjét, nem mellesleg a nemzetközi jog tudományának egyik legkiemelkedőbb művelőjét tiszteli. Nevéhez számos koncepció kapcsolódik, így a nyílt tengerek szabadságának elve is, amely a mai nemzetközi jog egyik alappillére, s amelyet számos szakirodalmi hivatkozás az 1609-ben megjelent, *Mare liberum sive de iure quod batavis competit ad indica* címet viselő munkájából eredeztet.¹ Kevésbé közismert azonban a kor tengerjoga, illetve azok a körülmények, amelyek között a mű megszületett, így gyakran téves következtetéseket vonnak le Grotiusnak a nyílt tengerek szabadságáról vallott gondolataiból.

A tanulmány célja, hogy ezeket a hiányokat a magyar szakirodalomban pótolja, és átfogóbb képet adjon Grotius korának tengerjogáról, 1609-es művének jelentőségéről, annak korabeli megítéléséről, valamint hatásáról.

Kiindulópont: a klasszikus tengerjog születésének kora

A Római Birodalom felbomlását követően az európai államalakulatok között egyre erősödő vita támadt a tengeri útvonalak használata, a halászati jogok, a tranzitdíjak tekintetében. Ez a folyamat a 13–14. századra elvezetett oda, hogy a tengerparttal rendelkező államok elkezdtek kiterjeszteni a szuverenitásukat a part menti sávra, és megjelentek az tengeri területek iránti első követelések.²

Közvetlenül a Római Birodalom hegemóniájának megszűnését követően az itáliai városállamok megpróbálták átvenni a tengerek feletti kereskedelmi befolyást, de mivel – méretükből kifolyólag – fizikailag nem tudták elérni, ami Rómának sikerült, ezért jogi eszközökkel igyekeztek a magukénak deklarálni azt. A rómaiak gyakorlatával ellentétesen – miszerint a tengeri területek állami szuverenitás tárgyai nem lehetnek, az *res communis*³ – a 10–12. század során Pisa és Toszkána a Tirrén-tenger, Velence az Adriai-tenger, Genova a Liguriai-öböl vize felett igényelt szuverenitást, északon pedig Dánia és Norvégia igyekezett sajátjaként kezelni a kör-

Csatlós Erzsébet

Grotius és a *mare liberum* koncepciója

nyező vizeket, jogalapot viszont Velence kivételével egyik városállam sem tudott felmutatni. Velence pápai ajándékként (*donationis Pontificiae*) kapta meg az Adriai-tengert, és mivel a korban megerősödő kereszténység miatt a pápát tekintették Isten földi helytartójának, s így minden terület urának, ezért a keresztény uralkodók is végső soron a pápa vazallusaként birtokolták területi felségjoguk tárgyát.⁴ Az iszlám világban ezzel egy időben egy másik területszerzést igazoló jogcímet kerestek, amelyben a jelenlegi parti tenger öse jelenik meg; úgy vélték, hogy a parti állam addig a pontig tudhatja magáénak a part menti vizeket, amilyen távolságig a partról még látható a hajók árboca.⁵

Összefoglalva: egyre gyakrabban fordult elő, hogy egyes államok másokat ki akartak zárni a tengerek – akár halászati vagy hajózási célú – használatából, igaz, hogy főként az Európa közelében lévő félig zárt tengerreszeken, s nem igazán a nagy nyílt vizeken.⁶

Az Északi-tengert⁷ a kora középkortól kezdve sajátként kezelte Norvégia, ahol az idegenek számára megtiltották az idegen államok hajózását. Az 1400-as években élénk érdeklődés indult meg a területen való hajózás és halászat iránt, így a norvég uralkodók egyre nehezebben tudták fenntartani az igényeiket. Számos 1400-as években kötött szerződés bizonyítja, hogy Nagy Britannia elismerte a norvég jogokat azáltal, hogy alávetette magát a norvégok által diktált halászati és hajózási feltételeknek. Egy 1490. évi szerződés alapján az angolok például korlátozás nélkül áthajózhattak Izland szigetére, ott halászhattak és kereskedhettek, ehhez csupán a szokásos vámösszeget kellett megfizetni, és hétévente megújítani az engedélyt. A szerződés revíziójára VIII. Henrik angol uralkodó 1523-ban kerített sort, ennek ellenére a 16. században tovább erősödtek az

Huig de Groot (Hugo Grotius; metszet, 1636)

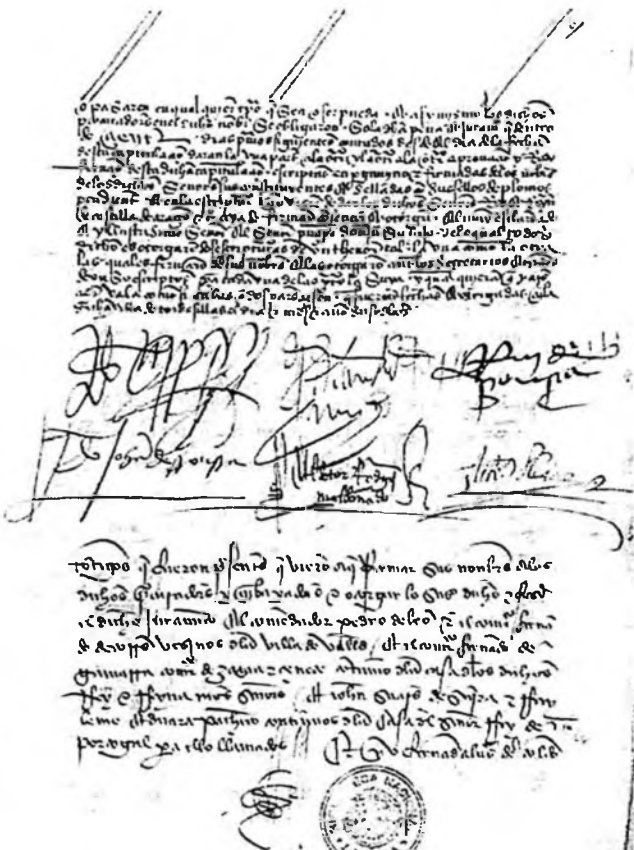
ellentétek a nyílt tengerek szabadságával élni kívánó államok és a hajózást korlátozni szándékozók között.⁸

A keresztény világban a szárazföldi területszerzés igazolásaként egyre inkább elterjedtek a pápai bullák, és a két első felfedező hatalom, Portugália és Spanyolország számos ilyen dokumentummal bírt, így amikor azok területi hatálya tekintetében áttekinthetetlen káosz alakult ki, Spanyolország VI. Sándor pápához fordult. A keresztény egyház feje 1493-ban négy bullát bocsátott ki. Az 1493. május 3-i *Inter Caetera* kezdetű bulla garantálta a spanyol felfedezők számára a szuverenitást az addig keresztény uralkodó által még fel nem fedezett területeken, a szintén ezen a napon kiadott *Eximiae Devotionis* bulla pedig pontosította az *Inter Caetera* rendelkezéseit. Az 1493. május 4-én született *Inter Caetera* a Zöldfoki-szigetekenél húzta a meg a spanyol–portugál határvonalat, míg az 1493. szeptember 26-án kiadott *Dudum Siquidem* bulla megerősítette ennek rendelkezéseit, és visszavonta az összes ezt megelőző olyan bullát, amelyek esetleg olyan területet juttatnának portugál kézre, amelyek az új határnegvonás szerint spanyol oldalon lennének.⁹ Ezek alapján 1494-ben született meg a sokat hivatkozott *tordesillasi szerződés*, amelyben Spanyolország és Portugália rögzítette, hogy az Északi- és a Déli-sark között húzott képzeletbeli vonal képezi a határt kettejük között, mégpedig úgy, hogy a Zöldfoki-szigetektől keletre minden jelenlegi, újonnan felfedezett és ezután felfedezésre kerülő terület portugál, míg tőle nyugatra minden spanyol uralom alatt áll. A szerződésben rögzítették, hogy új szigetek, szárazföldek felfedezése (vagy

ennek vélelmezett szándéka), illetve a kereskedelem gyakorlása céljából egyetlen hajó sem közlekedhet a másik államnak ítélt területen.¹⁰

Spanyolország és Portugália a hegemoniát természetesen a tengeri területeken is érvényesítette, s nemcsak egymás között. Portugália például az 1530-as években engedélyezte francia magánosoknak, hogy a portugál kikötőket használják. Ott várták a kincsekkel megrakott spanyol hajókat (ekkoriban Spanyolország és Franciaország egybeként is az itáliai területekért versengett egymással), amelyeket aztán kifoszthattak a partközeli vizeken. Az 1559-es *château-cambrésis-i* békével azonban helyreállt a rend a spanyolok és a franciák között, s az utóbbiak szóbeli ígéretet kaptak a spanyolnak titulált óceánon és tengereken való hajózásra – saját felelősségükre.¹¹

A reformáció megjelenése, a katolikus egyház meggyengülése, s ezzel párhuzamosan a protestáns hatalmak – Franciaország, Anglia és Hollandia – megjelenése és megerősödése megkérdőjelezte a pápai bullák szerepét, mint területszerzést igazoló jogalapot. Amikor Spanyolország tiltakozott az angol Sir Francis Drake csendes-óceáni – vagyis spanyol vizeken való – hajózásai ellen, I. Erzsébet angol uralkodó kifejtette a *donationis Pontificiae* jogszerűségével szembeni kifogásait. Úgy vélte, hogy nincs jogi alapja annak, hogy Spanyolország az egész Indiai-óceánt magáénak követelje pusztán azért, mert járt itt-ott, felhúzott néhány házat és elnevezett egy-két hegyfokot. Ennek a képzeletbeli tulajdonnak nem szabadna akadályt jelentenie, hogy más államok is kolóniákat létesítsenek a térség-

A tordesillasi szerződés első lapja és aláírásai (1494. június 7., Lisszaboni Nemzeti Levéltár)

A château-cambrésis-i béke. II. Henrik francia és II. Fülöp spanyol király (freskó, Siena, Palazzo Pubblico)

ben, vagy hogy szabadon hajózhassanak és kereskedjenek a terület vizein, ugyanis a tenger, ahogyan a levegő is, mindenki által szabadon használható, és nem lehet senki tulajdona.¹² Ez az eset tökéletesen kifejezi a protestáns és a katolikus hatalmak közötti véleménykülönbséget a tengeri területek állami uralom alá vonásának kérdéséről. A protestánsok ugyanis ragaszkodtak ahhoz, hogy a tenger mindenkié, míg a katolikusok a pápai bullára hivatkozva a sajátjukként tekintettek azokra, s az ideológiai vita gyakorlati problémái miatt a jogászok is elkezdtek foglalkozni a tengerek feletti állami szuverenitás kérdésével.

A mű apropója: A Santa Caterina lefoglalása

A portugál zászló alatt futó *Santa Caterina* nevű hajót van Heemskerck admirális vezetésével a Szingapúri-szoros bejáratánál, 1603. február 25-én foglalta le a Holland Kelet-Indiai Társaság két hajója. A hollandok így kívánták megtorolni, hogy Portugália akadályozta a holland kereskedelmet és hajózást a kelet-indiai területeken, s amiért 1601 novemberében Macao szigetén kivégeztek 17 holland hajóst. A portugálok ráadásul a johore-i szultánt is megtámadták, amiért az kereskedelmet folytatott a hollandokkal.

A *Santa Caterina* kínai selymet, színes damasztot, egyéb drága és ritka anyagokat, porcelánokat, cukrot, fűszereket, gumit, pézsmát és aranyozott dísz tárgyakat szállított, amelyeket később aukciókon olyan összegért értékesítettek, amely majdnem elérte az angol kormány akkori éves bevételét.¹³ A rakomány tulajdonosai a Holland Kelet-Indiai Társaságtól követelték az anyagi kár rendezését. A Társaság végül az Amszterdami Tengerészeti Bírósághoz fordult, amely 1604. szeptember 9-én jogszerűnek nyilvánította a holland akciót.¹⁴ Az okokat és miérteket – vagyis hogy a *Santa Caterina* esete nem egyszerű kalózcselekmény volt – azonban a közvéleménnyel is el kellett fogadtatni, és ehhez kérték Huig de Groot segítségét.

A 21 éves ifjú jogász a Holland Kelet-Indiai Társaság egyik direktorának fivérével barátkozott, így figyeltek fel rá, s kérték fel, hogy írjon egy pamfletet a portugálok kelet-indiai kegyetlen és ellenséges magatartásáról, és jogszerűen foglaljon állást Portugália jogszerűtlen magatartásáról a terület vizein, hogy ezzel is igazolják a *Santa Caterina* ügyében hozott holland ítéletet. Így született meg a *Mare Liberum* című, 1609-ben megjelent mű, amelynek fő gondolata az volt, hogy az ún. nyílt tengerek az állami joghatóságon kívül esnek, ahol a kereskedelem, – *Senecát* idézve – az egyik nemzettől a másikig való hajózás joga, valamint a halászat szabadsága mindenkit megillet, a tengeren és a levegőn ugyanis nem lehet tulajdont szerezni.

Amit ugyanis nem lehet lefoglalni, nem birtokolható és nem is lehet körbekeríteni, az természeténél fogva nem lehet tulajdonjog tárgya, ez pedig azt jelenti, hogy a tengerek szükségképpen szabadok. A *iure gentium*-ból tehát az következik, hogy a portugál felfedezésen alapuló tulajdonszerzés a kelet-indiai vizeken nem jogszerű.¹⁵

Grotius gondolatai az állami szuverenitás tengeri területeken való gyakorlásáról

Grotius a pápai bullák területszerzési jogcímeként való elismerését nemcsak a szárazföldek, de a tengerek esetében is tagadta, így nem ismerte el, hogy a két állam, Spanyolország és Portugália közötti határvitát eldöntő bullának a feleken kívül bárkire is kötelező ereje lenne. Megkérdőjelezte továbbá azt, hogy a pápának valóban az volt a szándéka, hogy a világ egy részét két állam között ossza fel, mert még ha ez így is lett volna, sem isteni, sem emberi törvény nem támasztaná alá a döntés jogszerűségét. Úgy vélte, hogy a mi urunk, Jézus Krisztus azzal, hogy azt hirdette, hogy az ő királysága nem ezen a Földön van, lemondott minden földi hatalomról, és itt kizárólag emberként volt jelen, így tőle nem lehet földi hatalmat eredeztetni, tőle nem származtathatott ilyen jogot Péter apostol (Szent Péter), és így a Római Katolikus Egyház és az aktuális pápa sem. A pápa pedig nem a világ ideiglenes civil ura, hanem annak lelki vezetője, így kizárólag spirituális joghatósággal rendelkezik, és, mivel a tenger lakatlan, sőt lakhatatlan, így azon őt semmiféle jogok nem illetik meg.¹⁶

Grotius nézete alátámasztásakor a vallási érvek mellett visszanyúlt a római jogi gyökerekhez is. Úgy vélte, hogy a *ius gentium* megkülönböztette a senki dolgát (*res nullius*) és mindenki dolgát (*res communis*), vagy más néven a köz dolgot (*res publica*). Különbséget tettek továbbá a *dominium* és az *imperium* között is. Míg az előbbi inkább olyan jogot jelent, amely valamely dolog feletti kizárólagos hatalmat biztosítja, az utóbbi a személyi és területi fenségjogot, azaz szuverenitást jelent. Grotius szerint *dominium* naturális és morális okok miatt nem állhat fenn a tengeri területek felett. Természetben rejlő érv, hogy a tenger okkupáció tárgya nem lehet,¹⁷ míg az erkölcsi akadály pedig ebből kifolyólag az, hogy az ilyen jellegű területek min-

denki által szabadon használhatóak. *Imperium* tárgya pedig azért nem lehet, mert ami *dominium* alá nem tartozhat, a felett *imperium* sem állhat fenn.¹⁸

Isten nem az egyének adott dolgokat, hanem az emberiségnek. A Grotius korabeli fogalmak ettől eltérnek, a változást azonban maga a természet irányította, és azok a dolgok, amelyek elhasználhatóak voltak – mint az étel és az ital –, egyéni tulajdonná váltak, ahogy később a személyhez fűződő dolgok – ruhák, ingóságok és néhány élőlény – is, s végül az ingatlan területek is részben ebbe a kategóriába eshettek, mint az első két kategória származtatói.¹⁹

A tulajdonlással megjelent az okkupáció, a foglalás fogalma, mint annak kifejezése, hogy a hajdan közös dolog egyéni tulajdonná válik. A folyamatnak tartósnak kell lennie és kívülről láthatónak, vagyis az ingó dolgok okkupációja annak birtokbavételét „lefoglalását”, a földek pedig a terület körülkerítését, vagy azon építmény elhelyezését igényli. Végso soron mindebből az következik, hogy amit nem lehet elfoglalni, az nem lehet az egyéné, és ami a természeténél fogva nemcsak egy ember szükségleteinek kielégítésére szolgál, annak most és mindörökké ilyen feltételekkel kell mindenki rendelkezésére állnia. Minden, ami veszteség nélkül hasznosítható, ebbe a kategóriába tartozik, mint *res communis*, ugyanis ezeket a természet alkotta úgy, hogy mindenki használhassa őket; ezek közös ajándékok a természettől. Ilyen a levegő, mert foglalás tárgya nem lehet, és az emberiség közös használatára teremtett. Ugyanezen okokból ide tartoznak a tengervizek, akár halászati, akár hajózási célból nézzük. A tengerrel egy kategória alá esnek azok a dolgok, amelyeket az egyik használatól a másikig szállít, mint a homokot, amely a szárazföldek szélénél gyűlik össze, és emiatt a tengerpart víz menti sávja ugyanúgy közös, ahogy a tenger.²⁰

Ezt a három dolgot már a rómaiak is *res communis* vagy

res publica névvel illették, míg a *res nullius* fogalommal azokat a dolgokat jelölték, amelyek a közösből kiszakíthatóak, az egyéné lehettek, vagyis okkupáció tárgyai lehettek (például a vadállatok, halak, madarak), de eredendően olyan csoportot alkotnak, amely mindenki számára elérhető, de egyetlen egyéné nem lehet az egész csoport. Maga a tenger semmilyen körülmények között nem kerülhet az egyén tulajdonába, de mindenki szabadon használhatja. Egyetlen kivétel ez alól az, ha ideiglenesen okkupáció tárgya lehet a terület, például ha a tengerparton

Hugo Grotius *Mare liberum* című könyvének címlapja (1609)

épitményt emelnek, akkor az az egyén tulajdona lesz az alatta fekvő területtel együtt, amíg az fennáll. Ugyanez a helyzet a vadállatokkal: eredetileg közös dolog, de ha valaki befogja, akkor saját dolog lesz, viszont ha az állat megszökik, és visszaszerzi a szabadságát, akkor újra közössé válik. Abban az esetben, ha egyetlen állam akarná egymaga elfoglalni az emberiség közös dolgát, az ugyanígy egyéni tulajdonnak minősülne, hiába reprezentál az állam egy közösséget, jogszerűen nincs arra lehetőség, hogy a tenger, a levegő vagy a tengerpart feletti tulajdonjogot szerezzon. Az ún. közfoglalás – egy közösség, egy nép nevében gyakorolt okkupáció – ugyanis nem más, mint lepelbe burkolt egyéni foglalás. A tengeren pedig egyébként sincs lehetőség építményt elhelyezni, sem pedig területet elkeríteni, így nem lehet olyan kategóriába sorolni, mint a közösből kiszakítható, egyéni tulajdon esetleges tárgyát.²¹

Grotius ezenfelül felhívta a figyelmet arra, hogy az elbirtoklás a tengeri területek feletti tulajdonszerzés esetében nem alkalmazható, mivel ez a jogintézmény a municipális jogban él, és nincs jogalapja annak, hogy a köz dolgait hosszú idejű birtoklással egyéni tulajdonná lehessen tenni. A velencei és genovai tengeri területek feletti tulajdonról is úgy vélte, hogy az teljesen ellentétes a joggal, és azokat a jogászokat, akik mellette foglaltak állást, kizárólag az adott hatalomnak való behódolás vezérelte, mintsem a jogi helyzet valódi megítélése.

Grotius felhívja a figyelmet: annak ellenére, hogy Paulus is azt állította, hogy lehetséges tulajdont szerezni a tengeren, a jogot pedig Accursius szerint privilegium vagy szokás útján lehet megszerezni, szavaikat félreérthették. Ulpianus értelmezésével fény derül azok valós jelentésére: szerinte ugyanis, ha valaki a háza előtt halászik a tengeren, akkor a ház tulajdonosa megtilthatja ezt, és ezen joga ugyan a szokásból ered, tényleges jogalapja azonban nincsen, ezért a halászó ember az őt ért kár miatt a megfelelő fórum előtt keresettel élhet.²²

A *mare liberum* elve a köztudomás ellenére tehát nem Grotiustól származik, hanem a római jogászoktól, az ő megállapításaira épül ugyanis a pamfletnek szánt, de disszertációvá bővült mű. A 16. század első felében már spanyol jogtudósok is elleneztek az állami területszerzést a vízterületeken, így Francisco de Vitoria, s később Fernando Vázquez de Menchaca is, de Spanyolországban nyilvánvalóan nem hangoztathattak a spanyol – pápai bullákra épülő területszerzést hangoztató – tengerpolitikával ellentétes nézeteket.²³ Grotius viszont idézte őket, és utalt a megállapításukra, ahogy Alberto Gentilis is hatott rá, aki úgy vélte, hogy a tengeren való tulajdonkövetelés olyan, mint a szárazföldön a rablás – jogszerűtlen.²⁴

Fontos kiemelni, hogy a *mare liberum* kizárólag a nyílt tengervízre vonatkozott, külön kategóriát jelent ugyanis a *mare interiore*, azaz olyan tenger, amelyet minden oldalról szárazföld vesz körül, és amelyre a nyílt tengerek szabadsága nem vonatkozott.²⁵

Grotius a tengerjog tekintetében a *laissez-faire* politika mellett tette le a voksát, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy ő a holland érdeket képviselte, arra kapott megbízást, hogy támassza alá a Holland Kelet-Indiai Társaság szabad kereskedelmét, és

a portugál kormány jogszerűtlen magatartását a kelet-indiai területeken. Véleménye tehát nem feltétlen tükrözte hűen a kor tengerjogát, inkább csak annak egy vetülete melletti állásfoglalásként értékelhető. Emellett az sem elhanyagolható tény, hogy az érvei teljes mértékben a római jogra épülnek – és jogi szempontból ennek van inkább jelentősége, mintsem a vallási tárgyú argumentumoknak –, tehát hibás az a gondolat, amely a nyílt tengerek szabadságát kizárólag töle eredezteti, hiszen a koncepció, sőt a *mare liberum* gyakorlata már sokkal korábban is jelen volt a történelemben.

A grotiusi elvek megítélése a kor másik nagy hajósnemzete által: a *mare clausum* koncepciója

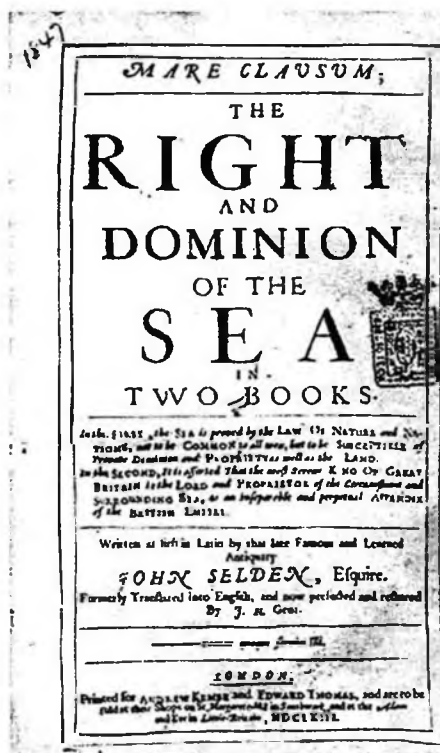
A legyőzhetetlennek tartott spanyol Armada 1588-as vereségét követően megváltozott a világrend, a protestáns Anglia tengeri nagyhatalommá vált, így befolyása a tengerpolitika alakításában jócskán megnőtt. A Tudorok uralma alatt (1485–1603) Angliának nem voltak területi igényei a tengerek felett, annak ellenére, hogy a Brit-szigeteknél a hollandokkal osztoztak a vízterületen, és a helyi halászat is egyre jelentősebbé vált.²⁶ I. Erzsébet a hajózás teljes szabadsága mellett tette le a voksát, és ettől a jogirodalomban – elsősorban Dee, Plowden és Hitchcock nyomán – terjedő ellentétes nézetek sem tántorították el. Kizárólag azt követelte meg az idegen hajóktól, hogy ha azok a part közelében haladnak, akkor tiszteltük jelül eresszék le a vitorlákat.²⁷ Erzsébet 1603-ban bekövetkezett halálát követően utódja, I. Jakab gyökeresen megváltoztatta az angol tengerjog-politikát. 1604-től előírások sorozatát vezette be, amelyekkel 26 ún. *King's Chambers* elnevezésű tengeri zónát – a partvonal külső, tengerbe nyúló széleit összekötő vonalaktól a szárazföld felé eső vizeket – hozott létre, s az így keletkező öblökben és bemélyedésekben megtiltott minden, a part biztonságát sértő tevékenységet.²⁸ Az így megvonatott határok még nem jelentették a tengervíz feletti területszerzést, de biztonságos menedéket jelentettek a hajók számára. Az I. Erzsébet által támogatott kalózkodás visszaszorítása érdekében számos intézkedést tett, s az ókori és középkori tengerészeti regulákkal ellentétben nem a hajón elkövetett tevékenységeket szabályozta, hanem a bizonyos földrajzi zónákon belül tanúsítandó magatartást.²⁹ Emellett 1609. május 6-ától engedélyhez kötötte és megadóztatta az angol partok mentén halászó idegen hajókat, ami elsősorban a holland halászhajók ellen irányult.³⁰ Intézkedése egybeesett Grotius *Mare Liberum* című munkájának kiadásával.

Halála után, 1625-ben fia, I. Károly lépett trónra, aki uralkodása alatt teljes mértékben eltávolodott a *mare liberum* elvétől. Míg I. Jakab idején csak a part menti területeken való halászati jogokat követelte az állam, I. Károly már az Északi-tenger és az Angol-csatorna (La Manche) teljes területe feletti állami szuverenitást deklarálta. Kitalította onnan a szabadon halászó idegen államok hajóit, megerősítette azok adófizetési kötelezettségét, to-

vábbá azt, hogy nem tiszteletadás – mint I. Erzsébet idején –, hanem az angol tengeri uralom elismerése jeléül az idegen államok hajói kötelesek leeresztett vitorlával közlekedni a parthoz közeli vizeken.³¹ Franciaország és Hollandia természetesen tiltakozott a vizek angol területként való elismerése ellen, de a leeresztett vitorlákat a saját partjaik közelében ezen államok is megkövetelték minden idegen hajótól.³²

I. Károly tengerpolitikájának igazolásaként született meg 1616-ban William Welwood *De Dominio Maris*, majd 1635-ben John Selden *Mare Clausum* című műve, amelyet leggyakrabban Grotius munkájának ellenpólusaként szoktak emlegetni. I. Jakab felesége, Dániai Anna hivatalosan is kérte férjét, hogy adományozza neki az 1609-es aktussal létesített halászati monopóliumot, amelynek bevételeiből a fényűző életmódját kívánta fenntartani anélkül, hogy ezzel az udvar kiadásait növelné. Jakab megtagadta felesége kérését, ezért Anna felkérte Welwoodot, hogy írjon a *mare clausum* koncepciójának védelmére egy értekezést. A jogásznak kapóra jött a munka, munkanélküliként ugyanis királyi kegyért küzdött, főként azok után, hogy nem sokkal ezelőtt lemondatták a St. Andrews Egyetemen betöltött státuszáról.³³

Welwood egyetértett azzal a grotiusi tézissel, miszerint a magántulajdon emberi találmány, de a holland jogtudóssal ellentétben ő az előnye mellett foglalt állást. A *Digestá*ból vett passzusokkal érvelt amellett, hogy a közösségi tulajdon egyet nem értést szül. Bármilyen köztulajdonról is legyen szó, irigység és rosszindulat miatt mostohán kezelik az emberek, emiatt az azzal kapcsolatos adminisztráció is nehézkes, így a magántulajdon sokkal jobban szolgálja a dolgok birtoklását.³⁴ A tengert pedig birtokolható dolognak tarja két okból is: az okkupáció tartós jellege nem követelmény a birtokláshoz, elegendő, ha a birtoklási akarat fennáll.³⁵ A másik érv, hogy a szárazfölddel ellentétben a tengeren nem szükséges fizikai határjeleket elhelyezni a tulajdon kijelöléséhez, hiszen a térképészek és a tengerészek is szélességi és hosszúsági fokokkal, valamint iránytű segítségével adják meg a pontos

John Selden: *Mare clausum* (London, 1663)

és nem egy állam deklarációja vagy igényei alakítják.³⁸ Selden 1635-ben publikált műve Welwoodhoz hasonlóan támogatta azt az elképzelést, hogy a tenger okkupálható, így tulajdonjog tárgya lehet, a pápai bulla nyomán történő tulajdonszerzést azonban ő is elutasította.³⁹ A tenger foglalatás útján való megszerzésének alapja pedig az azt övező szárazföld vagy szigetek feletti uralom. Ahogyan a szárazföldön a tulajdonos olyan magas építményt emelhet, amelyet a technika enged, úgy a tengeren is addig lehet tulajdont szerezni, amilyen távolságig annak kincsei kiaknázhatóak.⁴⁰

William Welwood: *De dominio maris* (1615)

helyzetüket, így ha a tulajdonban lévő területet kell meghatározni, a tengerészeti koordináták ehhez is megfelelőek.³⁶ Végül érve pedig a skót tengerjogból leszűrt tapasztalatain alapult. Grotius ugyanis a köztulajdon mindenki által való szabad használatát a természeti kincsek bőségére, korlátlan rendelkezésre állására alapította, Welwood azonban a skót halászzal kapcsolatban éppen ennek ellenkezőjét tapasztalta.³⁷

Grotius úgy vélte, hogy Welwood nem létező dolgokat lát, és felhívta a figyelmet arra, hogy a polgári jog – amire tulajdonképpen Welwood a tulajdonszerzés lehetőségét alapította – és a népek joga, a *ius gentium* alapján véve különbözik. Az előbbi embercsoportokon belül alkalmazandó, míg az utóbbi az embercsoportok közötti jog, amely szokásjogból, illetve kifejezett államok közötti megegyezésekből szűrhető le,

és nem egy állam deklarációja vagy igényei alakítják.³⁸ Selden 1635-ben publikált műve Welwoodhoz hasonlóan támogatta azt az elképzelést, hogy a tenger okkupálható, így tulajdonjog tárgya lehet, a pápai bulla nyomán történő tulajdonszerzést azonban ő is elutasította.³⁹ A tenger foglalatás útján való megszerzésének alapja pedig az azt övező szárazföld vagy szigetek feletti uralom. Ahogyan a szárazföldön a tulajdonos olyan magas építményt emelhet, amelyet a technika enged, úgy a tengeren is addig lehet tulajdont szerezni, amilyen távolságig annak kincsei kiaknázhatóak.⁴⁰

Mare liberum v. mare clausum: a közös nevező és napjaink tengerjogának alapkonceptiója

Az állami szuverenitás tengeri területen való térhódítása kérdésében, a *mare clausum* – *mare liberum* vitával kapcsolatban a közös nevező elérésének első lépcsője a holland Cornelis van Bijnkershoek *De Dominio Maris Dissertatio* című, 1702-es műve, amely leginkább a tenger külső határát próbálta meghatározni, úgy vélte ugyanis, hogy az állam tengeri joghatóságával kapcsolatos min-

den kérdés oka a határ meghatározásának hiánya. Ahol az államok nem tudnak megegyezni a határ kérdésében, ott azt javasolja, hogy az ún. *ágyúlövés szabályát* alkalmazzák. Ennek megfelelően az állam addig jogosult sajátjaként kezelni a tengeri területet, ameddig a partról kilőtt ágyúgolyó elér. Ezzel megoldódik a birtoklás problémája, ugyanis ameddig az fizikailag védeni képes a területét másoktól, addig nem lehet megkérdőjelezni a birtoklás manifestációját. Ameddig tehát a partról birtokolható a víz, addig az államot megilleti annak tulajdonjoga, a birtoklás jele pedig az állami uralom kiterjesztésének eredménye: a védelem fizikai képessége. Bijkershoek elmélete így aláaknázza Grotius legfőbb tézisé, vagyis azt, hogy a tenger nem lehet birtokban tartani.⁴¹ Azzal, hogy vízen is a joghatóság megnyilvánulását

a szárazföldhöz hasonlóan az állami erőhatalomhoz köti, vagyis az a terület az államé, amit meg tud védeni másoktól (*terrae potestas finitur ubi finitur armorum vis*),⁴² alapvetően aláaknázza a spanyol és portugál területszerzések jogszerűségét, hiszen nemcsak a tengeri területeket, hanem a szárazföldeket is anélkül tekintettek magukénak, hogy ténylegesen is joghatóságuk alatt tartották volna. Bijkershoek elmélete szerint azonban ugyanazok a szabályok érvényesek a vízre, mint a földre: amit meg tud védeni az állam, azt birtokában is tarthatja, és így tulajdonosként rendelkezhet vele, vagyis eladhatja, elcserélheti, eladományozhatja és bármit tehet vele akarata szerint.⁴³

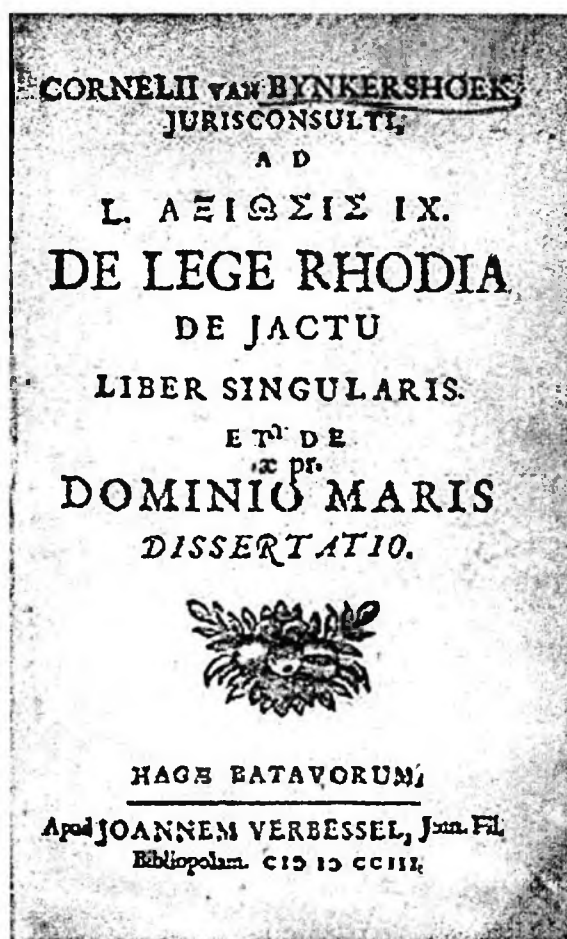
Az ágyúlövés-szabály nyomán egyre inkább terjedt az a nézet, hogy a parti állam a part menti vizeken, elsősorban biztonsági céllal, az idegen államok kizárásával állami szuverenitást gyakorol. Anand szavaival élve, összességében Selden nyerte a csatát a *mare liberum* és a *mare clausum* vitájában, hiszen hiába maradt szabadon a tengerek nagy része, a partok mentén megindult az állami terjeszkedés, és az állami attitűd egyértelműen jelezte, hogy a tenger is uralom alá vonható.⁴⁴ Grotius egyik alaptétele tehát megdőlt.

A 18. század végi és a 19. század eleji változások ezzel szemben a *mare liberum* elvet éltették. Megindult ugyanis az ipari forradalom, a kereslet és a kínálat által indukált folyamat eredményeként felporzott a kereskedelem főként az ázsiai és az afrikai területek irányában. Európa egyre

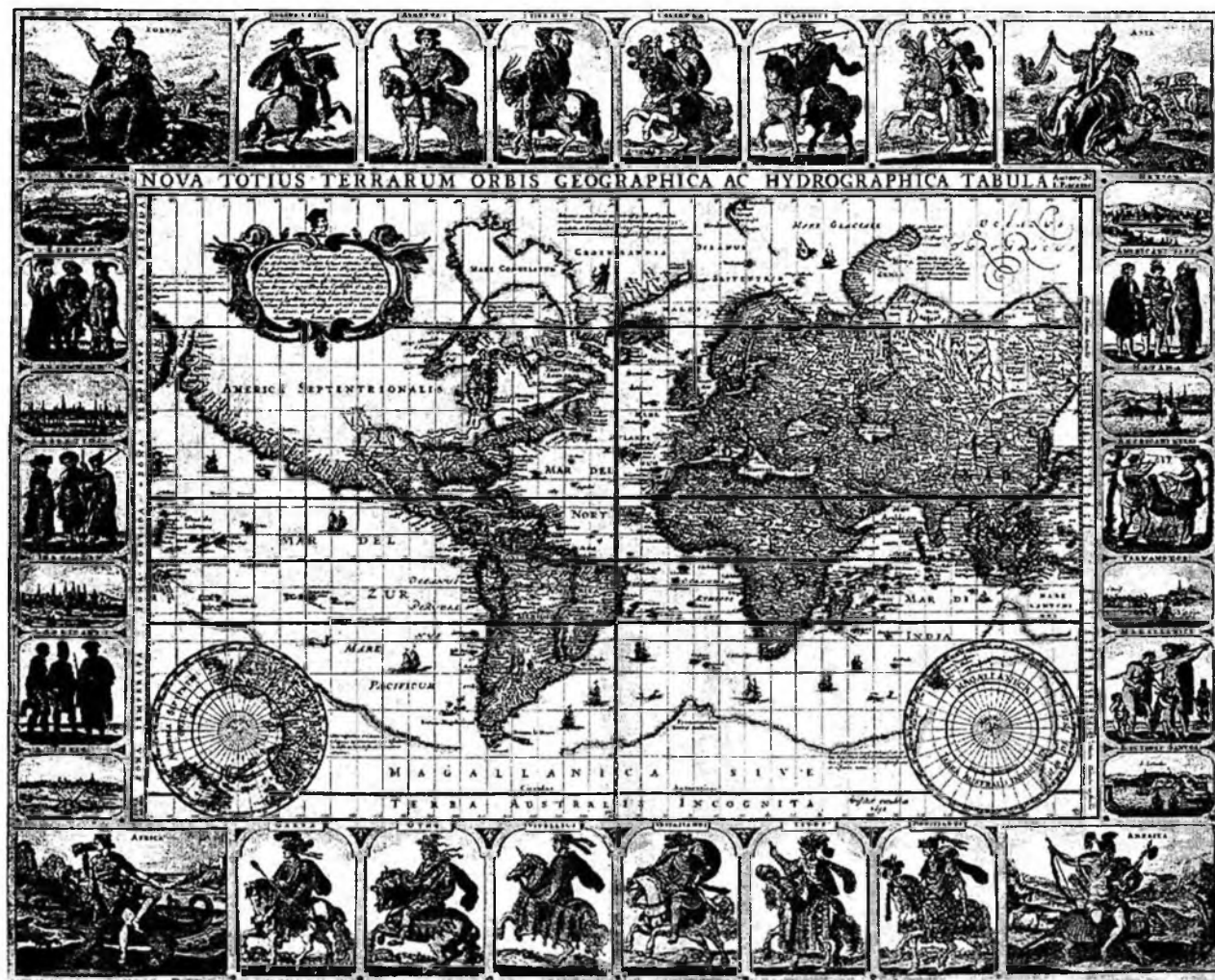
inkább használatba vonta a kereskedelmi útvonalakat, és a seldeni értelemben használt *mare clausum* szükségtelenné vált, sokkal inkább megérte a tengerek és a kereskedelem szabadságát kiaknázni, így a kereskedelmi monopóliumok és a tengerek kizárólagos használatának koncepciója – Anand szavaival élve – természetes halált halt. Anglia nemcsak a nyílt tengerek szabadságának legerősebb propagálója lett, hanem a felügyelője is, és a kizárólagos halászati jogokról is lemondott három, Hollandiával vívott háború után. Ázsia tekintetében ez nem sok változást hozott, hiszen ott a tengerek mindig is a szabad kereskedelem területei voltak, legfeljebb a hajózási útvonalakra alapítottak meg célszerűségi okokból szabályokat, amiket az európaiak is elfogadtak.⁴⁵

Ezzel párhuzamosan egyre inkább terjedt azonban az a nézet is, hogy a tenger az államterülethez kapcsolódik, a kérdés csak az volt, hogy ez milyen széles sávot jelent. Az ágyúlövés hossza ugyanis az alkalmazott technika függvénye: kezdetben csak másfél mérföld volt, majd kettő, de az angolok az 1818-as halászati egyezményben például három tengeri mérföld mellett tették le a voksukat, amelyet 1876-ban, 1878-ban és 1883-ban is jogalkotási aktsussal erősítettek meg. Ezt a gyakorlatot követte őt Franciaországgal kötött szerződés, valamint az észak-amerikai, a csendes-óceáni, a ciprusi, valamint az ausztráliai gyarmatok esetében hozott aktusok is.⁴⁶ Nagy Britannia nyomdokait követte az európai államok java része, valamint Oroszország is. Azok a nagy tengeri hatalmak ugyanis, amelyek kiterjedő halászati igényekkel bírnak – a nyílt tengerek szabadságát kihasználva –, abban érdekeltek, hogy a parti tengereket minél szűkebb sávra korlátozzák, hogy azon kívül minél szélesebb körben tudják gyakorolni a szabad halászatot, és ennek esetleges

korlátja legfeljebb a szomszédos állam lehetőleg minél keskenyebb parti tengere legyen. A kisebb, kevésbé gazdag és fejlett technikával rendelkező államok, amelyek a part menti halászatból élnek, gazdasági okokból minél távolabbra tolnák a határokat, hogy a partjaik közelében – ahol még nem szükséges komoly felszerelés – zavartalanul és kizárólagosan gyakorolhassák jogaikat. Chile például elfogadta a három tengeri mérföldes szabályt, de ezen felül tizenkét tengeri mérföldnyi biztonsági zónát

Cornelis van Bynkershoek: *De dominio maris* (The Hague. 1703)

*Nova Totius Terrarum Orbis – Claes Janszoon Visscher világtérképe a tordesillasi szerződésben
meghúzott észak–dél vonallal, 17. század*

követelt 1855-ben, amit viszont a porosz–francia háború során 150 tengeri mérföldes semlegességi zónává bővített. A lépést számos más latin-amerikai állam is követte.⁴⁷ Norvégia egy időben követte az ágyúlövés-szabályt, majd ehhez képest jócskán kiterjesztette a parti tengernek határát. Az ezzel kapcsolatos angol–norvég vitát 1951-ben bírálta el a Nemzetközi Bírószág, és megerősítette Norvégia ezen jogát, tagadva azt, hogy az angol gyakorlat kötelező erejű szabályt testesítene meg, amitől nem lehet eltérni.⁴⁸

Az 1800-as évek második felében jelentek meg és erősödtek meg azok a törekvések, amelyek az államterületként számon tartott tengeri sávon túl is bizonyos állami jogosítványokat érvényesítettek. Ilyen volt a *hovering acts* összefoglaló névvel illetett, Nagy-Britannia által kibocsátott – de 1876-ban hatályon kívül helyezett – intézkedések sora, amelyek a parti tenger utáni tizenkét tengeri mérföldes sávban a csempészet elleni rendszabályokat vezettek be, és ott a vámszabályokat is érvényesítették, vagyis ezen a ponton tovább korlátozták a nyílt tengerek szabadsá-

gát.⁴⁹ Az USA már 1799-től érvényesített hasonló jogokat a parti tengerén túl, és a *Supreme Court* több esetben is elismerte ilyen jellegű jogok idegen államok hajóival szembeni kikényszerítésének lehetőségét a parti tengeren túl.⁵⁰ Oroszország, Franciaország, Belgium, Olaszország és Spanyolország is érvényesített hasonló jogokat a parti tengeren túl, ahogy a skandináv államok és néhány latin-amerikai ország is.⁵¹

Nem volt megállás, egyre terjedt a gyakorlat, hogy az állam a partjai mentén elhelyezkedő tengeri területek felett is jogosult más államot kizárni bizonyos, egykoron a *mare liberum* elve nyomán szabadon gyakorolt jog élvezetéből, és ez az általánossá váló gyakorlat lett a táptalaja a jelenkor tengerjogának. Ez már csak nyomokban emlékeztet a Grotius által hangoztatott, a római jogra épülő elvekre, amelyek keletkezésükkor sem tükrözték hűen a kor tengerjogát, inkább csak annak egy vetülete melletti állásfoglalásként értékelhetőek, hiszen egységes szabályok hiányában egyéb jogi koncepciók és gyakorlatok is jellemezték a 16–17. század tengerjogát.

Grotius und das Konzept des mare liberum

(Zusammenfassung)

Das heutige Seerecht, als die Gesamtheit der Regeln der Ausübung von staatlicher Souveränität auf Seegebieten, hat ein langes und widerspruchsvolles Weg hinter sich, dessen Stationen die heutige Seepolitik grundlegen beeinflussen. Ziel des Aufsatzes ist, die im Altertum herausgebildete Grundkonzeption von den Wurzeln ausgehend vorzustellen, bis zu dem Punkt, wann schon die Grundlagen der gegenwärtigen seerechtlichen Regelung geschaffen wurden. In der Entwicklung durchlief die Grundkon-

zeption eine 180-Grad-Wende: von dem altertümlichen *res communis omnium usus* kamen wir im 19. Jahrhundert dazu, das auch Seegebieten in Besitz genommen und Gegenstand von staatlicher Souveränität werden können, aber mangels einheitlicher Regelung und seerechtliches Konzepts war dieses Rechtsgebiet von Unsicherheit gekennzeichnet, der die Kodifikationswelle des 20. Jahrhunderts ein Ende zu setzen versuchte.

Jegyzetek

- ¹ Nagy Károly: *A nemzetközi jog valamint Magyarország külkapcsolatainak története* (Lakitelek, Antológia Kiadó és Nyomda, 1995, 90. p.)
- ² Pardo, Arvid: *The Law of the Sea: Its Past and Its Future*. (Oregon Law Review, 63, 1984, 7. p.); Prows, Peter: *Tough Love: The Dramatic Birth and Looming Demise of UNCLOS Property Law (and What is to be Done about it)*. (Texas International Law Journal, 42, 2007, 249. p.)
- ³ A mindenki által szabadon használható terület megnevezés semmiképpen nem jelentette azt, hogy a római nép szabad tengerhasználatára más népek számára is érvényes lenne, hiszen a Földközi-tengert azért is illeték *Mare Nostrum* elnevezéssel, mert gyakorlatilag minden oldalról a Római Birodalom vette körül, így azon a tudta és engedélye nélkül egy nép sem hajózhatott.
- ⁴ A történet szerint, amikor III. Sándor pápa a pápaválasztás során összetűzésbe került I. Frigyes német-római császárral, mivel az uralkodó nem volt hajlandó elismerni őt pápaként, 1159-ben a császárt kiátkozták, aki viszont bosszúból sorra igázta le az itáliai városállamokat. A velencei dózsé volt az, aki segített a feleknek békét kötni, és ezért a szolgálataért a pápa számos szimbolikus ajándékkal jutalmazta, többek között egy tengeri hatalmat jelképező gyűrűvel. Thurman, A. E.: *The Justification of the Law of the Sea in Early Modern Europe*. (Ph.D. Dissertation. University of Michigan, 2010, 66–67. p., www.dceblue.lib.umich.edu/bitstream/2027.42/78958/1/thurmanm_1.pdf; internetről letöltve: 2011. 12. 19.)
- ⁵ Thurman: i. m., 67. p.; Az iszlám tengerjog-felfogásról bővebben lásd: Khalilieh, Hassan S.: *Legal Aspects from a Cairo Geniza Responsum on the Islamic Law of the Sea: Practice and Theory* (The Jewish Quarterly Review, 96, 2006. 2., 180–202. p.)
- ⁶ Vidas, Davor: *The Anthropocene and the International Law of the Sea* (Philosophical Transaction of the Royal Society A, 2011. 369., 912. p.)
- ⁷ Az Északi-tengemek abban a korban nem létezett egységes elnevezése, többféleképpen is megjelenik az írásokban: van, ahol Grönland-tengerként, van, ahol Izlandi-tengerként, vagy latinul *Mare Septentrionalis* elnevezéssel illeték.
- ⁸ Theutenberg, Bo Johnson: *Mare Clausum et Mare Liberum* (Arctic, 37, 1984. 4., 483–484. p.)
- ⁹ Thurman: i. m., 70–72. p.
- ¹⁰ Vidas, 2011: i. m., 913. p.
- ¹¹ Thurman: i. m., 73–74. p.
- ¹² von der Heyde, Friedrich August: *Discovery, Symbolic Annexation and Virtual Effectiveness in International Law* (American Journal of International Law, 29, 1935. 3., 459. p.); Agyebeng: i. m., 9. p.
- ¹³ O'Brien, Patrick Karl: *Contentions of the Purse between England and its European Rivals from Henry V to George IV: a Conversation with Michael Mann*. (Journal of Historical Sociology, 19, 2006. 4., 56. p.); Thurman: i. m., 78. p.
- ¹⁴ Vidas, Davor: *Responsibility for the Sea*. In: Vidas, Davor (ed.): *Law, Technology and Science for Oceans in Globalisation* (Leiden/Boston, Martinus Nijhoff Publishers/Brill, 2010, 20. p.)
- ¹⁵ A tengeri területeken túlmenően Grotius a szárazföldeken való portugál területszerzést is vitatta. A pusztán „meglátni és megszerezni” elven alapuló felfedezést, mint tulajdonszerzési jogcímet sem ismer- te el (II. fejezet), tagadta, hogy Portugália akár háborús szerzés (IV. fejezet), okkupáció (V. fejezet), vagy akár elbirtoklás vagy szokás- jog címén (VII. fejezet) megszerezte volna a kelet-indiai területeket. Grotius, Hugo: *The freedom of the seas, or, The right which belongs to the Dutch to take part in the East Indian trade*. Translated by Ralph Van Deman Magoffin (The Lawbook Exchange, Ltd., 2001. Chapter I. 53–54. p.; online elérhető: The Online Library of Liberty. http://files.libertyfund.org/files/552/Grotius_0049_EBk_v6.0.pdf, internetről letöltve: 2011. 12. 20.). Grotius az eredeti művet hollandul írta, 1633-ban fordították latinra, s ezt a szöveget vette alapul Magoffin, amikor megjegyzésekkel ellátva megírta az 1916-ban, az Oxford University Press által Londonban kiadott latin-angol két- nyelvű könyvet.
- ¹⁶ Lásd: Grotius: i. m., Chapter III. és X.; Shackelford, Scott: *Was Self-Denial Right? The Expansion of Closed Seas and its Consequences* (ExpressO, August 2010, 13. p.; http://works.bepress.com/scott_shackelford/8. Internetről letöltve: 2012. 01. 19.)
- ¹⁷ Okkupáció, azaz foglалás tárgya csak uralt terület lehet, amely még nem áll joghatóság alatt. Az okkupáció területszerzési jogcímként való érvényességéhez tényleges szuverenitásgyakorlást kívántak meg, amely véget vetett a pusztá felfedezés, mint területszerzési jog- cím használatának. Lásd: Menon, P. K.: *The Acquisition of Territory in International Law: A Traditional Perspective* (The Korean Journal of Comparative Law, 22, 1994, 129–150. p.)
- ¹⁸ Aure, Andreas H.: *Acquisition of Rights over the Sea According to Hugo Grotius's Theory of Natural Law* (REUNA Workshop, Bergen, 12–14 May 2008, Humboldt University Berlin, 2–11. p.; <http://blogit.helsinki.fi/reuna/AureREVISED.doc>, internetről letöltve: 2012.01.06.)
- ¹⁹ Grotius: i. m., Chapter V. 61–62. p.
- ²⁰ Grotius: i. m., Chapter V. 62–64. p.
- ²¹ Grotius: i. m., Chapter V. 64–66. p.
- ²² Grotius: i. m., Chapter VII. 75–76. p.
- ²³ Vidas, 2010: i. m., 22. p.
- ²⁴ Benton, Lauren: *Oceans of Law: The Legal Geography of the Seventeenth-Century Seas* (Paper presented at Seascapes, Littoral Cultures, and Trans-Oceanic Exchanges, Library of Congress, Washington D.C., February 12–15, 2003. <http://www.historycooperative.org/proceedings/seascapes/benton.html> p. 11. letöltve: 2012.02.11.);

- Grotius és Gentilis nemzetközi joggal kapcsolatos nézeteinek összehasonlításáról lásd: Kingsbury, Benedict: *Gentili, Grotius and the Extra-European World*. In: Scheiber, H. N. (ed.): *The Law of the Sea* (The Hague, Kluwer Law International, 2000, 39–60. p.)
- ²⁵ Grotius: i. m., Chapter V. 68. p.
- ²⁶ Fulton, Thomas W.: *The Sovereignty of the Sea*. (Edinburgh, William Blackwood and Sons, 1911, 102. p.); Thurman: i. m., 86. p.
- ²⁷ Fulton: i. m., 102–105. p.; Thurman: i. m., 87–88. p.
- ²⁸ A jelenkorban ez tulajdonképpen az egyenes alapvonalak megvonását jelenti, amikor az alapvonalról a szárazföld felé eső területek az állam kizárólagos szuverenitása alá tartoznak. Lásd: Proclamation of James I. relative to the King's Chambers, 1st March 1604; Declaration of the Jury of the Trinity House as to the Limits of the King's Chambers, 4th March 1604; Fulton: i. m., Appendix D. és E. 750–754. p.
- ²⁹ Fulton: i. m., 150. p.; Thurman: i. m., 89. p.
- ³⁰ Lásd: Proclamation of James I. for the Restraint of Foreigners fishing on the British Coasts, 6th May 1609. Fulton: i. m., Appendix F. 755–757. p.
- ³¹ Proclamation of Charles I. as to Preventing Abuses in the Narrow Seas and Ports, and Claiming Sovereignty of the Seas. Fulton: i. m., Appendix H. 759–762. p.
- ³² Fulton: i. m., 209–210. p.
- ³³ Alsop: i. m., 172. p.; Thurman: i. m., 140. p.
- ³⁴ Welwood Grotius *Mare Liberum* című művére válaszolva írta meg a saját tanulmányát. Armitage, David (ed.): *The Free Sea, trans. Richard Hakluyt, with William Welwod's Critique and Grotius's Reply* (Indianapolis, Liberty Fund, 2004, 66. p.; http://files.libertyfund.org/files/859/Grotius_0450_EBK_v6.0.pdf; letöltve: 2012. 01. 02.)
- ³⁵ Armitage: i. m., 70. p.
- ³⁶ Armitage: i. m., 70–71. p.; Thurman: i. m., 142. p.
- ³⁷ Armitage: i. m., 74. p.
- ³⁸ Armitage: i. m., 72. p.
- ³⁹ Armitage: i. m., 83. p.

- ⁴⁰ Thurman: i. m., 145. p.; Selden, John: *Of the Dominion, or, Ownership of the Sea. Written at first in Latin an Entitled Mare Clausum sseu, De Dominio Maris*. Published by Special Command (London, William Du Gard, 1652. Fifth Book. Internet Archive: Digital Library of Free Books, Movies, Music and Wayback Machine; <http://ia700307.us.archive.org/32/items/ofdominionorowne00seld/ofdominionorowne00seld.pdf>; letöltve: 2012. 01. 02.)
- ⁴¹ Crocker, Henry Graham: *The Extent of the Marginal Sea: a Collection of Official Documents and Views of Representative Publicists*. Washington, D.C., Government Printing Office, 1919, 14. p.; <http://www.archive.org/stream/extentmarginals00statgoog#page/n6/mode/2up>; letöltve: 2012. 02. 11.); Thurman: i. m., 137. p.
- ⁴² Dean, Arthur: *The Second Geneva Conference on the Law of the Sea: The Fight for Freedom of the Seas* (American Journal of International Law, 54, 1960, 760. p.)
- ⁴³ Akashi, Kinji: *Cornelius van Bynkershoek: His Contribution to The Development of International Law* (The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1998, 60. p.); Thurman: i. m., 137. p.
- ⁴⁴ Fulton: i. m., 538. p.; Anand: i. m., 11. p.
- ⁴⁵ Anand: i. m., 12–13. p.; Butler, Geoffrey-Maccoby, Simon: *The Development of International Law* (London, The Lawbook Exchange Ltd, 2003, 53. p.)
- ⁴⁶ Shackelford: i. m., 15. p.
- ⁴⁷ Shackelford: i. m., 16. p.
- ⁴⁸ *Fisheries (United Kingdom v. Norway)* [1951] ICJ Rep. 1951., 121.; 124.; 132. p.
- ⁴⁹ Robertson, Horace B.: *The "New" Law of The Sea* (New Port/ Thode Island, October 1992, Naval War College, Newport Paper #3, 6. p.)
- ⁵⁰ Lásd, *Church v. Hubbard*, 6 US (2 Cranch) 187, 1804.; Fenwick, Charles G.: *Cases on International Law* (Chicago, Callaghan and Company, 1935, 496–500. p.)
- ⁵¹ Jessup, Philip, C.: *The Anti-Sumgling Act of 1935* (American Journal of International Law, 31, 1937, 88–92. p.)

Erdődy Gábor

Antall József a demokratikus jogállamiságról és a parlamentáris demokráciáról¹

Antall József politikai filozófiájának középpontjában, demokrata felfogásának megfelelően a polgári szabadságjogok érvényre juttatása és maximális védelme állt. „Mi az európai Magyarországot akarjuk, az emberi jogok kiteljesedésével, valamennyi jog gyakorlásának lehetővé tételével. Olyan jogállamot, amelyik megad polgárainak minden szabadságot”² – jelentette be az 1990. évi parlamenti választás előestéjén tartott beszédében. Kormányprogramja ismertetésekor elképzelését konkretizálva hivatalba lépő kabinetjét mindenekelőtt a szabadság

kormányaként aposztrofálta, amely legfőbb kötelességének fogja tekinteni, hogy valamennyi magyar állampolgár számára garantálja ugyanazon jogokat és kötelezettségeket a törvény előtt, és eleget tegyen a jogállamiság követelményének a vélemény-, a szólás-, a gyülekezési, a mozgás- és az utazási szabadság terén, korlátozásokat pedig csak ott készül alkalmazni, ahol mások joga megsértésének elhárítása érdekében kötelessége, hogy fellépjen.³ Az emberi jogok értelmezése Antall felfogását is tükrözve az alkotmány módosítása során ugyanakkor úgy érvényesült, hogy azok „nem az államhatalom belátására bízott” adományokként, „hanem éppen a hatalom korlátaiként” jelentek meg.⁴

A hatalmi ágazatok szétválasztásáról, a bírói hatalom függetlenségéről

A jogállamiság megvalósítása szempontjából Antall elengedhetetlennek nevezte, hogy a magyar jogrendszer és joggyakorlat a transzatlanti normáknak megfeleljen. Egyetértett azokkal, akik a szovjet modellt felszámoló alkotmányos rendszerváltás stratégiai kérdésének a jog

forradalmi átalakítását tekintették, s ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepet tulajdonítottak a jogállamiság szolgálatában álló, a jogállamiság iránt elkötelezett jogász szakmának.⁵ A hatalmi ágak montesquieu-i szétválasztásának gyakorlati megvalósulását vizsgálva rámutatott arra, hogy a végrehajtó, a törvényhozó és a bírói hatalom összefüggésében jelentős különbségek alakultak ki a nyugati demokratikus államszerkezetben és jogrendben. Meghatározó jelentőséget tulajdonított annak, hogy miközben az amerikai prezidenciális köztársasági rendszerben a három hatalmi ág elválasztása mereven érvényesül, „az európai parlamenti demokrácia – ezen belül akár parlamentáris köztársaságról, akár alkotmányos monarchiáról beszélünk – a miniszteri felelősség elvén keresztül a törvényhozás függvényévé teszi tulajdonképpen a kormányzatot. Ebben az értelemben a hatalmi ágazat merev elválasztása nem hasonlítható a bíróihoz. A bírói és a végrehajtó hatalom közötti elválasztás egészen más” – állapította meg a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának augusztus 30-i ülésén elhangzott hozzászólásában.⁶

A hatalmi ágazatok szétválasztásának liberális alapelvéből kiindulva Antall a demokratikus jogállam egyik sarkkövét a független és korszerű igazságszolgáltatás működésének megőrzésében jelölte meg, s a bírósági szervezetek és eljárásjogok korszerűsítésének szorgalmazása mellett mindenekelőtt a tényleges bírói

függetlenség, valamint a bírói testületek és szervezetek autonómiájának követelményét állította a középpontba. „A jogrendszer megfelelő működésének alapvető feltétele a független és korszerű igazságszolgáltatás. Ennek középpontjában a tényleges bírói függetlenség, a bírói testületek és szervezetek autonómiájának kialakítása áll” – a figyelmet a demokrácia megkerülhetetlen axiómájára irányító megállapítása szerint.⁷ S éppen a politikailag semleges, szakszerű bíróságok zavartalan működése érdekében ragaszkodott ahhoz az elvhez, miszerint bár a párthoz tartozás alapvető emberi jognak minősül, „a párttagságnak a bíróságokon nincs helye”.⁸

Ismeretes, hogy a nemzetközi gyakorlatban a jogállamiság alapköve, az alkotmányvédelem legfőbb szerve a kormányzati hatalom korlátozásának elvéből született, s a parlament, valamint a kormány működését egyaránt radikálisan korlátozni képes eszközökkel felruházott Alkotmánybíróság. Az Ellenzéki Kerekasztal valamennyi résztvevője egyetértett abban, hogy a magyar jogállamiság elsőrendű biztosítékát a hatalommegosztási modell kulcselemeként funkcionáló, a magyar történelemben egyébként előzmény nélküli Alkotmánybíróság jelenti.⁹ Az intézmény felállítását azonban nem a „vitatott hitelességű” „utolsó szocialista országgyűlés” feladatának tekintették, és elfogadhatatlannak tartották, hogy az MSZMP kormánya az átmeneti időszakban, „alkotmányközi állapotban”, „minden társadalmi vita nélkül, puccsszerűen” terjesztette elő erre vonatkozó,

Antall József, Szabad György és Orbán Viktor a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon

a parlament által 1989 januárjában megszavazott törvényjavaslatát.¹⁰ A módosítás hatályaon kívül helyezését követelve ugyanakkor egyértelműen leszögezték, hogy az Alkotmánybíróságról rendelkező törvények megalkotását csakis a jogállam megteremtését jelentő teljes fordulatot követően, a szabad választások eredményeként megalkotott új parlamenttől várják.¹¹

Miután az elnöki intézmény és a kormányzás kérdéseiben a későbbi tárgyalások során a „szembenülő” feleknek sikerült a közjogi kontinuitás alapján álló konstrukciót elfogadni, a karlsruhe-i német Alkotmánybíróság működését alaposan megismerő Antall is úgy ítélte meg, hogy olyan új, védelemre érdemes alkotmány körvonala lazódik, amely indokoltta teszi immár a testület létezését.¹² Az EKA megváltozott álláspontját ismertető szeptember 15-i előterjesztésében Tölgyessy Péter leszögezte, hogy az Alkotmánybíróság csak akkor kerülhet bele az új alkotmányba, ha a felek annak egészében megállapodtak, azaz valamennyi kérdésben konszenzusra jutottak. Ragaszkodnak továbbá – többek között – az intézmény európai normáknak megfelelő széles jogkörrel történő felruházásához, mindenekelőtt ahhoz, hogy az országgyűlés – az MSZMP eredeti tervezetével ellentétben – ne változtathassa meg döntéseit, s hogy depolitizált működésének garanciájaként elnökét maguk az alkotmánybírák, nem pedig a parlament válassza meg. Így látták ugyanis biztosítottak, hogy a feladatának maradéktalan ellátásához nélkülözhetetlen kompetenciával felruházott Alkotmánybíróság „ne a politikai erőviszonyok alapján ítélkezzen”, hanem csakis az alkotmánnyal vesse össze a jogszabályokat.¹³ A jogállamiság, az alkotmány betartása felett örökös intézmény kormány és parlament felett álló szuverenitását Antall megkérdőjelezhetetlen demokratikus alapértéknek tekintette. A testület döntését ezért – annak a kormánya számára kedvező vagy kedvezőtlen tartalmától függetlenül – mindig kész volt feltétel nélkül tudomásul venni.¹⁴

Antall József magas színvonalú demokráciafelfogásának megnyilvánulását olvassa ki Lengyel László abból, hogy „a hagyományos demokráciamodell ellenében azt a modern felfogást” képviselte, amely szerint a jogállam védelmében az ellenőrző funkciót ellátó parlamenti pártok mellett olyan hatékony alkotmányos ellensúlyokat képező „nemzeti intézményekre” is szükség van, mint az Alkotmánybíróság, az Állami

Számvevőszék, a kormánytól független jegybank, illetve a független közszolgálati televízió és rádió.¹⁵ S bár az Alkotmánybíróság kérdéseivel a fentiekben jelzett sajátos körülmények között a megfelelő jogotalmazó hatáskörrel felruházott intézmény szükségességét

egyébként is demokratikus evidenciának tekintő ellenzéki politikusok viszonylag keveset foglalkoztak, Göncz Árpádhoz írott leveléből kiolvasható, mekkora jelentőséget tulajdonított Antall az általa megkerülhetetlen demokratikus normaként tisztelt, s működése során elengedhetetlenül és következetesen a napi pártpolitikai érdekek fölé helyezkedő testület közvélemény előtti tekintélye megőrzésének. „Az

Antall József, a Magyar Demokrata Fórum elnöke nemzetközi sajtótájékoztatóon jelenti be pártja választási győzelmét

Alkotmánybíróság határozatát a legkevésbé sem tekintem győzelemnek... Úgy gondolom, hogy az Alkotmánybíróság döntéshozatala időszakában nem lett volna ildomos akár hivatalosan, akár magánemberként megszólalnom. Hivatalosan most is csak akkor fogom megtenni, ha megkérdéznék, és nem tudom elkerülni”¹⁶ – fejtette ki az 1991. szeptember 24-én kelt dokumentumban.

A parlamentáris többpártrendszerrel

Demokratikus értékrendjével összhangban a jogállam működését Antall a parlamentarizmusban megtestesülő népszuverenitás elvére kívánta lefektetni. Különös jelentőséget tulajdonított annak, hogy „a nép kormánya” mint a parlamentnek felelős kormány a morális újjászületés jegyében alakult meg, „amely végleg leváltja az elnyomás rendszerét, és végrehajtja az áttérést a szabadság rendszerére”, élettel és tartalommal töltve ki a népfelcsáng elvét.¹⁷ A népképviselőket legitimációjának középpontjába állítva a parlamentarizmus teljes értékű zavartalan működtetését a demokrácia nélkülözhetetlen feltételének tekintette. Kormányzatának félidei értékelésében ezért is fektetett megkülönböztetett hangsúlyt annak méltatására, hogy „parlamentáris rendszerünk, többpártrendszerünk működik, ha időnként az indulatok néha bizony afféle törzsi háborút mutatnak is”.¹⁸

A közép-európai térséget és Magyarországot egyaránt sújtó válságból kínálkozó kivezető út nehézségeit taglaló, napirenden kívüli felszólalásában alapkövetelménynek nevezte, hogy a parlament ne csak egyszerűen törvényhozó helyként, hanem olyan vitafórumként

működjön, ahol a képviselők „jó és rossz döntéseket” hoznak. A tévedés jogát mindenki, így kormánya számára is fenntartva kifejezetten igényelte, s a parlamenti munka természetes és nélkülözhetetlen részének tekintette a „kemény bírálatok” elhangzását, mivel a törvényhozó testület egyik legjelentősebb funkcióját a kormány munkájának szigorú, minden körülmények között az ország érdekeit szem előtt tartó ellenőrzésében határozta meg.¹⁹

A legitimitását a népszuverenitást megtestesítő országgyűlés többségi támogatásából credezett erős kormány híveként, az ország stabil kormányozhatóságának általa prioritásként kezelt követelményét szem előtt tartva, s mindenekelőtt a német modellt követve Antall az 1990 áprilisában a Szabad Demokraták Szövetségével kötött megegyezés részeként megteremtette a konstruktív bizalmatlanság intézményét, amellyel a politikai stabilitás egyik legfőbb biztosítékának megalkotására tett kísérletet. Ezúton kívánta elérni, hogy ne legyen „egyszerű a miniszterelnök és a kormány leszavazása”, s hogy a bizalmatlanság benyújtásával egy időben „mindjárt a helyére tudjanak állítani egy másik miniszterelnök-jelöltet, ha megkapja ehhez a szavazati többséget”.

A konstrukció különös előnyének nevezte, hogy alkalmazása eredményeként „nem olyan egyszerű kormányt buktatni bármelyik részletkérdésben, hanem valóban kormányzóképes alternatívát kell vele szembeállítani, és ez nagyon lényeges egy átmeneti időszakban. Nem elég megbuktatni és utána hetekig tartó válságot csinálni, hanem mindjárt a helyére kell állítani egy másik, többséggel rendelkező miniszterelnököt.”²⁰ A német alkotmányban a weimarizmus elenszereként létrejött, Magyarországon az 1990. évi XL. tc. által bevezetett „kancellárdemokrácia” mint választott kormányzati modell ugyanakkor bizonyos értelemben eltávolodást jelentett a magyar történelmi-közjogi hagyományoktól.²¹

A parlamenti demokrácia érinthetetlen alapkövét és nélkülözhetetlen garanciáját Antall a demokratikus pártok váltógazdaságában határozta meg. A különböző társadalmi rétegek sokszínű érdekeit artikuláló többpártrendszer erősítését elsődlegesen nemzeti érdekek nevezte, míg az annak gyengítésére, elsorvasztására irányuló törekvéseket magának a parlamenti demokráciának a gyengítésével azonosította. A három konzervatív kormányzópart egységes párttá alakítását

visszatérően elutasította, mivel rendkívüli fontosságot tulajdonított annak, hogy a többpártrendszerben „mindig legyen olyan politikai erő, amelyik nem kopik el a hatalom gyakorlásában, és... mindig meg legyen a politikai váltógazdaság lehetősége”. Egyenesen tragikusnak láttatta azt a lehetőséget, ha Magyarországon csupán egyetlen felállás létezne, s annak alternatívájaként mindössze a diktatúra kínálkozna.²²

Hangsúlyozta, hogy a sokszínű, tarka politikai pártok megteremtése és megőrzése a valódi demokrácia nélkülözhetetlen feltétele, mivel „attól van egyensúlyban egy ország, hogy a konzervatív értékektől... a baloldali értékektől a képviselőik mindennek helye van a politikai palettán”.²³ A pártok közötti elvszerű és korrekt vitáknak a plurális demokrácia játékszabályai

alapján történő lefolytatását az egészséges demokratikus közösség működése, az egészséges nemzeti lelkiállapot nélkülözhetetlen alkotóelemének, a többpárti demokrácia természetes velejárójának tekintette. Meggyőződése volt ugyanis, hogy nézetkülönbség nélküli egység nem létezik, s az utóbbi erőszakos létrehozására irányuló törekvéseket határozottan elvetette.²⁴

Az 1943-as balatonszárszói találkozóról rendezett jubileumi megemlékezéshez kapcsolódó interjújában le-

Antall József miniszterelnök első felszólalása az újonnan megválasztott országgyűlésben, 1990-ben

szögezte, hogy a nemzeti sorskérdésekben nélkülözhetetlen a különbözően gondolkodó emberek őszinte eszmecsereje, a „népfrontos” elképzelés jelentkezése azonban a mai gondolkodásban nem aktuális, mivel a többpárti demokráciával ellentétes „mozgalmi” szemlélet nem helyettesítheti a politikai pártok szerepét. Határozottan leszögezte ugyanakkor, hogy a nyílt eszmecsere nem lehet a parlament és az alkotmányjogilag meghatározott keretek között működő pártok lejárásának eszköze. „Semmisnek tekintve a kialakult parlamentáris rendszert, ami felett valamilyen képzel, pártok felett álló együttműködésnek kellene érvényesülnie... az ilyenfajta népfrontos gondolkodás a működő többpárti demokráciával ellentétes lenne, ezért járhatatlan út a számunkra”²⁵ – zárta le gondolatmenetét. A jól működő többpártrendszer karaktervonásait megrajzolva úgy találta helyénvalónak, ha a különböző pártok elképzeléseiben „sok az azonos célkitűzés, az azonos elképzelés”, mivel az kedvező kiinduló helyzetet teremthet ahhoz, hogy „a kis különbségek alapján, a kritika szabadságával és ellenőrző képességével” korrekt együttműködés jöjjön létre a koalíción belül és az ellenzékkel egyaránt.²⁶

Az ellenzék szerepéről, az önkormányzatok funkciójáról

Miközben a kormányzati hatalom ellensúlyaként működő ellenzék jogainak biztosítását Antall a parlamenti demokrácia garanciájának tekintette, a kormánykoalíció és az ellenzék korrekt együttműködését nélkülözhetetlennek tartotta a nemzeti felemelkedés és a demokratikus átalakulás kibontakoztatása szempontjából egyaránt. „Közös a sorsunk és közösen kell megmutatnunk a világnak, hogy ez egy európai ország, ahol nem történhetnek meg olyan események – és főleg nem megtorlatlanul – amelyek vétséget jelentenek az emberiség ellen, magyarság ellen, európaiság ellen”²⁷ – szögezte le a kormányprogram parlamenti vitája során, az elhangzott reagálásokra válaszolva. A kormány kétféves tevékenységéről beszámoló előterjesztésében kifejtett elképzelései szerint „a többpártrendszer úgy működik, hogy mi (a kormány – E. G.) megkíséreljük a reális felmérést elvégezni, önök (az ellenzék – E. G.) elvégzik a kritikát, és a kettőből... az ország érdekében jobb eredmények fognak születni”.²⁸ Az opposíció felelősségteljes feladatának lényegét megragadva megállapította, miszerint „az ellenzéknek az a dolga, hogy kifejtse ellenvéleményét, elemzését, kritikáját adja” a kormány politikájának – majd hozzátette: „az ellenzéki felelősség más, de nem kisebb, csak könnyebb, mint ahogy mindig könnyebb kritizálni, mindig könnyebb tanácsokat adni, mint azt végrehajtani”.²⁹ „Az ellenzék mindig könnyű helyzetben van. Megteheti mindazt, amit a kormány nem, és ezeket a radikális lépéseket, módszereket általában nem is kell zokon venni”³⁰ – fejtette ki a demokrata politikus természetes nagyvonalúságával, Radics Péterrel készült interjújában.

Határozottan megfogalmazta azonban kritikáját, amennyiben úgy érezte, hogy az ellenzék megsérti a demokratikus normákra alapozott játékszabályokat. Különösen veszélyesnek nevezte, ha „a velünk szemben álló oldal... folytatja a politikai gyalázkodást”, „a demokratikus rendet és a jogállamiságot aláásó politikát”, és megakadályozza a társadalom stabilitásához nélkülözhetetlen centrum megerősödését. Elutasította azt a gyakorlatot, amikor „nem eszméért folyik a harc, hanem valóságos hatalmi és pénzügyi célokért”, s a demokraták feladatának, egyenesen kötelességének minősítette a folyamat megállítását. A kormány elleni támadásoknál sokkal súlyosabbnak tartotta, amennyiben az ellenzéki propaganda valójában „az egész parlament lejáratására is irányul”,³¹ melynek belátható következményeként komolyan tartott az alkotmányos rendet sértő, a szélsőségeket erősítő „weimariósodási folyamat” megindulásától.³²

Ismeretes, hogy a parlamenti demokrácia egyik alapkérdését a kormánykoalíció és az ellenzék alkotmányjogi kapcsolatának szabályozása jelentette. Az 1990 áprilisában megkötött MDF–SZDSZ megállapodás a kétharmados törvényeken keresztül valóságos részvételi szerephez juttatatta a törvényhozásban a „végrehajtó hatalomhoz képest önálló hatalmi ágga-

tett” ellenzéket, amely „közjogi eszközökkel korlátozhatta a kormány felelősségét”. A „nagykoalíciós szerződés” formájában testet öltött „alkotmánytörténeti kísérlet” Kukorelli István megállapítása szerint „egymás foglyaivá tette a szerződő feleket”, amikor „közjogilag olyan pontokon házasította össze a kormánypártokat az ellenzékkel, ahol a parlamenti demokráciában általában nem szokás”.³³

Antall a végrehajtó hatalommal szembeni egészséges ellensúlyképzés további rendkívül fontos, a demokrácia nélkülözhetetlen tényezőjének tekintette az érdekképviselet rendszerét. A kormányprogram vitája során az elhangzottakra reagálva kifejtette, hogy a pártpolitikai érdekektől függetlenül működő „szakszervezetek szerepe alapvető fontosságú lesz az egysúly fenntartásában és megteremtésében”.³⁴ Hasonlóképpen megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított annak, hogy a természetes önszerveződés eredményeként létrejött munkaadói és munkavállalói érdekvédelmi szervezetek az Alkotmánnyal összhangban folyamatosan kifejtsek véleményüket, és határozottan képviseljék részérdekeiket az érdekegyesítés ügyét szolgáló kompromisszumra törekvés jegyében. A részérdekek nemzeti konszenzusban történő egyesítését egyenesen a demokrácia működésének feltételeként, s az erre irányuló kormánypolitikát pedig az „érdekegyesítés művészete-ként” definiálta.³⁵

A parlamentáris demokrácia harmonikus működésében – a 19. századi magyarországi megyerendszer összetett és ellentmondásos élményanyagának pozitív elemeiből is merítő, mindenekelőtt Eötvös és Kossuth korszerű gondolataira támaszkodó – Antall nélkülözhetetlen szerepet tulajdonított a helyi hatalomgyakorlás előtt teret nyitó önkormányzati ellensúly beépítésének. Az európai modernizációval összhangban álló önkormányzati rendszer bevezetésétől egyébként a pártállam egyik utolsó fontos bázisának felszámolását is remélte.³⁶ A tervezett rendszer működésének előfeltételét a szükséges anyagi források biztosításában, legfőbb gazdasági alapját pedig az önkormányzati tulajdon megteremtésében jelölte meg. A kormányprogram prioritásként rögzítette „a kis közösségek önrendelkezési jogának” garantálását, s ennek feltételeinek megteremtése érdekében a magyar önkormányzatok történelmi hagyományaira épülő, az Európai Tanács 1985-ben elfogadott chartájában megfogalmazott modern önkormányzati alapelveket figyelembe vevő reform kidolgozását és végrehajtását.³⁷

A köztársasági elnöki méltóságról

Antall Józsefnek a „korlátozott jogkörű” államfői közjogi méltóság megalkotásával kapcsolatos elképzeléseit pontosan tükrözte az 1989-ben kimunkált magyar alkotmánynak a köztársasági elnök jogállásáról megalkotott 16. §-a, amelyben Sólyom László „parlamentáris köztársasági alkotmányunk alapját” jelölte meg.³⁸ A széles konszenzusra építkező, az 1946. évi I.

törvénycikkhez visszatérő, s ezzel a megszakadt közjogi kontinuitást helyreállító szabályozás különös értékének tekintette Antall azt, hogy „a magyar hagyományoknak és a nemzetközi parlamentáris gyakorlatnak megfelelő” megoldás elfogadásával „históriai jogi alapra helyezkedtünk”.³⁹ Az Ellenzéki Kerekasztal keretében lefolytatott viták során egyértelműen elutasította a prezidenciális köztársaság létrehozására irányuló próbálkozásokat. A parlamentáris modellre alapozott elnöki intézmény megalkotása munkálatainak egyik főszereplőjeként a „magyar közjogi kontinuitás szellemével” összhangban álló szabályozáshoz ragaszkodva a magyar közjogi fejlődés két sarkalatos törvényének (a miniszterialis kormányzás alapelvét rögzítő 1848:3., valamint az 1848-ra támaszkodó 1946. évi I. tc.) örökségét kívánta érvényesíteni, melynek értelmében a hatalmi ágak felett álló jogosultsággal nem rendelkező „köztársasági elnök a végrehajtó hatalom feje, aki a kormányon keresztül kormányoz”.⁴⁰

„A szentkorona tannal és a történeti alkotmánnyal szakító 1946. évi kisalkotmányhoz” visszatérő 1989. évi alkotmányozás a közvetett, parlament általi megválasztást előíró újítástól eltekintve az 1946. évi I. tc.-nek megfelelően állította helyre a köztársasági elnök eredeti státusát, amikor az államfő feladatává tette, hogy „örkődjön az államszervezet demokratikus működése felett”, és előírta számára, hogy „csak alkotmányos törvényeket” szentesítsen és hirdessen ki.⁴¹ Antall meghatározó részt vállalt annak a túlzott hatalomösszpontosítás lehetőségét kizáró rendezésnek az elfogadtatásában, amelynek értelmében „az elnök sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom jogosítványaival nem rendelkezik”, azaz sem a hatalomnak nincs birtokában, sem pedig politikai felelősségre nem vonható. Továbbá nem interpellálható, s nem lehet vele szemben bizalmatlansági indítványt benyújtani, miközben intézkedései – néhány szoros kivételtől eltekintve – csak a miniszterelnök vagy az illetékes miniszter ellenjegyzésével érvényesek. Fontosnak tartotta emlékeztetni arra is, hogy a modern parlamentáris rendszerekben meghonosított gyakorlatnak megfelelően a nemzeti egységet megjelenítő, s a politikai pártok felett álló, „hatalom nélküli államfő jelképes kifejeződése, de nem tényleges gyakorlója az állami szuverenitásnak”.⁴² A Radics Péterrel készült interjújában különös hangsúlyt helyezett arra, hogy „a funkciót mindenkor olyan személyiségnek kell betöltenie, aki képes a pártokon felülemelkedni”, ám ebből nem föltétlenül következett szerinte, hogy a köztársasági

elnöki szerepre csak független politikus lenne alkalmas. Lényegesen fontosabbnak tartotta, hogy a megválasztott személy „alkotmányjogi gondolkodásának, emberi, politikai adottságainak kell a poszthoz illőnek lennie”.⁴³

Tölgyessy Péterrel egyetértésben ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a fegyveres erők főparancsnoki tisztét, a klasszikus közjogi megoldáshoz visszatérve, megfelelő garanciális körülírás mellett a köztársasági elnök töltsse be. A német modell követését (a hadsereg főparancsnoka a kancellár) ebben az összefüggésben tehát nem támogatta, mivel annak kialakulását mindenekelőtt a weimari negatív tapasztalatokra, valamint a Konrad Adenauer különleges személyes súlyára visszavezethető speciális történelmi előfeltételekből eredeztette, s egyébként is úgy ítélte meg, hogy a miniszterelnök megbízása sértené a többi miniszterrel való egyenlőség elvét, azaz ellenkezne az 1848:3. törvénycikkben alapuló 1946. évi I. törvénycikk szellemiségével.⁴⁴

Amint azt 1991 nyarán, a rendszerváltozás első alkotmánybíróági határozatának kihirdetése másnapján Göncz Árpádhoz írott levelében⁴⁵ Antall József kifejtette, legfőbb céljai között tartotta számon „a köztársasági elnöki tisztség (méltóság) tekintélyének” megőrzését. Meggyőződéssel vallotta, hogy „a mai magyar alkotmányban megfogalmazott köztársasági elnöki jogkör rendkívül alkalmas arra, hogy a pártok felett álló, a napi politikai harcokban részt nem vevő, a nemzet egyetemességét kifejező államfő legyen”. Megkerülhetetlen alkotmányos kötelezettségének tekintette ugyanakkor, hogy „a köztársasági elnök nem politizálhat a kormány helyett, ... a felelősség mindenben a kormányé”. Elengedhetetlennek tartotta továbbá, hogy a köztársasági elnök és a kormány közötti együttműködésnek az alkotmányon kell alapulnia.⁴⁶

Antall József miniszterelnök és Göncz Árpád köztársasági elnök az Országgyűlés ülésén, 1991

Összességében a protokolláris államfőt feltételező új alkotmányos magyar szisztéma „a kontinentális Európában honos konszenzuális parlamenti demokrácia modelljét követi. A kettőnél több parlamenti párt jelenlétét és koalíciós kormányzást feltételező rendszer tudatos elvetését jelentette az MSZMP által preferált fél- vagy egészen prezidenciális rendszernek, mind pedig az angol kétpártrendszerű váltógazdaság westminsteri tiszta parlamentarizmusnak.”⁴⁷ A rendszerváltással „a magyar alkotmányos fejlődés visszatért az 1949-ben eltevesztett úthoz”, a progresszív nemzeti közjogi tradíciókhoz, valamint „a hagyományos európai alkotmányos eszmékhez”.⁴⁸

A sajtó, a kultúra és az oktatás szabadságáról

Antall a jogállamiság minőségét messzemenően meghatározó stratégiai jelentőségű szféraként tekintett a sajtó, a kultúra, az oktatás teljes körű szabadságára, melynek korlátozását klasszikus liberális-demokratikus felfogásból eredendően csak azon a ponton tartotta megengedhetőnek, ahol az mások szabadságát vagy jogait sérti. A demokrácia működésében megkülönböztetett funkciót tulajdonított a szabadság nélkülözhetetlen attribútumaként tisztelt sajtószabadságnak, amelynek elválaszthatatlan tartozékaként ismerte el a kritika és a kommentár teljes szabadságát, a hazugságot azonban összeegyeztethetetlennek tartotta a demokratikus újságírói magatartással. Megengedhetetlennek nevezte továbbá, hogy „a tömegtájékoztatás műhelyei a pártok közötti politikai küzdelmek színterei legyenek”, mint ahogy minden eszközzel megakadályozandó torzulásként minősítve óvott attól, hogy „a nemzeti médiumokat valamely párt, szakmai közösség, művészeti irányzat vagy üzleti érdekcsoport sajátítsa ki”. Meggyőződése szerint „ezek élére ezért olyan pártatlan, közmegebecsülésnek örvendő személyiségeket kell állítani, akik a szellemi életünket terhelő konfliktusok kiélézése helyett azok feloldására törekcszenek”.⁴⁹

Antall mintegy sajátjaként idézte azt a Széchenyi István óta szinte közhelyként hangoztatott tételt, miszerint „a nemzeti megújodáshoz kiművelt emberfőkre van szükségünk”. Ennek jegyében a kormányprogram hangsúlyos részévé emelte a művelődés ösztönzését, a nevelés társadalmi szerepének megerősítését, az oktatás korszerűsítését, a nemzeti kultúra megújítását és a nemzeti hagyományok újjáélesztését. Sajnálattal állapította meg ugyanakkor, hogy a magyar társadalmat megosztó ellentéteket a kulturális szféra nem egyszerűen csak tükrözte, hanem sajátos eszközeivel összpontosította, sőt fel is erősítette azokat.⁵⁰

Hitet tett az ország felvirágoztatását előmozdító „reformgondolatú művelődéspolitiká” mellett, „a hétköznapi” iskolai oktatásban azonban a történelmi hagyomány pozitív értékeire támaszkodó folytonosság biztosításának jelentőségét húzta alá. Meggyőződése volt ugyanis, hogy az oktatásban is lejátszódó folyamatos változásokhoz alkalmazkodó megújulás csak akkor lehet sikeres, amennyiben az „az értékekben megnyilvánuló stabilitással” kapcsolódik össze. A demokratikus oktatáspolitikát magától értendő megnyilvánulásának tekintette a teljes körű tan-szabadság megvalósítását, a szülők kizárólagos jogát a gyermekek oktatási és a nevelési intézményeinek megválasztására, valamint az iskolai önkormányzat helyreállítását és zavartalan működtetését. Hasonló horderejű elengedhetetlen követelményként foglalt állást a gyermekek és a szülők kiszolgáltatottságának megszüntetése, illetve a tanár méltóságának helyreállítása mellett.⁵¹

Antall elkötelezett meggyőződéssel érvelt a tudományok társadalomban betöltött kulcsszerepe mellett.⁵² A magyar tudományos élet szerkezetének és minőségének a rendszerváltás részeként lezajló átalakításában az európai normákhoz történő illeszkedést kívánta rendező elvként érvényesíteni, s ennek alapján minősítette a legsürgetőbb feladatok közé tartozónak a tudományos kutatás szabadságának, s attól elválaszthatatlanul a felsőoktatási intézmények és a kutatási műhelyek autonómiájának helyreállítását. A „jövőképzés” érdekét szolgáló előrelépés további feltételének jelölte meg az „egyensúly helyreállítását” a kutatás és a felsőoktatás, azaz a Magyar Tudományos Akadémia, a kutatóintézetek és az egyetemek között. A reformfolyamatban rendkívüli szerepet szánt a megújuló MTA-nak, nem kevesebbet remélve tőle, mint hogy hatalmas tekintélyével mintegy a politikai hatalmi ágazatok rivalizálását kiegyensúlyozó tényezőként képesnek bizonyul érdemben hozzájárulni az ország stabilizálásához.⁵³

Ugyancsak evidenciaként értelmezte a művészetek szabadságát. Fontosnak tartotta, hogy a művészeti tevékenység ne kerüljön kiszolgáltatott helyzetbe a piaci viszonyokkal szemben, és nem pártolta az állami támogatás teljes megszüntetését szorgalmazó javaslatokat, de határozottan képviselte azt is, hogy az állami támogatás ne jogosíthassa fel a kormányt a művészi szabadságot megsértő beleavatkozásra a művészi alkotó folyamatba, vagy a létrehozott művek értéklésébe.⁵⁴

Állam és egyház viszonyáról

Antall József politikai filozófiájának központi elemét képezte az állam és az egyházak egymással összekapcsolódó és egymást feltételező történelmi megújulása. A rendszerváltás egyik legnagyobb vívmányának tekintett vallásszabadságot alapvető emberi jogként értelmezve felismerte és megértette, hogy az állam és az egyházak viszonyának meghatározása a demokrácia egyik alapelemét, s egyben annak próbáját jelenti. Ennek szem előtt tartásával támogatta az állam és az egyházak közötti kapcsolat modern kereszténydemokrata elveknek megfelelő újraszabályozását, „a lelkiismereti és szólásszabadságról, valamint az egyházakról” intézkedő, 1990. január 24-én elfogadott IV. tc. elfogadását.⁵⁵ Az 1894–1895-ben kihirdetett liberális egyházpolitikai törvények⁵⁶ szellemiségét követő szabályozás kimondta, hogy a világnézeti szempontból semleges állam a lelkiismereti szabadság jegyében biztosítja a felekezetek közötti teljes jogegyenlőséget, majd ezt követően, február 9-én, Budapesten Németh Miklós miniszterelnök és Agostino Casaroli bíboros államtitkár aláírta a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről szóló egyezményt, azaz megtörtént a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása a Vatikánnal.⁵⁷

Az egyházpolitikai rendszerváltás sikeres lebonyolítását jelentősen megkönnyítette az a rendszerváltó pártok programjában – a részletek megítélésében helyenként mutakozó eltérő hangsúlyok és eltérő nézetek mellett – az alapvető kérdésekben az európai normákat magas színvonalon érvényesítő konszenzus, amely sokban támaszkodhatott a Németh-kormány által 1989 nyarán elvégzett, s „a nemzeti megújulás” programjában pozitív fogadtatásban részesülő „egyházpolitikai fordulatra.”⁵⁸ Kormányprogramjában Antall félreérthetlenné tette, hogy kormánya elkötelezett az egyházak autonómiája mellett, s „az állam és az egyház teljes és valóságos szétválasztásának elve alapján áll. Ehhez szükségesnek tartja az egyházak működőképessége feltételeinek teljes körű helyreállítását, gazdasági autonómiájuk biztosítását, és a magyar egyházaknak vissza kívánja adni azt a történelmi szerepet, amit az elmúlt magyar évezred során játszottak megalakulásuktól kezdve.”⁵⁹

A *Vigilia* 1990. évi 3. számában közölt interjújában kifejtette, mily nagyra értékeli az egyházak küldetését „a történelemben és a jövőben egyaránt”, s tapasztalataira hivatkozva hangsúlyozta, miszerint a történelem igazolni fogja fontosságukat mindenképp az oktatás és a szociális szféra terén. Elárulta, hogy „a cselekvés óráiban” mennyire érezte aktualitását annak a katolikus autonómiamodellnek, amelyet Eötvös József és az egyház sok kiemelkedő tagja a korábbiakban megfogalmazott.⁶⁰ Ahhoz azonban, hogy az egyház a nemzeti újraépítkezés feladatában reá háruló történelmi miszióját sikeresen betölthesse, és küldetésének eleget tehessen, megsejthetetlen követelménynek tekintette

szigorú távolságtartását a politikai küzdelmekről. „Az egyházaknak nem a parlamenti harcok, a pártok csepetéi állhatnak az érdeklődésük középpontjában, hanem azok felett állva a társadalom egészét érintő nagy kérdések megoldására kell törekedniük, a modern kor gépezetével szemben álló egyes embernek a támaszként”⁶¹ – szögezte le.

Az őszintén elkötelezett katolikus vallású, a magyarországi keresztény/keresztény egyházak közötti sok évszázados, hullámzó intenzitású konfliktusok örökségét elutasító, s azt a 19. századi liberális katolikus tradíciókra⁶² támaszkodva következetesen meghaladó Antall József az ökumenizmus, a vallási felekezetek közötti gyümölcsöző együttműködés rendíthetetlen híve volt. A vallásközi párbeszéd történelmi jelentőségét hangsúlyozó meggyőződését meghatározó mértékben alakította a magyar protestáns felekezeteknek a nemzeti örökséget gazdagító működése. A rendszerváltoztatás közös munkájában különleges küldetést és felelősséget tulajdonítva nekik, nélkülözhetetlen egyetemes értékeket elismerő visszatekintésének középpontjába állította sok évszázados hozzájárulásukat a katolicizmus megújításához, „közös európaiságunk” megszilárdításához, a magyar nemzeti kultúra és nemzeti identitás megőrzéséhez és fejlesztéséhez, „a szétforgácsolt magyarság összetartozásához”, az európai és a keresztény értékek gazdagításához. A magyar katolicizmus és a protestantizmus „egyedülálló szimbiózisát” a fejlődés napjainkig aktuális kulcseffektusaként ábrázolta, melynek köszönhetően a magyar keresztény mentalitás – Antall meggyőződése szerint – „speciális puritán-ökumenisztikus arculatot” kapott.⁶³

ERDÖDY, GÁBOR

József Antall über demokratische Rechtsstaatlichkeit und parlamentarische Demokratie (Zusammenfassung)

Der Aufsatz analysiert die Auffassung über Demokratie, Rechtsstaatlichkeit von József Antall, dem ersten gewählten Ministerpräsidenten Ungarns nach dem Systemwechsel und deren Verwirklichung in der Regierungstätigkeit. Im Mittelpunkt der politischen Philosophie von Antall stand die Durchsetzung und maximaler Schutz der bürgerlichen Freiheitsrechte. Er hielt für unabdingbar, dass die ungarische Rechtsordnung und die Rechtspraxis die transatlantische Normen, die Verwirklichung des demokratischen Rechtsstaates, das Funktionieren einer unabhängigen und modernen Justiz, die Aufstellung eines Verfassungsgerichts, die über die Einhaltung der Rechtsstaatlichkeit und der Verfassung wacht, entspricht. Sein Absicht war, die Funktionieren des Rechtssatzes auf das Prinzip der Volkssouveränität zu basieren, die sich in der Parlamentarismus verkörpert, er schlug vor, die Legitimität der Regierung abgeleitet von der Unterstützung der Mehrheit

des die Volkssouveränität verkörpernden Parlaments, das Erfordernis der stabilen Regierbarkeit des Landes mit dem konstruktiven Misstrauensvotum zu erreichen. Er lehnte die Bestrebungen zur Schaffung einer präsidentiellen Republik ab und erreichte, dass ein Staatsoberhaupt „mit begrenzten Zuständigkeiten” ins Gesetz gefasst wurde. Er betrachtete die Freiheit der Presse, der Kultur und des Unterrichts als strategische Sphären, die die Qualität der Rechtsstaatlichkeit ausmachen, lehnte jedoch ab, dass die die Freiheit und Rechte von anderen verletzen oder beschränken dürfen. Er gab seine Stimme für eine Kultur- und Bildungspolitik der Reformgedanken, betonte dabei die Wertestabilität. Er bekannte sich zu einer miteinander verflochtenen, historisch erneuernde Beziehung zwischen Staat und Kirche, unterstützte die vollständige Rechtsgleichheit der Religionsgemeinschaften, den weltanschaulich neutrale Staat und die Gewissensfreiheit.

- ¹ Alábbi tanulmány részét képezi a *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai rendszer: Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága* (ELTE Eötvös Kiadó, 2011) címmel megjelent monográfiának.
- ² Antall József: *A választás „előestéjén.”* In: Antall József: *Modell és valóság* (Budapest, 1994, II. 38. p.; a továbbiakban: Antall 1994)
- ³ Antall József: *A nemzeti megújulás útján.* In: Antall 1994, II. 43. p.
- ⁴ Halmi Gábor: *Az 1949. évi alkotmány jogállamosítása.* In: Bozók András (főszerk.): *A rendszerváltás foratókönyve.* Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–IV., V–VIII. (Budapest, 1999–2000, VI. 182. p.)
- ⁵ Mezey Barna: *Jogászképzés és rendszerváltás.* In: *A rendszerváltás husz éve* (Jogtörténeti Szemle, 2010. 2., 38. p.), Navrátil Szonja: *Hogyan indult és merre tart a jogászszakma?* (Jogtörténeti Szemle, 2010. 2., 43. p.)
- ⁶ Bozók 1999, IV. 34. p.
- ⁷ Antall József: *A nemzeti megújulás útján.* In: Antall 1994, II. 54. p. Vö. Kukorelli István: *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* (Budapest, 2006, 17. p.)
- ⁸ Antall József hozzászólása az Ellenzéki Kerekasztal szeptember 4-i ülésén – lásd: Bozók 1999, IV. 56–57. p.
- ⁹ Az EKA nevében Szabad György által június 21-én ismertetett szándéknyilatkozat – lásd: Bozók 2000, VI. 69. p. Vö.: Halmi 2000, 184. p.; Lengyel László: *A kerekasztal hősei.* In: Bozók 2000, VI. 217. p.
- ¹⁰ Az 1989. évi I. tc. létrehozta az Alkotmánybíróságot, de „az alkotmányvédő intézmény nem rendelkezett a törvények megsemmisítésének jogával”. – Lásd: Kukorelli István: *Az alkotmányozás évtizede* (Budapest, 1995, 16. p.)
- ¹¹ Az EKA Szabad György által június 21-én előterjesztett szándéknyilatkozata – lásd: Bozók 2000, VI. 69., 73. p. Az EKA július 19-i állásfoglalása – Bozók 1999, II. 659. p. Az EKA Tölgyessy Péter által ismertetett álláspontja a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának július 27-i, augusztus 24-i, ill. augusztus 30-i ülésén – Bozók 1999, II. 649. p., Bozók 2000, VI. 139. p., Bozók 1999, IV. 22. p.
- ¹² Antall József hozzászólása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 15-i ülésén – Bozók 2000, VI. 413. p., vö. Lengyel 2000, 217. p.
- ¹³ Tölgyessy Péter előterjesztése és Antall József hozzászólása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 15-i, ill. szept. 18-i ülésén. Lásd: Bozók 2000, VI. 169., 413–414. p., ill. Bozók 2000, IV. 477., 479. p., vö. Halmi 2000, 184. p.; Lengyel 2000, 217. p.
Az Alkotmánybíróság szervezetéről és feladatairól rendelkező 1989. évi XXXII. tc. az új alkotmány hatékony védelmében az alkotmányellenesség megállapítása esetén a törvényeket megsemmisítő, azaz a parlamenti hatásköröket bizonyos mértékig korlátozó pozícióval ruházta fel a testületet. – Kukorelli 1995, 20., 67. p.
- ¹⁴ Antall József beszéde az Országgyűlés őszi ülészakájának 29. ülénapján. 1991. december 2. *Országgyűlési Értesítő* – Őszi ülészak III. 1991. nov. 18 – dec. 12. 12267. In: Pálmány Béla (szerk.): *Antall József országgyűlési beszédei 1990–1993.* (Budapest, 1994, 221. p.)
- ¹⁵ Lengyel 2000, 211. p. Az új alkotmánynak a kormányzati hatalom ellensúlyainak megerősítését szolgáló elemekre hívja fel a figyelmet Halmi 2000, 183. p.
- ¹⁶ A levelet közli Balaskó Jenő: *Mosolyrapszódia. Közeleti írások 1990–1994.* (Budapest, 1994, 227–230. p.)
- ¹⁷ Antall József: *A nemzeti megújulás útján.* In: Antall 1994, II. 44. p.
- ¹⁸ Antall József: *Féldobben.* In: Antall 1994, II. 241. p. Vö.: Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993* (Budapest, 2010, 89. p.)
- ¹⁹ Antall József napirend előtti parlamenti felszólalása 1990. december 30. OE – Téli rendkívüli ülészak I. 1990. dec. 17.–1991. jan. 29. 5114. In: Pálmány 1994, 143. p.
- ²⁰ Debreczeni József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltás* (Budapest, 1998, 88. p.), vö.: Kukorelli 2006, 16. p., Halmi 2000, 186. p.
- ²¹ Kukorelli 1995, 24., 29. p.
- ²² Antall József: *Békés átalakulás és stabilitás.* In: Antall 1994, II. 524. p.
- ²³ Antall József: *Az MDF három eszmei irányzatáról.* In: Antall 1994, II. 129. p.
- ²⁴ Antall József: *A forradalom és a szabadságharc 35. évfordulóján.* In: Antall 1994, II. 221., 223. p.
- ²⁵ Antall József: *Népi mozgalom és európaiság (Szárszó elé).* In: Antall 1994, II. 557–558. p.
- ²⁶ Antall József: *Az MDF legyen középpárt!* In: Antall 1994, II. 9. p.
- ²⁷ Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. OE – Tavasz ülészak 1990. máj. 2 – jún. 12. 353. In: Pálmány 1994, 62. p.
- ²⁸ Antall József előterjeszti a Kormány két éves tevékenységéről szóló beszámolót 1992. szeptember 16. OE – Őszi ülészak I. 1992. szept. 1 – okt. 28. 19282. In: Pálmány 1994, 275. p.
- ²⁹ Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. Rendkívüli ülészak I. 1990. máj. 2 – jún. 12. 342. In: Pálmány 1994, 47. p.
- ³⁰ Radics Péter: *Antall József. Ország és miniszterelnök, 1989–1990.* (Budapest, 2003, 54. p.)
- ³¹ Antall: *Békés átalakulás és stabilitás.* In: Antall 1994, II. 529. p.
- ³² Antall József: *Az MDF egységéért.* In: Antall 1994, II. 508. p.
- ³³ Kukorelli 1995, 25., 28., 62. p.
- ³⁴ Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. OE – Rendkívüli ülészak I. 1990. máj. 2 – jún. 12. 344. In: Pálmány 1994, 51. p.
- ³⁵ Antall József napirenden kívüli felszólalása 1990. december. 4. OE – Őszi ülészak III. 1990. szept. 3.–dec. 11. 4235–36. In: Pálmány 1994, 132–133. p.
- ³⁶ Antall József kijelölt miniszterelnök válasza a kormányprogram vitája során elhangzottakra 1990. május 23. OE – Tavasz ülészak I. 1990. máj. 2 – jún. 12. 348. In: Pálmány 1994, 55. p.
- ³⁷ Antall József: *A nemzeti megújulás útján.* 43., 54., 55. p. Vö.: Szűcs 2010, 147–162. p.
- ³⁸ Lásd: Antall József: *Az Ellenzéki Kerekasztalnál.* In: Antall 1994, II. 409. p. Solyom László idézi Szűcs 2010, 79. p., vö.: Lengyel 2000, 220. p.
- ³⁹ Antall Józsefnek az EKA 1989. július 6-i ülésén kifejtett álláspontjáról lásd: Szűcs 2010, 80., 83. p.
- ⁴⁰ Antall Józsefnek az EKA 1989. augusztus 29-én elhangzott fejtegetését idézi: Szűcs 2010, 84. p. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának augusztus 30-i ülésén az EKA álláspontját ismertető Antall József kifejtette: az 1946. évi I. tc.-nek megfelelő koncepciók szerint „a végrehajtó hatalom feje a köztársasági elnök, és az 1848. évi III. törvényekikben kifejezésre jutó miniszteriális kormányzással összefüggésben a kormányon keresztül gyakorolja hatalmát.” Azaz „a magyar közjogi hagyományokhoz ragaszkodunk, beleértve a miniszteriális kormányzást – miniszteri ellenjegyzéssel”. In: Bozók 1999, IV. 20. p., vö.: Halmi 2000, 185. p.
- ⁴¹ Kukorelli 1995, 20–21., 29., 80. p.
- ⁴² Debreczeni 1998, 299. p.
- ⁴³ Radics 2003, 124. p.
- ⁴⁴ Antall előadása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 11-i ülésén – Bozók 2000, IV. 312. p., vö.: Halmi 2000, 186–187. p.
- ⁴⁵ A levelet közli: Debreczeni 1998, 306–307. p.
- ⁴⁶ Antall József napirend előtti felszólalása 1992. augusztus 31. OE – Nyári rendkívüli ülészak 1992. jún. 16.–aug. 31. 18736. In: Pálmány 1994, 271. p. Az alkotmányjogilag a napi politika kérdései felett álló köztársasági elnöki tekintély megővésének szükségessé-

geről lásd: Antall József napirend előtti felszólalása az 1992. október 23-i Kossuth téri ünnepségen történt események tanulságairól: 1992. október 26. OE – Őszi ülészek. I. 1992. szept. 1.–okt. 28. 20419. In: Pálmány 1994. 293. p.

⁴⁷ Halmai 2000. 183. p. Ismeretes, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 18-án megtartott záró plenáris ülésén a nyilvánosság előtt is megtörtént a szakadás az Ellenzéki Kerekasztal pártjai között. A konfliktusban az MSZMP-vel kötendő megállapodás érdekében Antall József az elnökválasztás kérdésében azért vállalkozott átmeneti és egyszeri taktikai kompromisszum megkötésére, mert attól tartott, hogy amennyiben az állampárt októberre tervezett kongresszusán a fundamentalisták kerekednének felül, könnyen bekövetkezhet a parlament és a kormány feloszlata, új választások kiírása a meglévő törvények alapján, azaz elvesznének három hónap tárgyalásainak eredményei, ami alapjaiban veszélyeztetné a jogállamiság felé vezető folyamatot. Az öt aláíró ellenzéki párt nevében döntését megindokolva kifejtette, hogy a megállapodást alapnak tekinti, amelyről tovább lehet lépni. „Olyan alapnak, ami megállapodást jelent, és számon kéni a másik oldaltól csak megállapodást lehet... Éppen ezért mindaz, amiben meggyeztünk és a megszülető modern európai Magyarország részét alkotja, a modern európai alkotmányt, egy modern európai választójogot és egy modern európai pártszisztémát, mi ezt nem kívántuk veszélyeztetni.” – Lásd: Bozók 1999. IV. 504. p., vö.: a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 11-i ülésén: Bozók 1999. IV. 282., 291. p.

⁴⁸ Kukorelli 1995. 20. p.

⁴⁹ Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 43., 53. p. „A sajtószabadság alapfeltétel. A kritikus hang is az, a kommentár szabadsága is az, de a hazugság egyetlen alapvető liberális jognak sem része” – állapította meg a kormány teljesítményét értékelő beszédében. Lásd: Antall József: *Féldőben*. In: Antall 1994. II. 252. p.

⁵⁰ Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 51., 54. p.

⁵¹ Antall József: *A pápai kollégium újjászülésénél*. In: Antall 1994. II. 198. p.; Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 51. p.

⁵² „A tudomány a modern társadalomban kulcsszerepet játszik” – állapította meg 1990. május 23-án elmondott parlamenti beszédében. OE – Tavasz ülészek 1990. máj. 2.–jún. 12. 345. In: Pálmány 1994. 53. p.

⁵³ Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 53. p. Antall József: *A Tudományos Akadémia szerepéről*. In: Antall 1994. II. 77–78. p.

⁵⁴ Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 53. p.

⁵⁵ Az 1990. évi IV. tc. törvényen kívül helyezte azokat a jogszabályokat, amelyekre a szocializmus egyházpolitikája épült, azaz elvégezte az egyházi-vallási deregulációt. Bevezetőjében deklarálta, hogy „A magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékghordozó és közösségteremtő tényezői. A hitélet körébe tartozó munkálkodásuk mellett kulturá-

lis, nevelési-oktatási, szociális egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében.” A lelkiismereti és a vallásszabadságot alapvető emberi jogként deklarálta, kimondta az egyházalapítás szabadságát, az egyházak és az állam szétválasztását szabályozva pedig rögzítette, hogy „az egyház belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható”. Biztosította továbbá, hogy az egyház, mint jogi személy minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet elláthat, amelyet a törvény nem tart fenn kizárólagosan állami szerv, illetve intézmény számára. – Lásd: Antal Attila: *Egyház és vallás a rendszerváltó programokban*. In: *A rendszerváltás húsz éve (Jogtörténeti Szemle, 2010. 2., 70–71. p.)*

⁵⁶ Az 1848:20. törvénycikket továbbfejlesztő rendelkezések európai összevetésben is a korszak liberális jogalkotásának kiemelkedő fejezetét alkották, amikor állam és egyház szétválasztásának követelményét szem előtt tartva bevezették a kötelező polgári házasságkötést és az állami anyakönyvvezetést, továbbá a lelkiismereti szabadságot teljessé téve kimondták az izraelita vallás recepcióját. Lásd: Balogh Margit–Gergely Jenő: *Állam, egyházak és vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005* (Budapest, 2005. 43. p.); Miru György: *Az alkotmányosságtól az abszolutizmusig. A dualista politikai rendszer és működése. Politikai eszmék a századfordulón*. In: Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a 19. században)* (Budapest, 1999. 195. p.)

⁵⁷ Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás* (Budapest, 2003. 237. p.), Antal 2010. 69–72. p.

⁵⁸ A rendszerváltó pártok egyházpolitikai programjairól lásd: Antal 2010. 66–69. p. A Németh-kormány egyházpolitikai szerepének értékeléséről lásd: Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 54. p.

⁵⁹ Antall József: *A nemzeti megújulás útján*. In: Antall 1994. II. 54. p. Lásd még: Romsics 2003. 261. p.

⁶⁰ A katolikus autonómia kérdéséről lásd: Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918* (München, 1974), Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház. A katolikus autonómia-törekvések megjelenése* (Budapest, 2002), Csorba László: *A vallásalap „jogi természet”*. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918. (Budapest, 1999. 103–119. p.)

⁶¹ Antall József: *MDF és kereszténydemokrácia*. In: Antall 1994. II. 435. p.

⁶² Vö.: Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez* (Budapest, 1918), Csorba 1999; Gángó Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. (Budapest, 2006); Katus László: *Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán* (Budapest, 2001)

⁶³ Antall József: *Magyar reformátusok világtalálkozóján*. In: Antall 1994. II. 162–164. p., Antall József: *A pápai kollégium újjászülésénél*. In: Antall 1994. II. 191–192., 195. p.

Simándi Irén

„Alkotmánytan” a Magyar Rádióban. Az 1949. évi alkotmány*

Rákosi Mátyás az 1936-os, úgynevezett sztálini alkotmány átvételében, illetve 1949-ben történő előkészítésében és elfogadtatásában látta a fordulat évként emlegetett politikai átalakítás teljes sikerének zálogát. Egyben annak bizonyítását Sztálin előtt, hogy alkalmas a magyarországi események irányítására.

A Rákosi Mátyás vezette meghatározó, a Szovjetunióból visszatért politikai elit tisztában volt a Magyarország számára adott, a háború alatt a nagyhatalmak egyezkedésén (Teherán, Jalta, Potsdam) alapuló lehetőségekkel, hogy az ország a szovjet érdekszféra része lesz. Azzal is, hogy mit jelent Sztálin paranoid diktatúrája, benne a bolsevikok régi gárdája, Buharin, Zinovjev és Trockij mellett Kun Béla és társai, a moszkvai magyar kommunista emigráció legjavának meggyilkolása. S mindennek következményeivel, amelyek mélységéről a polgári politikusoknak, belcélra a baloldali érzelmű Károlyi Mihályt és az őt követő, második köztársasági elnököt, Tildy Zoltánt, még fogalmuk sem lehetett. Rákosi Mátyás viszont nem volt tájékozatlan: amikor 16 év után, 1940-ben, Horthy börtönből való szabadulását követően Moszkvába érkezett, ott nem ünneplő tömeg, s nem is Sztálin, hanem az NKVD (a szovjet ÁVH) várta, hogy kérdéseket tegyenek fel, s nem barátságosan. Ezeknek az előzményeknek a figyelembevételével kell tárgyalnunk az eseményeket.

Rákosi gyakran hivatkozott arra – szerepének jelentőségét kiemelve –, hogy a magyar államnak ez lesz az első írott alkotmánya. Ez persze igaz volt, de nem jelentette azt, hogy jogszabályok, alkotmány erejű törvények ne szabályozták volna már korábban is az ország életét. Ezek alatt az olyan sarkalatos törvényeket értették – Szent István törvényeitől az Aranybullán át az 1848. áprilisi törvényekig és tovább –, amelyek egymást kiegészítve és korrigálva adták az ország államrendjének feudális, majd polgári alapjait. Éppen ezek sorára hivatkoztak azok is, akik Magyarország esetében eddig is történelmi alkotmányról beszéltek. Állították, és ma is állítják, hogy az ezekből értelmezhető történelmi alkotmány rugalmas, alakítható volt, és a jogfolytonosság elvéhez ragaszkodva történelmi folyamatosságot biztosított. Az ezzel vitakozók viszont a rugalmasság helyett a bizonytanságra, a történetiség hiányos volta mellett az aktualizálás veszélyére hivatkoztak.

* A kutatást a Bolyai János Ösztöndíj támogatta. A kutatómunkához nyújtott segítségükért megkülönböztetett köszönet jár Sütheő Hajnalának, a Magyar Rádió Archivuma igazgatójának, Turcsányi Mária borítéktárosnak, Csízi Mónika dokumentárnak és Sávoly Tamás irat-tárosnak.

A mai megítélések többsége szerint az 1949. évi alkotmány szakított a történetiséggel, nem adott garanciákat, s tovább bonyolította a helyzetet, hogy létrehozója, az országgyűlés is átmeneti körülmények között jött létre. Ehhez járult továbbá az, hogy a minta nem egy klaszszikus polgári alkotmány volt, hanem a Szovjetunióban, Nyikolaj Buharin egyik utolsó munkájaként, 1936-ban bevezetett alkotmány. Egy más történelmi körülmények között létrejött egypártrendszerű hatalmi szerkezetet leíró, a társadalmi tulajdonon alapuló szocialista gazdaságot, valamint a polgáriban is lazán fogalmazott, itt garanciák nélküli állampolgári jogok mellett keményen megjelölt kötelességeket tartalmazó alaptörvény.¹

Mindehhez megfelelő propagandát szerveztek, amelyből a Magyar Rádió sem maradhatott ki. A rádió, bár sok rombolás, szenvedés érte az ostrom idején, viszonylag gyorsan – 1945. május 1-jén – újraindította működését. Szellemisségére rányomta bélyegét, hogy a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) szovjet illetékesei részéről szigorú cenzúra felügyelte adásait.²

Ismeretes, hogy 1946. február 1-jén a magyar Nemzetgyűlés törvényt fogadott el, amely eltörölte a királyságot és Magyarországot köztársasággá nyilvánította.³ Már ez a jogszabály is lényegében alkotmányos alaptörvény volt, hiszen döntött az államformáról és az államfőről. Vállalkozott a kormányzati rendszer szabályozására, szövege a bírói hatalomról, és az emberi jogok tiszteletben tartásának védelméről is gondoskodott.

E törvényt megelőzően, 1946. január 17-én – bizonyára célzatosan – egy 17 perces adásban számolt be a Magyar Rádió a „sztálini alkotmányról”. A Baltovich László földművelésügyi miniszter beszéde során elhangzott a „szovjet-Oroszország államrendjét, szervezetét és a szociális gazdálkodás elveit [...] az orosz alkotmány határozza meg [...]”, amelynek eszméit „Sztálin kodifikálta Marx, Engels és Lenin tanainak szellemében és a rendszerezés hatalmas munkája is az ő nevéhez fűződik”. (Az ekkor már nyolc éve kivégzett Buharin nevét természetesen nem említette meg, viszont kijelentette, hogy ez az alkotmány „kizárja a diktatúrát és a személyi kultuszt”).

A rádióban elhangzott előadás a szovjet alkotmány ismertetésével a várható jövőbe mutatott. Amiről beszélt, annak szellemissége az 1949-es magyar alaptörvénybe kerül majd be. Egyrészt kiderült belőle, hogy Moszkva magyar követői az 1946. évi I. törvényt csak előkészítő lépésnek tekintették. A kötelező példa számukra a „sztálini alkotmány” volt, amely – mint az idézett rádióelőadásból is kiderült – „a szocializmus alapján állt, osztályuralmat vezetett be, a magántulajdont megszüntette, szigorú tervgazdálkodást” valósított meg. Az előadó részletezte a Szovjetunió felépítését, bemutatta a 16 tagköztársaságot, ezeken belül az autonóm köztársaságokat. Idilli képet festve idézte a szerző, hogy a szovjet alkotmány teljes autonómiát biztosít minden nemzetiségnek, népfajnak, törzsnek, hogy érvényesíthessék nyelvi, társadalmi kultúrájukat.

Az előadásban összefoglalóan szó esett a szovjet állampolgári jogokról is. Az elmondottakból jól követhetők a részek, amelyek az 1949-es alkotmányban több helyen

szószerinti fordítások, hiszen még a sorrendiség is szinte teljesen megegyező: így a jog a munkához, a pihenéshez, üdüléshez, a gyógykezeléshez, a művelődéshez, a nők egyenjogúságának biztosítása, szabad vallásgyakorlás, az egyház és az állam elválasztása.

Állampolgári jogként tünteti fel mindkét alkotmány a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési szabadságot és az egyesülési jogot. Az állampolgári kötelességek között kiemelten szerepel a szovjet változatban, hogy „a haza védelme a legszentebb kötelessége minden állampolgárnak”. Ez a „magyar fordításban” így szerepel: „A haza védelme a Magyar Népköztársaságban minden polgárnak szent kötelessége.”

A sztálini alkotmány bemutatása előrevetítette az iskolák államosítását. Az előadásban erről így tájékoztatták a hallgatókat: a Szovjetunióban a „vallás magánügy, tehát a közoktatás érdekében az állam kivette a tanítást az egyházak kezéből”.

A szebb jövőt jósoló „alkotmánytani” előadás Sztálin szavait idézve tettekre szólított fel, hiszen: „A szovjet alkotmány – mondta Sztálin – nem ígéret, hanem cselekedet.”⁴

Már a két munkáspárt, az MSZDP és az MKP egyesüléséből (1948. június 12–14.) létrejött Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozatában hangsúlyosan szerepelt: „A párt szükségesnek tartja a népi demokrácia alaptörvényeinek megalkotását, hogy az állampolgárok jogait és kötelességeit az állami, gazdasági és társadalmi rend alapvető változásait, a Magyar Köztársaság népi jellegét a törvény erejével, alkotmányban szentesítsük.”⁵

A rádióban több műsort is szenteltek az alkotmány mellett felsorakozott Magyar Függetlenségi Népfrontnak (ennek elnökévé Rákosi Mátyást, titkárává pedig Rajk Lászlót választották). A szervezet a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front utóda volt, a pártszövetségé, amely a háborút követően jött létre; tagjai a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt voltak. Az újabb Népfront 1949. február 1-jén elfogadott programjának célkitűzései közé sorolták az „Új népköztársasági alkotmány megteremtését, mely a magyar nép nagy politikai és társadalmi vívmányait a népi demokrácia alaptörvényévé emeli.”⁶

A Népfront az 1949-es választásokon egyértelműen az egypártrendszer felé mutató szervezetté vált. Listáin kívül másra nem lehetett szavazni, így a parlamenti mandátumok 96,2%-át kapta.⁷ Ezt követően az abszolút többség

birtokában nem volt nehéz feladat elfogadtatni a Magyar Népköztársaság Alkotmányát.

A Magyar Rádió Közérdekű Hírszolgálat 1949. augusztus 6-án közölte: „Rákosi Mátyás javaslatára a Minisztertanács elfogadta a Népköztársaság alkotmányáról szóló törvényjavaslatot”. Ehhez még hozzátették: ez az alkotmány is bizonyítja, „hogy a népi demokratikus rendszer – melyet a Szovjetunió segítségével tudtunk létrehozni – szilárd, állandó és megdönthetetlen”.⁸

A következő adásban – 1949. augusztus 13-án – a Közérdekű Hírszolgálat arról adott tájékoztatást, hogy az Országgyűlés rövidesen tárgyalja és törvényerőre emeli a népi demokrácia alkotmányát, amelyet „népünk nagy vezére Rákosi Mátyás adott a magyar népnek”. Összefoglaló ismertetést is tartalmaz a közlemény: az új alkotmány szerint hazánk népköztársaság, „a munkások és parasztok állama, ahol minden hatalom a dolgozó népé”. Tehát megszűnt az urak országa, a gyárosok, a bankárok, a földesurak hatalma. Az alkotmány biztosítja a dolgozó parasztság földhöz való jogát, de elősegíti a termelőszoövetkezetek megalakulását. Jogot biztosít a munkához, a művelődéshez, a pihenéshez, az üdüléshez a lelkiismereti szabadsághoz. Biztosítja a nők egyenjogúságát. Kötelességeket is

megfogalmaz az alkotmány: országunk erősítése, az életszínvonal emelése, a műveltség gyarapítása, a haza védelme. Ezt követi a kommentár: „Dolgozó népünk az alkotmány tervezetét azért fogadta soha nem látott lelkesedéssel, mert a sajátjának érzi azt.”⁹

Az alkotmányról szóló országgyűlés két napos ülésszakát Rákosi Mátyás előadói beszéde nyitotta meg. A szónokot hosszasan tartó taps és éljenezés fogadta. Rákosi a Magyar Népköztársaság

Rákosi Mátyás az Országgyűlés elé terjeszti az alkotmányt, 1949. augusztus 17.

Alkotmányának előzményeiről, tartalmáról és az előzetes javaslatokról is szólt. Nem felejtette el kifejezni háláját a felszabadító Szovjetuniónak és a nagy vezérek, Sztálinnak – a maga és a magyar nép nevében. Hangsúlyozta, hogy a magyar népnek eddig nem volt alkotmánya. Amit annak neveztek, „az különböző jogszabályok és jogalkotások gyűjteménye volt”. Kifejtette, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai változások a sztálini útmutatás alapján egy új, egységes, írott alkotmány megalkotását teszik lehetővé. Sorra vette az államosítás eredményeit, a mezőgazdaság kezdeti szocialista átalakulását, az értelmiség megindult átállását.¹⁰

Az új alkotmány fontos sajátosságaként említette a „törvényhozó és végrehajtó hatalom egységét”. Ennek egyik fő bizonyítéka – mint mondta – az, hogy a minisz-

tertanácsot „az országgyűlés vagy az országgyűlés jogait gyakorló Elnöki Tanács válassza” [sic!]. A bírák és az ügyész esetében is a választás érvényesül. Ezt követően Rákosi Mátyás sorolta az alkotmány fontos tételeit: a „Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama”, védi a munkával szerzett tulajdont, javasolja az állam és az egyház különválasztását. Állította – az iskolák államosítása, a Mindszenty-per után –, hogy „a magyar demokráciában soha senkit vallásos meggyőződése, vagy vallásának gyakorlása miatt nem üldöztek”. Említette, hogy Magyarországon élő minden nemzetiség számára biztosítják az anyanyelvi oktatást, és természetesen hangsúlyozta az általános védőkötelezettség követelményét.¹¹

Rákosi az alkotmánytervezet visszhangjáról szólva a magyar dolgozó nép határtalan örömről és lelkesedéséről beszélt. Külön kiemelte a nők és az ifjúság helyeslését. A magyar dolgozó nép egésze – Rákosi szerint – örömmel fogadta, hogy rögzítették a „munkásosztály élcsapatának”, a Magyar Dolgozók Pártjának vezető szerepét az államon belül. A burzsoá kritikusok – mondta – ezt bírálta leginkább, de éppen ez mutatja ennek fontosságát.¹²

Az alkotmányról szóló társadalmi vita komolyságát Rákosi azzal is próbálta bizonyítani, hogy ebből elfogadták azt a javaslatot, hogy a „közérdek” szó helyett inkább a „dolgozó nép érdekei” meghatározást írják le az alkotmányban. Azt a felvetést viszont nem fogadták el – mondta politikusan –, hogy a papokat kizárják a választójogból.

Az alkotmányban szereplő szovjet mintájú címről kijelentette: „A Magyar Népköztársaság, a dolgozó nép állama helyesen teszi, ha címerében egyszerűen, világosan és félreérthetetlenül kifejezésre juttatja azt, ami az öntudatos szocialista munkás és a dolgozó paraszt jelképe: a kalapácsot, a vörös csillagot, a búzakoszorút és aranyos búzakalászt a piros-fehér-zöld nemzeti színekkel.” Rákosi Mátyás beszédét a „bölcshet Sztálin” és a Szovjetunió éltetésével fejezte be, amit hosszantartó taps követett. Az éljenzésből, a mintát követve, számára is megfelelő rész jutott.¹³ Az előadó beszédének gondolatisága, szövege a rádió és az újságok számára is irányadó volt. Az országgyűlés többi hozzászólója is hasonló tónusban adta elő mondanóját.

A hozzászólások listáját és tartalmát vizsgálva kitűnik, hogy azok egy pontosan kidolgozott koreográfia szerint hangzottak el. A jellegében megváltozott Népfrontba olvadó pártok képviselői, valamint a „a munkásság, a parasztság, az értelmiség, a nők, az ifjúság, az egyházak, a néphadsereg reprezentánsai” kaptak szót. Beszédükből kigyűjthetők a mindenütt szereplő kulcsszavak: Sztálin, a Szovjetunió. Rákosi éltetése, a szocializmus igénye, a dolgozó nép hatalmának hangsúlyozása, a munkásosztálynak, illetve élcsapatának, az MDP-nek a vezető szerepe. Mindez a lelkesedés hangján nyert megfogalmazást.

Az első hozzászóló, Losonczy Géza is leírta a kötelező tiszteletköröket. Az MDP-t és a sajtót képviselve jelentette ki, hogy „Az csemény kivételes jelentőségét és ünnepélyességét juttatja kifejezésre azt a tény, hogy az alkotmányról szóló törvényjavaslat előadója népünk sze-

retett vezetője és tanítója Rákosi Mátyás elvtárs.” A sajtószabadságot részletesen elemezte, állítva, hogy az országban a sajtó „a dolgozók tulajdona”, így biztosított a teljes sajtószabadság, szemben a nyugati tőkés államokkal.¹⁴

Mihályfi Ernő a Független Kisgazdapárt nevében szólalt fel. Állította, hogy soha ilyen egységes nem volt az ország népe, mint most, az alkotmány fogadásakor. Az alkotmány tervezetét tárgyaló gyűlésen rendre elhangzott: „Minden betűje igaz.” „Minden része élő valóság.” Így ő is üdvözölte az alkotmányt, ami szerinte azt a „derűt, azt a nyugalmat” sugározza, ami a Szovjetunó népére jellemző.

Az alkotmányban meghatározott címről szólva kijelentette, hogy a „régí címernek semmi kapcsolata nincs a valósággal, új címerünk, pedig íme, csupa valóság”. „Kék színe az ég kékje, keretező aranyló búzakoszorúi országunk boldog bőségét jelentik. A magyar paraszt munkájának gyümölcsét ábrázoló kalász mellett a kalapács a magyar munkás eszköze, piros, fehér és zöld nemzeti színeink fogják össze és fölötté ragyog az ötágú vörös csillag, a szocializmust építő társadalmunk világító és irányító csillaga.” Nem csoda – folytatta felszólalását –, hogy „a néhány nap alatt, amióta ismerjük, már úgy megszerették és annyira magukénak érzik népünk dolgozó tömegei”.¹⁵

Nánási László a Parasztpárt és a Függetlenségi Népfront nevében üdvözölte az 1949-es alkotmányt. Mondanóját talán egyetlen idézetben lehet összefoglalni: „Ez az alkotmány azt jelenti, hogy a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály vezetése alatt haladunk előre a nagy Szovjetunió példája nyomán a szocializmus felé, amelynek alapjait már leraktuk.”¹⁶

Balogh István pap politikusként üdvözölte az új alkotmányt. Szerinte, aki az igazság és az erkölcs alapján áll, szívesen fogadja ezt a törvényjavaslatot, „mely minden ember számára egyenlőséget hirdet”. Helyzeténél fogva hangsúlyozottan szólt a vallásgyakorlásról. Kiemelte, hogy az „állam nemcsak nem emel gátat az egyháznak hivatása teljesítésében, hanem azt a maga részéről elősegíti, sőt támogatja”. Ezt erősíti – mondta – az alkotmány tervezete is, amely elfogadásával az egyház még „jobb, biztonságosabb helyzetbe kerül, melyben hivatását az eddiginél nyugodtabban, szabadabban tudja betölteni”.¹⁷

A továbbiakban Kókai Jánosné, a dolgozó parasztasszonyok nevében üdvözölte az alkotmányt, amely teljes egyenjogúsítást biztosít a nők számára. „Mi, dolgozó asszonyok – mondta – élünk és élni is fogunk egyenjogúságunkkal, bele fogunk szólni az ország ügyeinek vitelébe.” Felszólalása további részében azokat a politikai eseményeket sorolta, amelyekben a kommunista párt vezetésével az ipari munkások mellett a dolgozó parasztság asszonyai is részt vettek. Az új alkotmány a továbbiakban is arra „serkenti és lelkesíti” a dolgozó asszonyokat, hogy a „megkezdett úton” menjenek tovább. „Ígérjük, hogy mindenütt ott leszünk, ahol erősíteni és védeni kell a népi demokráciát, ahol a szocializmust építik.” A munkásnők nevében megfogadta, hogy „még nagyobb számban fognak részt venni a munkaversenyeken, még több lesz közöttük az élmunkás meg a kiváló munkás”. A parasztasszonyok részt vesznek a begyűjtési versenyben, dolgoznak a falvak

„felvirágoztatásáért”, a „szövetkezeti mozgalom erősíté-
sért”, és nem engednek a kulákok mesterkedésének. Fel-
szólalása végén a szovjet asszonyok példamutató helyt-
állását hangsúlyozta, s azt, hogy a magyar asszonyok őket
fogják követni a termelésben, az ellenség elleni harcban, a
haza és a család szeretetében. „Így leszünk méltóak az Al-
kotmányunkban lefektetett egyenjogúságra és ezzel fog-
juk leróni hálánkat mindazokért, amiket kaptunk, a nagy
Szovjetuniónak, Sztálin elv-
társnak, Pátunknak és nagy
tanítómesterünknek, Rákosi
elvtársnak.”¹⁸

Rusznák István orvos,
egyetemi tanár, az MTA ké-
sőbbi elnöke (1949–1970) az
értelmiség lelkes egyetérté-
sét tolmácsolta.¹⁹

Szalai Béla, az ifjúság ne-
vében mondott köszönetet a
„boldog jövő perspektíváját”
jelentő alkotmánytért.²⁰

Ellenvélemény vagy bírá-
lat egyetlen hozzászólásban
sem hangzott el. Az 1949. évi
alkotmányt az Országgyűlés
egyhangú szavazással fogad-
ta el. A lelkes hangvételt a
sajtó és a rádió is átvette.

1949. augusztus 19-én a
rádió Közérdekű Hírszol-
gálatát közölte: „Augusztus
18-án törvénybe iktatta
az Országgyűlés a Magyar
Népköztársaság Alkotmá-
nyát. Az alkotmánytervezetet
maga Rákosi Mátyás terjesz-
tette az országgyűlés elé,
aki kezdeményezője és ki-
dolgozója volt. [A kidolgozással valójában Beér Jánost
és Szabó Imrét bízták meg – S. I.] Neki köszönhetjük,
hogy dolgozó népünknek alkotmánya van.” Ezért – szolt
a rádió – „egész dolgozó népünk büszke örömmel s hálás
szeretettel fordul a Magyar Dolgozók Pártja felé és Rákosi
Mátyás felé, mert ez az alkotmány valóban a dolgozó nép
alkotmánya”.²¹

A rádió Közérdekű Hírszolgálat című, 1949. augusztus
27-i adásában szükségesnek találta, hogy az alkotmány-
ban szereplő Elnöki Tanáccsal külön is foglalkozzon. Tá-
jékoztatott arról, hogy augusztus 23-án „az Országgyűlés
megválasztotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsát”. Kü-
lön hangsúlyt helyeztek arra, hogy kiemeljék: „soha eddig
Magyarországon ilyen intézmény nem volt”. Ami igaz is;
a magyar közjog, alkotmányjog nem ismerte ezt a szerve-
zeti megoldást, ezt is a szovjet alkotmányból emelték át.
Az Elnöki Tanács 21 tagú testület volt, tagjait a képviselők
közül az Országgyűlés választotta. Együttesen államfői
jogokat gyakorolt, s helyettesítette az Országgyűlést, ami-
kor az nem ülésezett. Ez önmagában is jelentős szerepet
adott a számára. A rádió 1949. augusztus 27-i adása még-

is mintha csökkenteni kívánta volna jelentőségét. Talán
azért, mert érezték, hogy a magyar közjogi gondolkodás
nehezen fogadja be ezt a különös megoldást. A rádióban
a következő magyarázat hangzott el: „Az Elnöki Tanács
az országgyűlés szerve. Megkönnyíti és meggyorsítja az
országgyűlés munkáját, mert az apróbb feladatokat mind
elvégzi helyette és a képviselők, akik munkások és dol-
gozó parasztok, ez alatt hasznos munkát végezhetnek a

termelésben és csak a leg-
fontosabb törvényhozásokra
gyűlnek össze.”²² Ez a szöveg
lefokozta az Országgyűlés
szerepét, de az Elnöki Tanács
ügykörébe is csak az „apróbb
feladatokat” sorolta. Ez per-
sze nem fedte a valóságot. Az
Elnöki Tanács hatásköre va-
lójában rendkívül széles volt:
mint jelezték, gyakorolhatta
az Országgyűlés jogkörét, tör-
vényerejű rendeleteket hozha-
tott (amelyeket csak be kellett
mutatnia az Országgyűlés-
nek), kitűzte az országgyűlé-
si választásokat, nemzetközi
szerződéseket kötött, fontos
volt a kinevezési jogköre,
gyakorolta a kegyelmezési jo-
got, összehívhatta az Ország-
gyűlést, törvényeket kezde-
ményezhetett.

Az 1949. szeptember 19-i
adásban Világhy Miklós
egyetemi tanár „alkotmány-
tani” előadásában szolt arról,
hogy az államigazgatás leg-
felső szervét, a „Magyar
Népköztársaság első mi-
nisztertanácsát is a Népköztársaság Elnöki Tanácsa vá-
lasztotta meg, mert az Országgyűlés ebben az időben nem
volt együtt”. Az „apróbb feladatok” így jelentkeztek az új
közjogi helyzetben.

Ezt követően Világhy beszolt a minisztertanács szer-
vezetéről, hatásköréről, működéséről, a minisztériumok
alkotmányjogi helyzetéről, a minisztertanács elnökének
és tagjainak jogállásáról. Fejtegetései nem agitációs vagy
propaganda jellegűek voltak inkább egyetemi előadás for-
máját mutatták. A rádióhallgató alkotmánytani érdeklődé-
sét mindenesetre felkelthették, ismereteit bővíthették.²³

A Magyar Rádió Oktatási Osztályának szerkesztésében
1949. október 4-én ismeretterjesztő előadás hangzott el
„Az Alkotmány Népköztársaságunk alaptörvénye” cim-
mel. Az összefoglalót érzékelhetően a moszkvai *Pravda*-
ban a magyar alkotmányról megjelent cikk inspirálta, amit
jelez, hogy már az első mondatában a *Pravdából* idézett:
„Történelmi napokat élt át a magyar nép”, amikor a Né-
pköztársaság alkotmányát elfogadta. A *Pravda* szerint az új
alkotmány a háború utáni küzdelmes időszak befejezését,
a népi demokratikus rend létrehozását jelenti.

Plakát a Rákosi-címerrel az alkotmány ünnepére

A következő idézetet Rákosi Mátyás beszédéből vették át: „Az urak országából a nép hazája lett.” Ezt kellett tükröznie a jogalkotásnak is. Ezért volt szükség az alaptörvény, az alkotmány kidolgozására és elfogadására.

Az előadásban kiemelték, hogy az alkotmány rögzíti azokat az eredményeket, amelyeket „dolgozóink a Szovjetunió segítségével a felszabadulás óta elértek”. „A győzelmes harcot, a dolgozók hatalmát és a győzelmes építés eredményét, a romba dőlő ország újjáépítését.”

Ezután kitértek az alkotmány szerkezetére: „Alkotmányunk meghatározza államunk jellegét, funkcióit, társadalmi és gazdasági rendjét, államhatalmunk és államigazgatásunk szerveit, a bírói szervezetet, az ügyészséget, népi demokráciánk állampolgárainak jogait és kötelességeit, a választások kérdéseit és a felségjelvényeket.” Ez az alkotmány chartális alaptörvény, szemben azzal, amit az úri Magyarországon alkotmányoknak hívtak, s ami valójában töredékes törvények halmaza volt. „Ezeket a törvényeket az uralkodó osztály tetszése szerint magyarázhatta és a dolgozó nép elnyomására használta fel”, míg az új alaptörvény, éppen a dolgozók védelmét szolgálja. „A mi alkotmányunk fegyver a

proletárdiktatúrát építő, a szocializmus alapjait lerakó magyar dolgozók kezében.” „Az imperialisták berzenkedése és barátaink öröme megerősíti hitünket, hogy jó úton járunk. Büszké vagyunk arra – utalt vissza az előadás a *Pravdára* –, hogy a Szovjetunió elismeri alkotmányunk értékeit.”²⁴

1949. augusztus 20-án, Szent István napján hirdették ki az 1949. évi XX. törvényként jegyzett alaptörvényt, az alkotmányt. A következő évben már ezen a napon ünnepelte az ország alkotmányunkat, egyben az új kenyér ünnepét. Az ünnep munkaszüneti nap lett, kitüntetések átadásával, be-

szédekkel – felvonulások, sör és virsli nélkül. (Ezeket május 1-jére tartalékolták az inséges időkben.) A fogadtatás ennek ellenére kedvező volt. A Magyar Rádió sem maradt ki az alkotmány prezentálásából, bár részvételét a sajtóhoz képest a visszafogottság jellemezte, s ennek megfelelően az adások visszhangja sem volt figyelmet keltő. Mindenesetre Szent István napja fél évszázadra elhomályosult.

Az 1949. évi alkotmány egyetlen fennmaradt eredeti példánya Szakasits Árpád és Rákosi Mátyás aláírásával

SIMÁNDI, IREN

„Verfassungslehre” im Ungarischen Rundfunk (Die Verfassung von 1949) (Zusammenfassung)

Mátyás Rákosi, der aus der Sowjetunion zurückkehrte und die Natur der stalinistischen Diktatur gut kannte, hielt die Übernahme der (stalinistischen) sowjetischen Verfassung von 1936, bzw. ihre Verabschiedung im Jahre 1949 nach der kommunistischen Machtübernahme für einen Grundstein der politischen Umwälzung in Ungarn. Die Einführung der neuen Verfassung des Gesetzes XX. Von 1949 wurde von den erforderlichen Propagandamaßnahmen begleitet, an denen auch der – durch die sowjetisch dominierte Alliierten Kontrollkommission beaufsichtigte – Ungarische Rundfunk sich beteiligen musste. Diese Propaganda begann schon in den Wochen vor der Verab-

schiedung des (Republik)Gesetzes Nr. I. von 1946: am 17. Januar strahlte der Rundfunk eine siebenminütige Sendung über die stalinistische Verfassung. Über die Verabschiedung der Verfassung berichtete das Radio laufend, unter anderem in den Berichterstattungen des Öffentlichen Pressedienstes, Rechtswissenschaftler (z. B. Miklós Világhy) hielten Vorträge zur „Verfassungslehre”, es entstanden Sendungen auch zur Wissensverbreitung. Gleichwohl kann aber festgehalten werden, das im Vergleich zur gedruckten Presse war die Teilnahme des Ungarischen Rundfunks an der Propaganda durch eine gewisse Zurückhaltung gekennzeichnet.

Jegyzetek

- 1 A különböző megítélésről lásd http://alkotmany.lap.hu/alkotmanyos_vita/18691886 (2011.11. 12.)
- 2 Lásd erről: „Szól a rádió...” (*Valóság*, 2011. 6. szám, 86–89. p.)
- 3 *Magyar Törvénytar*, 1946. évi törvények (Budapest, 1947. 3–12. p.)

- 4 Sztálin alkotmánya. MOL K 615. f. 341. cs. 1946. I. 17. 1–5.
- 5 A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 12–14.). In: *Magyar történeti dokumentumok 1944–2000*. Szerkesztő: Izsák Lajos, Nagy József (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004, 124. p.)

- ⁶ A Magyar Függetlenségi Népfront programja (1949. február 1.) In: Magyar történeti dokumentumok... i. m., 134. p.
- ⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* (Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 338. p.
- ⁸ Közérdekű Hírszolgálat, 1949. augusztus 6. Magyar Rádió Archivuma (a továbbiakban: MRA). Műsorboríték. Adásba ment: 1949. augusztus 6. 11:00-tól.
- ⁹ Közérdekű Hírszolgálat, 1949. augusztus 13. MRA Műsorboríték. Adásba ment: 1949. augusztus 13. 11:00-tól.
- ¹⁰ Országgyűlési Napló, 1949–1953. I. kötet. Az országgyűlés 10. ülése 1949. augusztus 17-én. 165–180. p.
- ¹¹ Uo., 171. p.
- ¹² Uo., 175. p.
- ¹³ Uo., 178–180. p.
- ¹⁴ Uo., 180–186. p. – Losonczy Géza (1917–1957): újságíró, politikus, 1949-ben az MDP KV tagja, 1949-től államtitkár. 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. 1956-ban a *Magyar Nemzet* főszerkesztője, október 28-ától a Nagy Imre kormány államminisztere. 1957-ben letartóztatták, a börtönben halt meg 1957. december 21-én. 1989. június 16-án ünnepélyesen újratemették, júliusban rehabilitálták. (*Magyar Nagylexikon*. 12. köt. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2001, 243–244. p.)
- ¹⁵ Uo., 185–192. p. – Mihályfi Ernő (1898–1972): politikus, újságíró. 1943-tól az FKGP tagja, 1948-tól társelnöke. 1947-től haláláig parlamenti képviselő. Az Országgyűlés alelnöke 1948. november–1949. április között. A *Magyar Nemzet* főszerkesztője (1949–1951, 1958–1972). (*Magyar Nagylexikon*. 13. köt. Budapest, 2001, 118. p.)
- ¹⁶ Uo., 192–197. p.

Nánási László (1906–1985): politikus. 1945-ig földműves. 1939-ben részt vett a Nemzeti Parasztpárt megalapításában. 1947-ben főtítkár. 1949-től az Elnöki Tanács tagja. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/-index.html> (megnyitva: 2011. 11. 13.)

- ¹⁷ Uo., 197–204. p. – Balogh István (1894–1976): katolikus pap, politikus. 1944-ben a FKGP szegedi szervezetének alapítója. 1945. január 20-án a moszkvai fegyverszüneti egyezmény aláírója. 1947-ben – kilépve a kisgazdától – megalapította a Független Magyar Demokrata Néppártot. 1949-ben az Elnöki Tanács tagja lett. A papi békemozgalom kezdeményezője. (*Magyar Nagylexikon*. 13. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 135. p.)

¹⁸ Uo., 215–217. p.

¹⁹ Uo., 220–225. p.

²⁰ Uo., 225–226. p. – Szalai Béla (1922–2008): diákvezető, Györfy-kollégista, részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-ben tagja lett az MKP-nak. 1948-tól parlamenti képviselő, ifjúsági vezető, 1949-ben a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége főtítkára. Később külkereskedelmi miniszterhelyettes (1963–1975), diplomata. http://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_B%C3%A9la (2011. 11. 15.)

²¹ Közérdekű Hírszolgálat, 1949. augusztus 19. MRA Műsorboríték. Adásba ment: 1949. augusztus 19. 11:00-tól.

²² Közérdekű Hírszolgálat, 1949. augusztus 27. MRA Műsorboríték. Adásba ment: 1949. augusztus 27. 11:00-tól.

²³ Az államigazgatás legfelsőbb szerve. Marxista-leninista negyedóra. 1949. szeptember 19. MRA Műsorboríték. Adásba ment: 1949. szeptember 19. 16:40–16:55-ig.

²⁴ Az Alkotmány Népköztársaságunk alaptörvénye. 1949. október 4. MRA Műsorboríték. Adásba ment: 1949. október 4. 18:10–18:25-ig.

Simándi Irén

POLITIKA, TÁRSADALOM, GAZDASÁG A MAGYAR RÁDIÓBAN 1945–1948

Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 382 p.

ISBN 978 963 693 456 9

A könyv a Magyar Rádió 1945–1948 közötti történetét mutatja be hiteles források segítségével. Részletes leírásban számol be a háború okozta károk helyreállításáról, a műsorszórás megindulásáról, a rádió osztályainak megalakulásáról, az új műsorokról, az új vezetésről. A Rádió vezetésében jól nyomon követhető az 1945-től kialakuló többpárti irányítás, a kommunista párt erősödő befolyása és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete. Az elhangzott műsorok képet adnak a koalíciós évek legfontosabb eseményeiről, a politika, a társadalom, a gazdaság változásairól. A műfaj sajátossága lehetővé teszi, hogy a rádió működésére vonatkozó források az ismert történeti megállapításokon túl új értelmezést nyújtsanak. A rádió működése sok tekintetben tükröke az országban történt eseményeknek. Műsoraiban, riportjaiban, a politikusok megszólaltatásában, az események tolmácsolásában a propaganda eszközeinek felhasználása figyelhető meg. A Magyar Rádió történetének feldolgozása további két kötetben folytatódik 1958-ig.

Varga Norbert

Az állampolgárság és a községi illetőség szabályozása a neoabszolutizmus időszakában, különös tekintettel az OPTK vonatkozó rendelkezéseire*

A neoabszolutizmus időszakának magyar alkotmánytörténeti fejlődése magán hordozza az osztrák jogrendszer sajátosságait. Megfigyelhető ez akkor is, ha az állampolgársági jog szabályozás-történetét vizsgáljuk. Az 1848–1849. évi jogi reformok alapvetően nem érintették az állampolgársági jogot. Az 1848. évi állampolgársági javaslat elfogadása sem változtatott volna azon a tényen, hogy az uralkodó nem hagyta hatályban az áprilisi törvények nagy részét.

A kiegyezésig a császári kormányhatóságok gyakorolták a legfőbb állami hatalmat, amelynek következtében az állampolgárságról szóló okiratokat is idegen hatóságok állították ki. Az 1849. március 4-én kiadott oktrojált alkotmány foglalkozott a birodalmi állampolgárság kérdésével. Az Olmützi Alkotmány csak az egységes osztrák birodalmi polgárjogot ismerte el.¹ Ez azt jelentette, hogy az állampolgárságot csak az osztrák jog szerint lehetett megszerezni és elveszíteni. Az 1851. december 31-én kiadott császári nyílt parancs (*Sylvesterpapent*) a fenti rendelkezést formailag hatályon kívül helyezte.² A gyakorlatban azonban más valósult meg, hiszen a birodalmi állampolgárságot továbbra is érvényesnek tekintették. Külön magyar állampolgársági jogot nem ismertek el az osztrák szervek. A cs. kir. kormányhatóságok az állampolgársági ügyekben az osztrák jog alapján jártak el. Az OPTK, az 1832-ben kiadott kivándorlási pátens, a községi illetőségre vonatkozó, 1849-ben kiadott osztrák községi törvény és az 1859-ban megjelent új illetőségi törvény alapján hozták meg döntéseiket.³ Kérdésként merül fel, hogyan lehetett megítélni a neoabszolutizmus állampolgársági rendszerét? Létezett-e közjogilag értelmezhető magyar állampolgárság 1849 és 1867 között?

Az idegen hatóságok az állampolgárság és a községi illetőség ügyében nem járhattak volna el. Érvényesnek kellett tekinteni a *nemo plus juris transferre potest, quam ipse habet* elvét, amelynek következtében az így szerzett állampolgárság és illetőség érvénytelen volt. Ez a szabály csak a magyar állampolgársági jog tekintetében bírt jogi relevanciával. Ebből következett, hogy az állampolgárságból származó jogok is csak addig voltak érvényesek, míg a császári kormánysszervek működtek.

Az állampolgárság megszerzése és elvesztése az OPTK alapján

Az Osztrák Polgári Törvénykönyv személyekre vonatkozó részében az állampolgársági szabályok is megtalálhatók.⁴ Az állampolgárságot születéssel és felvétellel lehetett megszerezni. A szülők állampolgársága volt az elsődleges (*jus sanguinis*), amely azt jelentette, hogy a külföldön született törvényes gyermekek apjuk állampolgárságát kapták meg (*jus sanguinis a patre*). A törvénytelen gyermekek esetében az anya állampolgársága volt az irányadó (*jus sanguinis a matre*), az apa állampolgársága irreleváns volt. A nő elvesztette állampolgárságát, ha külföldihez ment férjhez, amely egyben azt is jelentette, hogy az ilyen házasságból származó gyermekek az idegen honosságú apa állampolgárságát szerezték meg. Abban az esetben, ha egy osztrák állampolgár külföldi nővel kötött házasságot, akkor a nő hallgatólagosan megszerezte férje honosságát. A házasságból származó gyermekek szintén az apa állampolgárságát „örökölték”. Természetesen az is előfordulhatott, hogy egy állampolgár külföldi örökbefogadott, aki csak az OPTK 29–30. §-aiban rögzített szabályok teljesítése mellett szerezhette honpolgárságot.⁵ A törvénykönyv 29. §-a szerint az a személy kaphat osztrák állampolgárságot, aki közszolgálatba lépett, üzleti tevékenységének folytatásához e jogi státusz elengedhetetlen volt, az ország területén lakott megszakítás nélkül legalább tíz éven át, s ezen idő alatt nem követett el olyan cselekményt, amely büntetőjogi felelősségre vonást eredményezett volna.⁶

Az idegen állampolgárság megszűnt az osztrák honpolgárság megszerzésével. A honosításért az illetékes közigazgatási hatósághoz kellett fordulni. A döntés a Helytartóságot illette meg. Az esküt az illetékes járási hatóság előtt kellett letenni.⁷

A nyilvános közszolgálatba lépés kizárta az ideiglenes jelleget. Végleges és állandó szolgálatnak kellett lennie, amely alól kivették a katonáskodást.⁸ Az államszolgálat fogalmába nem értették bele a kamarási vagy titkos tanácsosi méltóságot. Az állampolgárságot továbbra nem lehetett megszerezni nemesség, érdemjel adományozása vagy udvari szolgálat által sem.

A „tíz évi szakadatlan itt lakás” nem minősült hallgatag szerzősmódnak, mert az 1853. évi udvari rendelet (1.2597. sz.) kimondta, hogy ezt a tíz éves folyamatos belföldi helyben lakást a Helytartóságnál kell igazolni. Az eskü letételét is megkívánták az érintett személytől. Magáról

* Jelen tanulmány részben a „DAAD-Heidelberg-Programm zur Förderung internationaler Gastwissenschaftlerinnen und Gastwissenschaftler” ösztöndíj (A/12/94594/Ref.:521) támogatásával jött létre.

az állampolgárság megszerzéséről okmányt állítottak ki. Az előbbi feltételek teljesítése nélkül is lehetett kérni az állampolgárság megszerzését a közigazgatási hatóságoknál. Ebben az esetben a kérelmező vagyoni viszonyait és erkölcsi életvitelét vették figyelembe (30. §). Ezt az eljárási formát hívta Haller „nyílt felvételné”.⁹ A kérelmet a Helyhatósághoz kellett beadni, az esküt az illetékes közigazgatási hivatal írta elő, amely alól a nők felmentést kaphattak.

Az állampolgárság megszerzésének egy sajátos változata a visszahonosítás. Az állampolgárság ebben az esetben nem volt egyszerű, mert a kivándorolt személy csak „legfelsőbb kegyelem” által kaphatta vissza honosságát. Ha valaki engedéllyel hagyta el az országot, akkor rá az OPTK már ismertetett 29–30. §-ai vonatkoztak.

A megtelepedés elengedhetetlen feltétele volt az állampolgárság megszerzésének, még akkor is, ha a kérelmező ingó, ingatlan vagyonnal rendelkezett, vagy kereskedelmi tevékenységet folytatott (31. §).¹⁰

A férfi állampolgársága kiterjedt a feleségére és a gyermekeire. Nem vonatkozott ez a szabály azokra a gyermekekre, akik az apa állampolgárságának megszerzésekor már nagykorúak voltak.

A magyar alkotmányos rend helyreállításával szűnt meg annak a lehetősége, hogy idegen jogszabályok alapján szerezhessen valaki állampolgárságot. Ez azt jelentette, hogy 1849 után elvileg ugyanazok a szabályok érvényesültek, mint a rendi időszakban. Ha ezt az érvelést megfordítjuk, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az alkotmányos viszonyok helyreállítása után *ipso iure* visszaható erővel hatálytalanná váltak a neoabszolutizmus alatt szerzett jogok. Ez sok embert érintett, hiszen az állampolgárságból eredő jogaikat nem gyakorolhatták tovább. Az osztrák jog alkalmazása tehát jogellenes volt, de nem csak a magyar fél, hanem az osztrákok szemszögéből is. A *Reichsbürgerrecht* nem lépett hatályba egyik fél területén sem, amelynek el kellett volna tűnnie a visszavont birodalmi alkotmánnyal. Ezért helyeseltető Királyfi Árpád megállapítása, miszerint „az osztrák jog szempontjából is hiányzott minden jogalap arra, hogy az állampolgári viszonyokat rendező osztrák törvények Magyarországra nézve is alkalmaztassanak”.¹¹

Az osztrák közjogászok (pl. Ulbrich, Milner) azt állították, hogy nem létezett külön magyar állampolgárság.¹² A magyar belügyminiszter átiratában (2728/1869. sz., 7863/1869. sz.) egyértelművé tette, hogy a vitás időszakban szerzett állampolgárságokat érvénytelennek tekinti. Az átmeneti időszakban csakis a magyar törvények és a szokásjog által lehetett megszerezni a magyar állampolgárságot. Az osztrák belügyminiszteri rendeletük elismerték, hogy ezen időszak alatt is létezett külön magyar állampolgárság.¹³

A magyar állampolgárságot 1848 és 1867 között csak egyszerű honfűsítással lehetett megszerezni, amelynek az volt a feltétele, hogy az érintett az ország területén megtelepedett legyen, egy adott város polgárai közé felvételt nyerjen, vagy telekkel rendelkezzen, ipart vagy más hivatászerű foglalkozást űzzön és a közhatalmhoz megfelelő módon járuljon hozzá. Az állandó letelepedést legalább

tízévi belföldön való tartózkodás alapján lehetett megítélni. A fentebb felsorolt feltételek teljesítése mellett sem szerezték meg a magyar állampolgárságot azok, akik idegen hatalom parancsa alapján tartózkodtak az ország területén.¹⁴ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásával is az 1848 előtti törvényi és szokásjogi rendelkezéseket erősítették meg, eltekintve néhány kivételtől, amelyek azonban nem érintették az állampolgársági jogot.

Meg kell jegyezni, hogy az OPTK szűkszavúan intézte el az állampolgárság megszűnésének szabályozását. A honosságát elveszítette az a személy, aki kiköltözött vagy külföldivel kötött házasságot. Meg kell említeni, hogy az ún. kivándorlási törvények is tartalmaztak ide vonatkozó szabályokat.¹⁵

Az 1849 és 1867 között szerzett állampolgárságot a magyar és az osztrák kormány sem ismerte el. „Így állott az állampolgárság ügy hazánkban, a mikor az abszolutizmus által megzavart jogrend restituáltatott és a jogfolytonosság az állampolgári viszonyok terén is helyreállítandó lett volna, azaz visszaállítandók lettek volna a magyar állampolgárság szabályozására az alkotmány felfüggesztése előtt érvényben volt jogszabályok.”¹⁶ Nem létezett egységes törvényi szabályozás. Ez a helyzet nem könnyítette meg a hatóságok munkáját. Ezért lett volna nagy jelentősége annak, ha az 1848. évi javaslatot elfogadják, mert a jogbizonytalanság megszűnt volna.¹⁷

A birodalmi állampolgárság lekerült a napirendről, amikor elfogadták az 1867. évi alaptörvényt, amely az osztrák állampolgárságot a birodalmi tanácsban képviselt országokra korlátozta. Osztrák részről hiányzott a törvényes alap, amely nélkül nem valósulhatott meg a közös állampolgárság. Ez nem érintette a „magyar állampolgárság integritását, nem hozott létre a magyar és az osztrák állampolgárság között sem egybeolvadást, sem pedig bármilyen jogi kapcsolatot.”¹⁸ A birodalmi állampolgárság létrehozásával egyidejűleg a magyar állampolgárságot egyszerű tartományi illetősséggé (*Kronlandszugehörigkeit*) szerették volna lesüllyeszteni.¹⁹

Az egyszerű honfűsítés szabályai nem vonatkoztak a zsidókra, akik nem tartoztak a bevett vallásfelekezetek közé. Bármikor beköltözhetek az ország területére, de állampolgári értelemben idegenek maradtak. Az 1867:17. tc. mondta ki, hogy az izraeliták a keresztény lakosokkal azonos megítélés alá esnek a polgári és a politikai jogok gyakorlása tekintetében. Ez azt jelentette, hogy azok a zsidó lakosok, akik a törvény meghozatala előtt legalább tíz évig az országban tartózkodtak és az egyszerű honosítás minden feltételének megfeleltek, magyar állampolgárok-ká váltak.²⁰

A magyar területen alkalmazott osztrák tisztviselők az osztrák jogszabályok értelmében megszerezték a szék-helyük illetőségét, amelyet azonban elveszítettek, amikor az alkotmányos jogrend helyreállt. Sajátos helyzet állt elő, hiszen sok embert megfosztottak az addig gyakorolt jogaitól. Ezek a szabályok a leszámazókra is vonatkoztak, ami emberileg tovább súlyosbította, jogilag bonyolultabbá tette a helyzetet. A vitás ügyekben közigazgatási hatóságok döntöttek.

A községi illetőség a neoabszolutizmus idején

Az állampolgárság megszerzésével szorosan összefüggő jogintézmény, a községi illetőség szabályozásának történet is meg kell vizsgálni. A neoabszolutizmus idején már bevezették a községi illetőséget, amelyet Magyarországon az 1871:18. tc. vezetett be a kiegyezést követően. A községi illetőség vizsgálata azért bír különös jelentőséggel az állampolgársági jog szempontjából, mert az illetőség felvétele egyben előfeltétele volt a magyar honosság megszerzésének is.

Az 1848. március 4-én kiadott birodalmi alkotmány negyedik fejezete szabályozta a községek jogait.²¹ Ezt követően egy ideiglenes községi rendelkezést bocsátottak ki 1849. március 17-én. A császári nyílt parancs hatálya Magyarországra nem terjedt ki, amelynek rendelkezései hatással voltak a községi törvényekre. A jogszabály alapelvei és a kiadott utasítás szerint országos bizottságokat rendeltek ki „az egyes országokban a közigazgatásnak az ezen alapelvekkel s utasítással megszabott értelemben leendő részletes szervezésére vonatkozólag”.²² Az 1851. augusztus 18-án kiadott utasítás szabályozta a szabad királyi városok és a rendezett tanáccsal bíró községek szervezését. A községhez és a városhoz tartozó személyek községi tagok és idegenek lehettek. A tagságot születéssel és a községi kötelékbe történő felvétellel lehetett megszerezni.

A községi kötelékbe való felvétel történhetett nyilvánosan vagy hallgatólágon. Az első esetben a község hozzájárulását kellett megszerezni. „Hallgatagon” a nők szereztek meg az állampolgárságot házasságkötésük révén és azt a községi illetőséget, amelybe férje tartozott. Az idegenek a községi összeírási jegyzékbe való felvételtől számított négy év elteltével szerezhették meg az illetőséget, amelynek előfeltétele az osztrák állampolgárság volt. A külföldieknek ezt csak birodalmi polgárrá válásuk után lehetett megszerezni.

A következő esetekben lehetett elveszíteni az illetőséget: az állampolgárság megszűnésével, egy másik községbe való felvétellel, törvénysértés elkövetésével, vagy ha az illető csődeljárás alá került.²³ A községi választmánytól nyert engedéllyel vált hivatalossá a tagság. E testületi szervnek volt lehetősége arra, hogy azokat a személyeket, akik az uralkodó, vagy a birodalom szolgálata közben kimagasló teljesítményt nyújtottak, tiszteletbeli „polgártagsággal” ruházza fel. Ez a viszony jogokat és kötelezettségeket teremtett mindkét fél számára. A községi terhekhez hozzá kellett járulni. Ezzel szemben a községhez való tartozás jogot adott, hogy az illető beleszóljon a községi vagyon felhasználásának módjába, gyakorolhatta az aktív és a passzív választójogot. A községi vagyonból történt a szegények segítése is.²⁴

Az Osztrák Polgári Törvénykönyv meghatározta, hogy a honosítás milyen feltételek mellett valósulhat meg, amelyek közül az egyik, hogy egy „osztrák község, az állampolgárság elnyerése esetére” legalább kilátásba helyezze a községi kötelékbe való felvételt.²⁵

Az 1853-ban kiadott rendelet mellékletei tartalmazták az illetőségi kérdések rövid rendezését. A szolgabíró hatáskörébe utalta a kérdéses ügyek intézését az érintett községgel történő egyeztetés után és a honossági bizonyítványok kiállítását.²⁶ A községi illetőség („kis állampolgárság”) a magyar közjogban az 1859. április 24-én kibocsátott pátenssel jelent meg, amely nem lépett hatályba Magyarországon.²⁷

A község tagjai (*Gemeindeglieder*) lehettek azok a községhez tartozók (*Gemeindeangehörige*), akik az adott községben laktak. A másik nagy csoportot azok a személyek (*Gemeindegenossen*) alkották, akik nem éltek a község területén, de ingatlannal rendelkeztek, vagy vállalkozóként ipart folytattak. Idegennek számítottak, akik nem tartoztak a községi kötelékbe. A község területén élhettek, ha fedhetetlen jelleműek, saját magukat törvényes foglalkozásból vagy vagyonuk jövedelméből, segély igénybevétele nélkül tartották fenn, a községi adókat megfizették és a rendszabályokat betartották. Az illetőség előfeltétele volt, hogy osztrák állampolgár legyen az adott személy. A törvényes gyermek illetőségét az apa illetősége határozta meg. Törvénytelen gyermek esetében az anya illetősége az irányadó. A szülők illetőségének megváltoztatása hatással volt a kiskorú gyermekre, hiszen az önjogúság eléréséig erről a gyerekek önállóan nem dönthettek. A községi illetőség megszerzésének nem lehetett alapja az örökbefogadás és a gyermektartás. A község testületi szervét jogosították fel a kérdés eldöntésére. A magyar községi jog a polgárok osztrák mintá szerinti megkülönböztetését nem ismerte, de egyéb rendelkezések iránymutató jelleggel bírtak a később elfogadott illetőségi szabályoknál. Az 1860. október 20-án kiadott pátens és a visszaállított közigazgatási szervezet megakadályozta a már fentebb említett jogszabály életbelépését. A községi illetőségi pátens Magyarországon nem bírt kötelező erővel, így az ebből származó magyarországi községi illetőségek eredményeként megadott állampolgárság érvénytelen lett.²⁸ A magyar kormányzat kijelentette, hogy az 1859. évi illetőségi nyílt parancs hatálya nem terjedt ki Magyarországra, így a községi illetőségen alapuló magyar állampolgárság a hazai jog szerint érvénytelen.²⁹

A szabadságharc leverését követően kialakult neoabszolutizmus államberendezkedése nem kedvezett a községek átalakításának. A kiegyezés után ez a bizonytalan jogi helyzet zavarokat okozott az illetőség és az állampolgárság megállapításában. Nem lehetett a magyar állampolgárságát megállapítani annak a személynek, aki a fentebb ismertetett rendelkezések alapján szerezte meg a községi illetőséget. Ez a szabály vonatkozott a leszármazóikra is.³⁰

Az 1867. évi kiegyezést követően újra felmerült az igény az állampolgárság szabályozására, hiszen a rendi szabályokat már nem lehetett alkalmazni. A belügyminiszter hatáskörében maradt a lehetőség, hogy döntsön az állampolgársági ügyekben. A közjogi államszervezeti struktúra jogszabályi háttérének megteremtését követően került sor az első magyar állampolgársági törvény, az 1879:50. tc. elfogadására.

VARGA, NORBERT

Die Regelung der Staatsangehörigkeit und der Gemeindezugehörigkeit in der Zeit der Neoabsolutismus, mit besonderer Berücksichtigung der Vorschriften des ABGB

(Zusammenfassung)

Die ungarische Verfassungsentwicklung der Zeit des Neoabsolutismus trägt die Merkmale des österreichischen Rechtssystems an sich. Es kann auch dann beobachtet werden, wenn man die Regelungsgeschichte des Staatsangehörigkeitsrechts untersucht. Die kaiserlichen und königlichen Regierungsbehörden wandten in Staatsangehörigkeitsfällen das österreichische Recht an. Die fällten ihre Entscheidungen anhand des ABGB, des 1832 verkündeten Auswanderungspatents, der 1849 verkündeten österreichischen Gemeindeordnung, die die Gemeindezugehörigkeit regelte und anhand des 1859 verkündeten neuen Zugehörigkeitgesetzes. Der Aufsatz sucht die Antwort auf die

Frage, ob zwischen 1849 und 1867 eine öffentlich rechtlich auslegungsfähige ungarische Staatsangehörigkeit bestand. Dazu müssen die Bestimmungen des OPTK zum Erhalten und Verlust der Staatsangehörigkeit untersucht werden, sowie die damit eng verflochtene Regelung der Gemeindezugehörigkeit in der Zeit der Neoabsolutismus. Nach dem Ausgleich im Jahre 1867 bestand erneut Bedarf für die Regelung der ungarischen Staatsangehörigkeit, da die ständischen Regeln nicht mehr anwendbar waren. Nach der Schaffung des normativen Hintergrundes der Staatsorganisation wurde das erste ungarische Staatsangehörigkeitgesetz, das Gesetz 50. Von 1879 verabschiedet.

Jegyzetek

- ¹ Csizmadia Andor: *A magyar állampolgársági jog fejlődése* (Állam- és Közigazgatás. XIX., 1969. 12. sz., 1083. p.); A birodalom összes polgára számára a 23. §-ban egy általános birodalmi polgárjogot állított fel. III. Abschnitt: *Von dem Reichsbürgerrechte, § 23: Für alle Völker des Reiches gibt es nur ein allgemeines österreichisches Reichsbürgerrecht*. Ein Reichsgesetz wird bestimmen, unter welchen Bedingungen das österreichische Reichsbürgerrecht erworben, ausgeübt, und verloren wird. Királyfi Árpád: *A magyar állampolgárság kizárólagossága*. In: Agyal Pál et. al.: *Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére* (Franklin, Budapest, 1912. 198. p.); Sashegyi Oszkár: *A neoabsolutizmus rendszere 1849–1867*. In: Pölöskei Ferenc–Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1981, 88. p.); Walter, Friedrich: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955* (Verlag Hermann Böhlau Nachf., Wien–Köln–Graz, 1972, 164–168. p.); Mell von, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark* (Verlag der Universitäts-Buchhandlung Leuschner & Lubensky, Graz–Wien–Leipzig, 1929, 659–661. p.)
- ² A Szilveszteri pápens ismertetése: Lehner, Oskar: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte mit Grundzügen der Wirtschaft- und Sozialgeschichte* (Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1992, 194–197. p.); Walter, 1972: i. m., 178–183. p.
- ³ Királyfi, 1912: i. m., 198. p. Az 1852. évi községi törvényről bővebben: Brauner, Wilhelm: *Österreichische Verfassungsgeschichte* (JPTÉ Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1994, 188–189. p.). A községekhez: Sashegyi, 1981: i. m., 113–114. p.
- ⁴ Szamel Lajos: *Az állampolgárok jogai és kötelezettségei*. In: Molnár Tibor (szerk.): *A magyar államjog alapjai* (Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1953, 168. p.). Haller szerint az 1879:50. tc. hatályon kívül helyezte az OPTK 28–32. §-ait (*Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch* [ABGB]). Aus der kaiserl. Königl. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1953, 11–13. p.); Haller Károly: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában* (Az Athenaeum R. Társa kiadása, Budapest, 1884, 11. p.). Az OPTK recepciójának történetéhez: Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században* (Jogtörténeti Szemle, 2004. 1. sz., 6. p.); Homoki-Nagy Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjogra*. In: Antalóczy Péter et al. (szerk.): *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az újkor Európa jogfejlődéséről* (Új Ember Kiadó, Budapest, 2006, 227–247. p.). Balogh szerint az OPTK bevezetésével valósult

- meg a teljes jogegyenlőség a gyakorlatban: Balogh Judit: *A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma*. In: Vörös Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról* (Logod Bt, Budapest, 2001, 186. p.); Kajtár István: *A német (osztrák) térség állam és jogfejlődése*. In: Horváth Pál– Révész T. Mihály (szerk.): *Általános Jogtörténet I.* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 318–319. p.); Neschwara, Christian: *Osztrák jog Magyarországon* (Jogtörténeti Szemle, 2007. 3. sz., 42–46. p.). A személyek jogát részletesen bemutatja: Floßmann, Ursula: *Österreichische Privatrechtsgesichte* (Springer, Wien, 1996, 20–129. p.); Coing, Helmut: *Europäische Privatrecht*. Band II. (C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1989, 286. p.); Kocher, Gernot: *Grundzüge der Privatrechtsentwicklung und der Geschichte der Rechtswissenschaft in Österreich* (Böhlau Verlag, Wien–Köln, 1989, 62. p.); Beiller von, Sofrath: *Abhandlung über die Prinzipien des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie* (Manz Verlag, Wien, 1986, 31–33. p.); Stolz, Otto: *Grundriß der Österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte* (Tyrolia-Verlag, Innsbruck–Wien, 1951, 16–154. p.); Schey, Josef: *Einleitung*. In: Klang, Heinrich–Gschneider, Franz (hrsg.): *Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*. I. Band (Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien, 1964, 15. p.); Ogris, Werner: *Der Entwicklungsgang der österreichischen Privatrechtswissenschaft im 19. Jahrhundert* (Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1968, 1–5. p.)
- ⁵ Haller Károly: *Az általános polgári törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes: minden a legújabb időig megjelent és még hatályban lévő utólagos rendeletekkel, felvilágosító jegyzetekkel*. Kiadja: Stein János (Kolozsvar, 1865, 36. p.); Baintner szerint az örökbefogadás és a törvényesítés nem eredményezte az osztrák állampolgárság megszerzését. Vö. Baintner János: *Az ausztriai általános magánjog alapjai, tekintettel a római jogra, s a francia és szászországi polg. törvénykönyvre. Függelékkel, ez elveknél a magyar jogélethez való alkalmazásáról* (Kertész József nyomása, Pest, 1868, 115. p.)
 - ⁶ Az üzleti tevékenység terén jelentős változtatást eredményezett az 1859-ben kiadott ipartörvény, amely az OPTK hivatkozott rendelkezését 1860 májusától hatályon kívül helyezte. Lásd: Haller, 1865: i. m., 36. p.; Királyfi, 1912: i. m., 199. p. Törvényesítés útján is meg lehetett szerezni az állampolgárságot (161. §). Bozóky háromféle személyi viszonyt különböztetett meg az állammal kapcsolatban:

idegen (*forensis*), honlakosok (*indigena, incola*) és állampolgárok (*civis*). Vö. Bozóky Alajos: *Ausztriai magánjog rendszere* (Pallas, Budapest, 1891, 69. p.); Lásd még: Karvasy Ágost: *Az ausztriai általános polgári törvénykönyv: Rendszeresen előadva a hivatalos kiadáshoz kapcsolt függelék és a legújabb törvények által létrehozott változásokkal és változásokkal* (Hoffmann és Molnár, Pest, 1870, 11–12. p.)

- ⁷ Bozóky szerint az osztrák jogban is létezett korábban a hallgatag szerzősmód: Bozóky, 1891: i. m., 70. p.; Baintner is a hallgatolagos szerzősmód feltételeit sorolta fel: Baintner, 1868: i. m., 116. p.
- ⁸ Haller, 1865: i. m., 35–36. p.; Korbuly Imre: *Magyarország községei és a magyar államjog rendszere kapcsolatban az ország közigazgatási szervezetével* (Az Eggenberger-féle Akad. Könyvkereskedés kiadása, Budapest, 1874, 227–228. p.); Bozóky, 1891: i. m., 69–70. p.
- ⁹ Haller, 1865: i. m., 37. p.
- ¹⁰ Uo., 37–38. p.
- ¹¹ Királyfi, 1912: i. m., 200. p.
- ¹² Ulbrich, Joseph: *Österreichisches Staatsrecht* (J. C. B. Mohr, Tübingen, 1909, 181. p.); Milner, Emanuel: *Die österreichische Staatsbürgerschaft und der Gesetzartikel L: 1879 über den Erwerb und Verlust Ungarischen Staatsbürgerschaft* (Verlag und Druck von Franz Fues, Tübingen, 1880, 88. p.)
- ¹³ Boncza Miklós: *Közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyűjteménye*. 1. köt. (Kiadja a Magyar Közigazgatás Szerkesztősége, Pallas, Budapest, 1895, 2. p.); Királyfi, 1912: i. m., 202. p.
- ¹⁴ Czebe Jenő: *Útmutató honosítási, visszahonosítási, elbocsátási és illetőségi ügyekben. Kiegészítve az elszakított területeken érvényben lévő állampolgársági rendelkezésekkel és jogesetekkel* (Kiadja a Székesfőváros Tanácsa, Budapest, 1930, 7. p.)
- ¹⁵ Haller, 1865, 38–39. p. Az OPTK ezt követően az idegenek és az állampolgárok viszonyát, az idegenek jogait tárgyalta (33–34. §). Ugyanczen eseteket említett Bozóky is (Bozóky, 1891: i. m., 70–71. p.); Karvasy, 1870, 12. p.; Wolf, Karl: *Grundriss des österreichischen bürgerlichen Rechts* (Springer-Verlag, Wien, 1948, 19. p.). A *Heimatrecht* történetéhez: Gschnitzer, Franz: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts* (Springer-Verlag, Wien–New York, 1966, 36. p.).
- ¹⁶ Királyfi, 1912: i. m., 206–208. p. A magyarok a jogfolytonosságot szerették volna elérni, vagy ahogy Hanák fogalmazott „*restitutio in integrum*”-ot. Ez a célkitűzés a neoabszolutizmust követően még erőteljesebben jelentkezett. Hanák Péter: *Magyarország a monarchiában* (Gondolat, Budapest, 1975, 141. p.)
- ¹⁷ Királyfi, 1912: i. m., 208. p. Czebe Jenő osztotta Királyfi álláspontját: Czebe, 1930, 7. p.
- ¹⁸ Az osztrák tartományokhoz való tartozás és a tartományi illetőség alakult át a polgári törvénykönyv rendelkezései révén állampolgársággá, amelyet az Olmützi Alkotmány birodalmi állampolgársággá szeretett volna változtatni. Királyfi, 1912: i. m., 204. p.
- ¹⁹ Uo., 205. p.
- ²⁰ Ferenczy Ferenc: *Magyar állampolgársági jog* (Kner Izidor Könyvnyomtató, Gyoma, 1930, 22–23. p.)
- ²¹ Az oktrojált alkotmány rögzítette a községek alapjogait, amelyek a következők: a községi képviselők választása, az új tagok felvétele,

az önálló igazgatás a községi ügyek tekintetében, a községi képviselőtestület nyilvánossága és a községi háztartás vezetése. Kérészy Zoltán: *Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871: XVIII. tc.) előzményei*. In: Eckhart Ferenc–Degre Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára* (Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942, 264. p.). Ugyanczt a rendelkezést ismerteti Berzeviczy is: Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. I. köt. (Franklin, Budapest, 1922, 67. p.)

- ²² *Kaiserliche Entschließung vom 26. Juni 1849, womit die Grundzüge für die Organisation der Politischen Verwaltungs-Behörden genehmigt werden*. Alapelvek: *Grundzüge für die Organisation der Politischen Verwaltungs-Behörden: a) Bestimmungen über die Stellung und Wirkungskreis der politischen Organe. b) Bestimmungen über die Einführung der politischen Organisation*. (Kérészy, 1942: i. m., 266. p.)
- ²³ Uo., 280–281. p. Kérészy e rendelkezéseket az osztrák községi jog „legértékesebb” részének tartotta. Nem csak az illetőségre vonatkozó szabályok gyakoroltak hatást a magyar közigazgatási rendszer alakulására, hiszen osztrák minta alapján került be a magyar jogrendszerbe a *virilizmus* intézménye is.
- ²⁴ Uo., 268–269. p.
- ²⁵ Eöttevényi Nagy Olivér: *Osztrák közjog* (Vitéz A. Könyvkereskedés kiadása, Budapest, 1913, 47. p.); Milner, 1880: i. m., 4–48. p.; Adamovich, Ludwig: *Grundriss des österreichischen Staatsrechts (Verfassungs- und Verwaltungsrechtes)* (Druck und Verlag der Österr. Staatsdruckerei, Wien, 1927, 84–85. p.); Adamovich, Ludwig: *Handbuch des österreichischen Verfassungsrechts* (Springer Verlag, Wien–New York, 1971, 475–476. p.)
- ²⁶ Kérészy, 1942: i. m., 273. p.
- ²⁷ Csizmadia, 1969: i. m., 1084. p.; Czebe, 1938: i. m., 11. p.; Czebe, 1930: i. m., 33. p.
- ²⁸ Királyfi, 1912: i. m., 201–202. p. Erre utalt a belügyminiszter 1896. évi 24.957. sz. átirata a földművelésügyi miniszterhez. A községi közigazgatásra az 1832–1836. és az 1848. évi országgyűlésen elfogadott szabályok és az 1862. évi osztrák községi törvény rendelkezései vonatkoztak. Az említett törvények visszaállítását akarták elérni, de ez 1867-ig nem sikerült. Az Országbírói Értekezleten elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a szabad királyi városok, a rendezett tanáccsal bíró községek és a rendezett tanáccsal nem rendelkező községek bírói hatóságát visszaállította. Kérészy, 1942: i. m., 288–289. p. „A rendezett tanáccsal nem bíró községekben a helybeli bírónak két előjáró közbejöttével az 1832/6. 20-ik t. cz. értelmébeni bírósága” (24. §) „Szabad királyi és rendezett tanáccsal bíró városokban: a) a bírónak két tanácsbeli közbejöttéveli bírósága; b) a városi tanács, illetőleg városi törvényszék.” (25. §) Lásd: *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (Landerer és Heckenast sajátja, Pest, 1861, 13. p.)
- ²⁹ Királyfi szerint a hatálybalépés időpontját nem állapították meg. A szükséges előmunkálatok elvégzésére bizottságokat állítottak fel. (Királyfi, 1912: i. m., 201. p.)
- ³⁰ Uo., 202–203. p.

A 19. század második felében a magyar jogalkotásnak több, közrendbe ütköző vagy közerkölcsöt sértő magatartás szabályozásával kellett megbirkóznia. A hazai jogtudományban ebben az időszakban merült fel a legtöbb olyan, máig megoldatlan élethelyzet, jelenség rendezésének az igénye, amelyek nyilvánosságuk miatt diszkomfort érzést idéztek elő a társadalom tagjaiban. Olyan szabályozási tárgyak kerültek tehát a jogalkotó asztalára, mint például a koldulás, a csavargás, a fedél és jövedelem nélkül élő magatehetetlenekről való gondoskodás kérdése vagy éppen a prostitúció.

A közrendsértő magatartások megítélésakor az is nehézséget okozott a tudósok számára, hogy többnyire a kriminálpolitika és a közigazgatás-tudomány, valamint a megszületőben lévő szociálpolitika határterületén elhelyezkedő tényállásokról, és „kiskriminális” elkövetőkről volt szó, ezért mérlegelni kellett, hogy a szankcionálás vagy a segítő felügyelet-jelleg domináljon a szabályozás kimunkálásában. Ha áttekintjük az 1848-tól 1939-ig terjedő időszakot, tanúi lehetünk a büntető- vagy kriminálpolitika humanizálódásának, mivel a korabeli szociológiai, pszichológiai és nem utolsósorban büntetőjogi és büntetés-végrehajtási jogi szellemi áramlatok hatása révén, ha nem is enyhült a törvények szigora, de egyre több esetben nyílt lehetőség az elkövetők közti differenciálásra, mérlegelésre és méltányosság alkalmazására. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy sokáig nem beszélhettünk a közrendsértő magatartások egységes jogszabályi megítéléséről; az 1870-es évekig hiányoztak azok az átfogó ágazati normák, amelyeket – részleges megoldást kínálva – keretjogszabályként alkalmazni lehetett volna egy-egy jelenség, magatartás jogellenességének elbírálásakor.

Am az egyes, deviánsnak tartott magatartások megítélése közösségenként és időszakonként változott. Változott a közrendsértések jellege, terjedelme is, igazolva azt a tételt, amit a közigazgatás-tudomány klasszikusának számító Otto Mayer és későbbi magyar követője, Concha Győző megfogalmazott: egy jogállamban nem minden károsnak ítélt magatartás igényel rendészeti beavatkozást. Mayer és Concha szerint ugyanis normál társadalmi körülmények között a közha-

Kiss Bernadett

Piros lámpás házak a Dunántúlon

talmi szabályozásnak nem kell az élet minden területét áthatnia, mert vannak olyan zavaró magatartások, amelyek jogilag érdektelenek és a közösség toleranciájára is igényt tarthatnak, mások pedig jogellenesek ugyan, de rendészeti beavatkozást nem, „csupán” hatósági eljárást igényelnek, így a valóban közrendsértő magatartásoknak csak csekély hányada éri el azt a szintet, amikor rendészeti beavatkozásra van szükség.¹ Ezen elmélet alapján érthető, hogy a 19–20. század fordulóján miért volt általánosan jellemző

az, hogy a közrendsértő magatartások részletes szabályozását helyi szintű jogforrásokkal oldották meg. A kormányzat által életre hívott büntető- és kihágási törvénycikkek ugyanis csak a dogmatikai keretét képezték egy-egy kifogásolt magatartás megítélésének, a tényállások, szankciók valódi tartalommal történő kitöltésére a jogalkalmazás legalsóbb szintjén került sor. Ugyanakkor ez a fórum volt az is, amely rávilágított arra, hogy életképes, a gyakorlatban alkalmazható-e az adott jogszabály, tényállás vagy éppen szankció.

Különösen fontos volt a helyi szintű szabályok kidolgozása a prostitú-

ció esetében, amely a 19. század közepétől az egyetlen legális házasságon kívüli nemi kapcsolatnak számított Magyarországon. Az 1800-as évek végére a bordélylátogatás nemcsak a budapesti, de a nagyobb vidéki városok éjszakai életének is megszokott részévé vált, bár a nemi

Bordélyház (19. századi metszet)

Személyleírás:

Születési éve: _____
 Vallása: _____
 Terméte: _____
 Arcza: _____
 Szeme: _____
 Szemöldöke: _____
 Orra: _____
 Szája: _____
 Foga: _____
 Hála: _____
 He van-e olva? _____
 Nincs-e trachomája? _____
 Kékes-e immertetté jelen: _____
 Igazoltvány _____
 Kelt Nagy-Szalontán, a járási főszolgabíróval
 évi _____ hó _____ n.
 Főszolgabíró megküldéséből

Kivonat

Biharvarmegye törvényhatósági bizottságának 1898. évi június hó 15-án hozott a kéjelnőkre vonatkozó szabályrendeletéből.

A kéjelnőkről.

8. §

Béjelnőnek vagy másod: szerzett betegségben szenvedő férfiakról a kéjelnő a kéjelnőket megtagadhatja.

11. §

Azon kéjelnő, ki minden kéjelnő kizárólag bégnyelje, hogy eddigi testét életmódjával ellátva, a betegség és betegség utáni meg. számíthat a hatóság tisztségére. Az ilyen nők munkájuk előtt a községi előjárásról való gondatlan a az esetről azonnal jelentést tesz az 1-50 foku hatóságnak.

12. §

Rozs bégnyel és előjárás esetében a kéjelnő bégnyel párosított esetet a vizsgálat során vagy hatóság kéjelnő előtt, ki tartozik az az 1-50 foku hatóságnak bégnyel.

13. §

A községi, illetékes kéjelnő a nyitvatartásba vonzott kéjelnőket a bordélyházban bégnyelést kéjelnő tikként megvizsgálja és a vizsgálat eredményét a társasági kéjelnő rovatába bégnyelést tartozik.

A járási főszolgabíró a járásban lévő kéjelnőket bégnyelést legalább egyszer ellenőrzés céljából megvizsgálja.

14. §

A vizsgált községi vagy községnek ezen vizsgálatok, minden esetben és egyenként 50 kr., az előjárás vizsgálati költségét járási főszolgabíró pedig bégnyelést és egyenként 1 ft vizsgálati díj állapítanak meg, melyet a bordélyház tulajdonosa mindenkor előlegesen bégnyelést tartozik.

Nagyszalontai bárcsengedély kéjelnőnek

betegségek nagy előfordulási aránya visszatartó tényező lehetett. Kezdetben úgy gondolták, hogy a jelenséget elég kizárólag egészségügyi problémaként kezelni: 1848. november 6-án kereskedelmi miniszteri rendelet írta elő a tisztiorvosoknak, hogy a katonák egészsége érdekében minden héten vizsgálják meg az ismertebb budai és pesti kéjelnőket. A szabadságharc leverése után is napirenden maradt a megtört prostitúció ügye, mivel Prottmann rendőrfőkapitány kíváncsának találta, hogy a politikai szervezkedés és a felkelési kísérletek helyett a lakosság inkább a rendőrileg hallgatólágoosan támogatott szexipar kifejlődése által vezesse le az esetleges feszültséget. A bordélyok gyorsan szaporodtak, ezért 1863-ban a fővárosi rendészeti szakemberek szorgalmazták, hogy a kéjelnőnek lehetőleg hetente kétszer rendszeres orvosi vizsgálaton kelljen átesni, ám a felvetés csupán javaslat maradt. Központi jogi norma sem igazította el a törvényhatóság ügyintézőit vagy éppen a rendőröket, mivel országos szabályozásként csak a közegészségügy rendezéséről szóló 1876:14. tc. szólt a prostitúcióról – az is mindössze annyit, hogy „a kéjelnősi ügy a mennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti uton szabályoztatik és a bujákór nagyobb terjedelemben történt felmerülte alkalmával, az azokban szenvedő egyének gyógykezelés alá vétessenek.” Az 1879:40. tc., azaz a kihágási törvény egyetlen mondatlalt intézte el a prostitúciót: „kéjelnő, akik a reájuk vonatkozó hatósági szabályokat meg nem tartják: egy hónapig terjedhető elzárással büntetnek.” A később megalkotott, 1908:35. és az 1912:62. tc. pedig inkább szankcionálási kérdéssé változtatta a prostitúció körüli jogi problematikát (jellemzően csak a kerítést

és a leánykereskedelmet érintették), a részletes szabályozást hosszú ideig nem vállalta fel egy minisztérium sem.

Ugyanakkor a prostitúció szabályozását „rendeleti uton” viszonylagos sikerrel el lehetett végezni. Más-más módszerekkel, de a vidéki városok és a főváros is megoldást próbált találni a kéjelnő felügyelet alá vonására, ezeknek a módszereknek az ismeretében pedig kijelenthetjük, hogy a prostitúcióról és az ún. zóna-rendszeréről szóló jelenlegi szabályozásunk nem előzmények nélkül való.

A vizsgált korszakban a törvényhatósági jogú városok esetében a törvényhatósági bizottság, rendezett tanácsú városok esetében a képviselőtestület szabályozta a prostitúciót. Nem meglepő módon az első ilyen jellegű szabályrendeletet a főváros közgyűlése adta ki 1867-ben: a 33 747/1867. számú szabályrendeletben meghatározták a bordélyházak létesítésére és üzemeltetésére vonatkozó előírásokat. Ezt hamarosan (1884-ben és 1907-ben) újabb fővárosi szabályrendeletek követték, mivel nemcsak a klasszikus értelemben vett bordélyok működését kellett rendezni, de a fővárosban rendkívül nagy számban működő titkos kéjelnő felügyelete is megoldást igényelt.² Ezért a törvényhatósági, „civil” szabályozást az 1800-as évek közepén célszerűnek tartották kiegészíteni rendészeti, rendőrhatalósági előírásokkal is, amelyek főkapitányi rendeletek formájában láttak napvilágot.

A bordélyok és a pénzért alkalmi ismeretséget kötő lányok számának növekedése azonban nemcsak Budapestten okozott problémát a hatóságoknak. 1915-ben, a korabeli Magyarország 26 törvényhatósági joggal felru-

háztott városában 136 bordélyházban 1284 hivatásos kéj-nő, a 79 rendezett tanácsú városban 125 bordélyházban 1012 hivatásos prostituált működött. Ezen kívül a kis- és nagyközségekben sem kellett nélkülözni a lányok nyújtotta szórakozási lehetőséget; a kisebb települések polgárai országosan 228 bordély 1359 kéjnjője közül választhattak partnert éjszakára. Az élvezetekre vágyó férfiak természetesen a 3490 nyilvántartott magánkéjnt is felkereshették egy-egy kiruccanás során.³

A nyugat-dunántúli városok közül rendkívül jól dokumentált Veszprém város erkölcsrendészeti politikája, amely áttekintve a hazai prostitúciós szabályozás fejlődési ívét is megismerhetjük – némi helyi sajátossággal fűszerezve.

A házasságon kívüli nemi kapcsolatok első szabályozása Veszprémben Sulyi András városbíróhoz kötődött, aki az 1781-ben bekövetkezett nagy bujakór-járvány miatt különösen szigorúan lépett fel a paráznalkodással szemben. Míg a szomszédos Várpalotán vagy Devecserben a házasságszédelgők és erkölcstelen kéjlegők szankcionálása kimerült a pénzbüntetésben, a fennmaradt jegyzőkönyvek⁴ tanúsága szerint a veszprémi „rosszlányokat” rendszerint korbácsolásra ítélték. A „fertelmes életet” folytató nőszemélyek partnerei többnyire a városban állandó katonaságból kerültek ki, ám a büntetés kizárólag a párok női tagjait sújtotta. Így történt ez Kupi Kata esetében is, akit 1781. február 26-án ítélték el: „a katonákkal a Selyem nevezetű kocsmá házában végbe vitt rut fajtalanosságért Arestomba hozattatván, s ő, minck után ezen törvényszék előtt, az iránt kérdezett is, azt tagadni kezdvén ugyan, de ugyantsak ez, az eránt tett investigációkból, és maga szavainak is körülmény állásiból nem kevésbé bűnösnek találattván, tekintetbe vételödvén az is, hogy azt mások nagy botránkozásával cselekedte: 12 a Város Háza udvarában adandó korbács ütés alá ítéltetik s executio determináltatik.” Hasonlóan járt ugyanez év június 22-én Csapó Juli hajadon leány is, ám az ő ügyében már a partnere sem maradt büntetlen, ugyanis a lány „vallásából ki jönne az, hogy a Regement tányérosával, azért hogy ötöt jövődöbeli Házassággal biztatja, majd a Bőjtjűl fogva különös ismeretségben van, és azzal szűzességét is el vesztvén, mint két Házás Társ úgy élt... ezen szavaihoz és gyenge állapotjához képest rendeltetik, hogy ezen szörnyű dolog a N. Regementtel közöltessék, ha a Musikus elveszi-e vagy nem? Avagy ha el nem veszi, a két vétkező személyek egy más jelenlétében 30 napra büntessenek.”

A városbíró iratai azonban nemcsak arról tanúskodnak, hogy Veszprémben időnként „megtévedő”, de egyébként rendezett körülmények között élő lányok ügyében kellett eljárni, hanem arról is, hogy egyesek megélhetésként próbálták áruba bocsátani a testüket, úgy, hogy azt a hatóság is félig-meddig tudomásul vette, ha bizonyos keretek között üzték a mesterségüket. Megállapíthatjuk, hogy a városvezetés az 1700-as évek végén eleinte még szemet hunyt a kéjlegés felett, amíg azt „botránkoztató cselekedetek” nélkül végezték, ám az 1781-es bujakór-járvány után már 16 korbácsütésre és a városból való kivezetésre ítélték Babai Ilona móri polgárrasszonyt csupán azért, mert „passzus nélkül tekergett s rosszasságával kenyerét és ruházatját kereste.”⁵ Az 1800-as évek elején a prostitúció-

val együtt járó egészségügyi veszedelmet felismerve már nem annyira testi büntetés kilátásba helyezésével, hanem inkább a városból való „kivezetéssel” próbálták meg ellenőrzés alatt tartani a veszprémi polgárok erkölcsére veszélyt jelentő hölgyeket. Erre az időszakra tehető az is, hogy a város „szokott vigyázói” figyelemmel kezdték kísérni a katonaság, a helyőrség szálláshelye környékén rendszeresen megforduló nőket, tehát a kéjnök hatósági és rendészeti ellenőrzése Veszprémben az 1800-as évek kezdetére datálható. Szociológiai szempontból érdekes változás állt be a prostituáltak megítélésében is, azaz mind a kéjnök, mind a városvezetés nyilatkozatai egyre kevesebb negatívumot tartalmaznak, ha kéjlegés miatti eljárásról van szó: „Szabadi Eörsébet Győr városából, Ruskó Eörsébet Heves megyéből Tolna Eörse Ungvár megyéből eredő személyek a szokott vigyázók által megfogatván és árestomba hozatván... öök maguk önként az katonákkal járók s azokkal paráznaságot mint egy kenyérkeresés képpen üző tekergető, tsavargó Személyeknek, ország-világ botránkoztatóknak esmértenek, 12 korbács ütés alá ítéltetik s a Városból is ki vezettetek.”⁶

Ahogy Budapesten, Veszprémben is elsőként az egészségügyi szakemberek ismerték fel, hogy a kéjlegést teljes körűen tiltó szabályozás – és a rendészeti előírások – nem vezetnek eredményre. Ezért Zsoldos János megyei főorvos 1821. március 30-án egy tizenhét pontból álló írásos javaslatot intézett a vármegyei közgyűléshez, amelyben megpróbálta összegezni azokat a problémákat, célokat és megoldási lehetőségeket, amelyeket a szabályozhatatlannak tűnő prostitúció állított Veszprém vezetése elé.⁷ A főorvos álláspontja szerint legelőször is egy „gyógyító ház” felállítását kell elrendelnie a városnak, annak érdekében, hogy ha a járási orvos a kéjlegéssel gyanúsíthatókat megvizsgálva, nemi betegséget állapít meg valakinél, a beteg nőket haladéktalanul megfelelő ápolásban – és elkülönítésben – részesíthessék. Zsoldos szerint a veszprémi prostitúció növekedése annak is köszönhető, hogy egyesek a hatóságok tudta nélkül, mintegy örökbe fogadás címén, gyermekeket vesznek magukhoz, akiket később prostitúcióra kényszerítenek, ezért a bíró tudta nélküli örökbefogadások megtiltását javasolta. Az ország többi nagyvárosához hasonlóan, a veszprémi orvos is szorgalmazta, hogy tiltsák meg a borkimérésekben a nők alkalmazását, de mivel szerinte nemcsak a csapszékek, hanem a malmok látogatói is könnyűszerrel eshettek kísértésbe, azt is indítványozta, hogy a vármegyei közgyűlés rendelje el, hogy „malmokban, hol a legtöbb baj megtörténik, fehérszemélyeknek éjszakára örölni menni ne legyen szabad.” Hasonlóan tiltani kívánta a hölgyeknek az éjjeli táncmulatságokat és a csárdák éjjeli látogatását – utóbbi javaslatát azzal nyomatékosította, hogy a „bordélyháson” ért vendégfogadók esetében az üzletük bezárását is elfogadhatónak tartotta. A főorvosi javaslat nem maradt eredmény nélkül, mivel 1821. november 5-én a vármegyei közgyűlés a napirendjére vette és részben elfogadta az abban foglaltakat, ráadásul „tudósítás” címmel, sokszorosítva megküldte a községi bírónak is.

Valóban hatékony, a kéjnök vagy a bordélyok működését részletesen szabályozó előírások azonban évtizedekig

nem születtek Veszprémben annak ellenére, hogy a helyi prostitúció szerkezete meggyezett a fővárosi vagy a népesebb városok hasonló „iparának” a felépítésével. Azaz a 19. század második felében már sokféle kéjő közül választhattak a veszprémi polgárok is, voltak tehát bordélyban dolgozó, bárcás örömlányok, ugyancsak bárcát váltó magánkéjő és egészségügyi lapos prostituáltak, valamint – a rendőrhatalóság által folyamatos üldözésnek kitett – titkos kéjő. Azok, akik nem bordélyban dolgoztak, több népszerű találkahelyen hívhatták fel magukra a férfiak figyelmét. (A „találkahely” fogalma ebben az esetben nem egyezett meg a fővárosi szabályrendeletekben legális üzletkötési helynek minősített találkahely fogalmával, hanem a város forgalmasabb közterületeit jelentette!) 1896-ig, a vízvezeték-rendszer kiépítéséig a legkedveltebb találkozóhely az ún. Komakút nevű kút és környéke volt, egyrészt azért, mert a Bakony és a Balaton felől jövő átutazó kereskedők rendszerint itt álltak meg itatni, a vendéglőkben pihenni és falatozni – másrészt azért, mert a környék jobb módú polgárainál szolgáló cseléd lányok innen hordták a háztartáshoz szükséges vizet a gazdájuk számára. A közelben volt továbbá egy gőzfürdő – amelyet 1892-től laktanyává alakítottak át –, a téren működött a város kultúrháza, és ez volt a „cselédkorzó” helyszíne is: mindezek kedvező ismerkedési lehetőséget kínáltak a polgárságnak. Bár a vezetékes víz terjedésével a Komakút tér jelentősége leértékelődött, a térről nyíló beszédes nevű utcácskáiban (pl. Csókvar utca) az 1900-as évek elejére már megtelepedtek a városi mulatóhelyek és egy bordély is megnyitotta a kapuját. Aki ebben a városrészben nem talált partnert magának, felkereshette a Veszprémi Polgári és Honvéd Lövészegylet löterét is a mai Betekints-völgyben, mivel az 1877-től közséttérnek kincvezett terület hasonlóan népszerű és látogatott volt, mint a Komakút környéke. A korabeli erkölcsök miatt kisebb felzúdulást is keltett ezért a *Veszprémi Független Hírlap* 1885. augusztus 1-i számának egyik cikke, amely az „Akinék nincs szeretője, menjen ki a lövöldébe” címet viselte, és amelynek szerzője negatív jelzőkkel illette a dolgozó nőket. Az itt gyakorlatozó katonaság más, helyőrséggel rendelkező városokhoz hasonlóan nagy vonzerőt jelentett a szegényebb lányok számára, így az említett hírlap kitért a löter erkölcsrendészeti szempontból káros hatásaira is: „...miért engedik a gazdák cselédeiket éjjeli időben az utcán csatangolni, vagy talán nincsen tudomásuk a gazdáknak arról, hogy kedves cziczuskáik, dézsá hölgyeik s szakácsnéik az éjjeli időben párjával, hármával is csatangolni szoktak? Ha a gazdáknak nincs, legyen legalább a rendőrségnek.” A bárcás és titkos prostituáltak kedvelt találkahelye volt még a közeli, ún. jezsuita templomrom melletti, hosszú múltra visszatekintő csárda, a „Lebuj” is, amelynek a neve sem volt véletlen: már az első források is meglehetősen rossz hírű helyként említik, mivel a káptalan 1777. november 21-én tartott konzisztóriumában nem tartották kívánatosnak a templom felszentelését a szomszédságában álló kocsmá miatt.⁸

Szintén a helyi lapok tudósításából következtethetünk arra, hogy bár a közvélemény az 1800-as évek közepén kicsi és nyugodt városnak tartotta Veszprémet, a legvárat-

lanabb helyeken is találhatott prostituáltat az érdeklődő férfi – ha ismerte, kinél és hogyan érdemes tájékozódni. „Például ott van egy asszony a ki mintaképe ezeknek a bűnös nőknek. Kofa a piacon. Kis, összetöporodott, vén nő. Oly ártatlanul tekint az emberre, hogy azt hinnék nem tud kettőig elolvasni. Pedig dehogyis tud, nagyon is tud. Aki esetleg megáll előtte, hogy gyümölcsöt vegyen, annak hamarosan a fülébe súgja. –Tekintetes úr, van két igen szép lányom. És azután pedig folyik az alku a leányokra. Vannak sokan, a kik ismerik a vén banyát erről az oldaláról s egyszerűen megmondják neki, hogy mikor és hol?”⁹ Közismertek voltak azok a cselédszerző asszonyok is, akik a környékből „cselédnek felkerült leányoknak jó helyet ígértek valahol a vidéken, aztán elhelyezték őket türt házakban”, vagy arra is volt példa, hogy tisztas úri-asszony külsejű hölgyek kávéházakban ajánlgattak fiatal lányokat olyan jómódú férfiaknak, akikről tudták, hogy a feleségük éppen fürdön nyaral. A leánykereskedők is viszonylag zavartalanul üzhették a mesterségüket, jóllehet a legügyesebb „üzletasszonyok” neve és „útvonala” nem volt ismeretlen sem a polgárság, sem a hatóságok számára: Galambos Jánosné, Galambos Ferencné és Király Trézsi éveken át vitték a behálózott lányokat Győr, Sopron és Fiume bordélyaiba. A korabeli hatóságok előtt az sem volt titok, hogy Galambos Ferencné hetente akár háromszor is Győrbe utazott fiatal nők kíséretében – mivel testvére bordélyt működtetett a nyugat-dunántúli városban.

Ez azért volt lehetséges, mert az 1800-as években a veszprémi hatósági és rendfenntartó erők jelentős létszámproblémával küszködtek, ezért sokáig eredménytelenül próbálkoztak a kéjő ellenőrzés alá vonásával. A rendészeti szervek évente mintegy 30-40 nőt tartottak rendőri felügyelet alatt, amely egyrészt nagy szám volt a korszak hasonló népességű városaihoz viszonyítva, másrészt az ismert kéjő száma alapján elgondolható, hogy mekkora volt a titkos prostituáltak száma.

De nemcsak a kerítőnőkkel és a találkahelyeken felbukkanó – és feltételezhetően nemi betegségeket terjesztő – lányokkal gyűlt meg a hatóságok baja, hanem a kávéházak sem kizárólag erkölcsös szórakozásnak adtak otthont. Bár az 1893-ban kiadott 36.152 számú belügyminisztériumi körrendelet a titkos kéjelgés megakadályozása érdekében a szállodákban és a vendégfogadóknak minden női alkalmazott esetében előírta a rendszeres orvosi vizsgálatot, ha felmerült a titkos kéjelgés megalapozott gyanúja, de a veszprémi adatok tanúsága szerint a kávéházi női személyzet száma ettől nem csökkent. Az alábbi táblázatból megismerhetjük néhány népszerű veszprémi kávéház alkalmazottainak létszámát.¹⁰

Tulajdonos	Időpont	Férfi alkalmazott	Női alkalmazott
Weisz Mihály	1907–1908	7	9
Gerstmann Ernő	1907–1908	15	27
Hoffmann Manó	1907–1915	16	50
Penitsek Vilmos	1908–1911	8	31
Marosi Gerzson	1908–1911	26	21

Mivel sem a helyi rendőrség fellépése, sem az általános érvényességű jogi normák nem változtattak a veszprémi prostitúció felépítésén, 1891. május 4-én a vármegye törvényhatósága szabályrendeletet alkotott a „bordélyházakról és a kéjtelgés felett való rendőri felügyeletről, amellyel mind Veszprém, mind a megye hasonló problémával küzdő településeinek a viszonyait rendezni kívánták.”¹¹

A 44 paragrafusból álló vármegyei szabályrendelet alapvetően a főváros 1867. október 31-én kiadott *Szabályok a kéjtelgés-, bordélyházak- és kéjhölgyekről* című szöveg alatt kiadott szabályrendeletére támaszkodott, és már nemcsak a bordélyházak működéséről, hanem a kéjtelgés orvosi vizsgálatáról is részletesen rendelkezett. A leginkább szabályozásra váró kérdést valószínűleg a bordélyok jelentették, hiszen a rendelet első fejezete az ezekre vonatkozó előírásokat tartalmazza, a kéjtelgésnek szóló általános szabályokat csak a második fejezetben találjuk.

A szabályrendelet értelmében Veszprém vármegyében csak nagykorú magyar állampolgár részére lehetett bordélynyitási engedélyt kibocsátani, ugyanakkor a veszprémi előjárók az országos szokásoknál némileg engedékenyebben határozták meg a bordélytulajdonos egyéb „paramétereit”, mivel csupán azt írták elő, hogy az illető „megbízhatósága ellen kétely nem merülhet fel.” Budapesten ugyanebben az időben viszont bordélyengedélyért csak büntetlen és a rendes üzletvitel fenntartására alkalmas magyar nő folyamodhatott, aki egyrészt vállalta, hogy a bordélyt személyesen vezeti, másrészt azt is, hogy bármilyen, a bordély működésével kapcsolatos kihágás esetén felelősségre vonható és büntethető lesz.

Az engedélyt a járásokban a főszolgabíró, rendezett tanácsú városokban a városi tanács adta ki, olyan számban, ahogy azt a városi képviselő-testület megállapította, előírás volt viszont, hogy olyan településen, ahol nem volt állandó lakóhellyel rendelkező orvos, nem lehetett bordélyt nyitni. Ha az engedélyért folyamodó személy a fenti feltételeknek megfelelt, a vármegye területén levő városokban 10, községekben 5 forintot kellett befizetnie a közpénztárba, amelyet aztán közegészségi célokra használtak fel a települések. Az engedély azonban nem volt végleges: közérdekből – amely fogalom részleteit illetően a jogalkotó nem szolgáltat további részletekkel – vagy a szabályrendelet előírásainak háromszori megsértése esetén hivatalból vissza lehetett vonni.

Ahogy az ország többi településén, Veszprémben is törekedtek arra, hogy a bordélyok homlokzata ne rombolja a

közterkölcst és a korabeli városképet. Ezért előírták, hogy ilyen létesítményt nem lehet főtereken, egyházi intézmények, oktatási és egyéb közintézmények, valamint frekventált sétányok közelében nyitni – azt azonban már nem definiálták, hogy mikortól számít „közelinek” egy-egy bordélyház. Érdekeség viszont, hogy a vármegye elrendelte, hogy a bordélyok ablakait fehér színű átlátszatlan függönnyel kell ellátni – más településeken többnyire átlátszatlan üveglablak beépítését írták elő –, és a bordélyépület utcafrontjáról nem nyílhathat egy lakóhelyiség vagy szoba ajtaja sem. A kéjtelgés és a tulajdonoson kívül annak családtagjai is a bordély épületében lakhattak, de a családtagokra vonatkozó egyéb életkori előírást nem alkalmazott a rendelet, miközben gyermekek – és ittas személyek – számára nem lehetett ajtót nyitni.

melelyek – számára nem lehetett ajtót nyitni.

A rendezett tanácsú városok bordélyait kivéve – ahol megengedték a zongora, hárfa és cimbalom vásárlását – nem lehetett zenével szórakoztatni a vendégeket, és természetesen tilos volt a szeszes italok fogyasztása és bordélybeli árusítása is.

A vármegyei szabályozás sajátossága volt, hogy különös gondot fordítottak a kéjtelgés elhelyezésére: „a kéjtelgés lakhelyeül szolgáló helyiségek-

nek megfelelően tágasaknak, tisztáknak, jól szellőztethetőeknek és fűthetőeknek kellett lenniök; a kéjtelgés összezsúfolása, a helyiségek kellő légür tartalmának hiánya és tisztátalanság tilos volt.” Ha a tulajdonos vétett ezek ellen az előírások ellen, a rendőrhatalóság a szabályszegést megállapító határozatban felhívta a bordélyost, hogy legfeljebb három hónapos határidőn belül tegyen eleget a jogszabályban foglalt feltételeknek. Ha az újabb ellenőrzés során is hiányosságokat állapítottak meg, a bordélyengedélyt bevonták, és elrendelték az üzlet bezárását.

A bordélyos csak a rendőrhatalóságnál, illetve a rendőrkapitányságnál vagy a községi bírónál tett bejelentés és orvosi vizsgálat után fogadhatott be kéjtelgést vagy cselédet, akinek a későbbi távozását és új tartózkodási helyét is jelenteni tartozott. A bejelentés egyúttal megalapozta a kéjtelgés kötelező orvosi vizsgálatát is, amelyre Veszprém vármegyében hetente kétszer kellett jelentkezniük a prostituáltaknak. A bordélyosnak kötelessége volt figyelemmel követni az alkalmazottak egészségi állapotát, így ha valamelyik kéjtelgés teherbe esett, a bordélytulajdonos és a hatósági orvos is jelentette az esetet a rendőrkapitánynak, vagy a községi bírónak. Terhes nőt bordélyban nem lehetett alkalmazni, és már terhes nőt sem lehetett a kéjtelgés közé felvenni. A bordélyosnak az alkalmazásában álló kéjtelgés

Cirkuszi kocsiából kialakított mozgó tábort bordély tiszték számára az I. világháború idején

és az 50 év alatti cselédek után hetente bizonyos összeget kellett befizetni a város vagy a község pénztárába, ám ha a kéjő távozni akart a házból – amit előzetes bejelentést követően bármikor megtehetett –, sem őt, sem ingóságait nem lehetett visszatartani, bármilyen fennálló, rendezetlen igény esetén csak polgári perben érvényesíthették a felek az érdekeiket. A főszolgabíró vagy szolgabíró és a rendőrkapitány, illetve a hatósági orvos bármikor beléphetett a bordélyházba, hogy a működés jogszerűségét ellenőrizze, és ha máskor nem is, de negyedévente jogszabályi kötelességük is volt ezen ellenőrzés elvégzése.

A vármegyei – illetve Veszprém városi – szabályrendelet már nemcsak a bordélyt tekintette a prostitúció egyetlen legális helyszínének, mert a bordélyban lakó hölgyek mellett a „saját lakással bíró” kéjők csoportját is a rendelkezései alá vonták. Kéjőnek – az általánosan elfogadott definíció szerint – az számított, „a ki a kéjelgést keresetképpen űzte”, de mind a bordélybeli, mind a saját lakáson dolgozó nőket állandó rendőri és orvosi felügyelet alá kívánták vonni. A bárcát a szolgabírói vagy a rendőrkapitányi hivatal állította ki, miután a jelentkező nő előéletét, családi állapotát és a bárca kiváltásának okait feltárták. Kéjő csak a 17. évét betöltött nő lehetett, és ha – a szabályrendelet előírásai szerint – kiskorú lány kérte a nyilvántartásba vételét, a hatóságnak értesíteni kellett a szüleit vagy a gyámját; az ilyen esetekre vonatkozó további előírásokról azonban hallgatott a jogalkotó.

Miután a kéjő nyilatkozott az adatairól és a szándékának önkéntes és határozott jellege is egyértelműen megállapítható volt, bejegyezték a kéjők zárt iratként kezelt nyilvántartási könyvébe. Ez a regiszter a hölgy nevének kívül tartalmazta a vallását, születési adatait, szüleinek vagy gyámjának a nevét és lakóhelyét és a családi állapotát. Ha bordélyban dolgozó kéjőről volt szó, a bordélytulajdonos nevét is feltüntették, és nyilvántartásba vették azt is, ha a nő munkahelyet változtatott.

A bárca kiváltása és évenkénti megújítása nem volt ingyenes, hiszen nemcsak egy űrlap volt, hanem a prostituált fényképét is tartalmazta, és a kéjőnek mindenhol magával kellett vinnie az okmányt. A bárca nemcsak a nő személyazonosítását szolgáló adatokat tartalmazta, hanem a kéjelgési szabályrendelet bizonyos – a kéjők jogait és kötelességeit tárgyaló – szakaszait is rögzítette. Ha a nő adataiban változás történt – például kilépett a bordélyból,

vagy más bordélyban, esetleg magánlakásban kezdett dolgozni –, haladéktalanul jelentkeznie kellett az illetékes hatóságnál az adatok kijavítása céljából, de ezzel a könyvecskével kellett igazolni a rendszeres orvosi vizsgálatok elvégzését és azok eredményét is. Valószínűleg az élet szülte a szabályrendeletnek azt a szakaszát, amelyben szigorúan megtiltották, hogy a bárcát a kéjő másnak kölcsönadja.

Ha a kéjő véglegesen úgy döntött, hogy abbahagyja a keresetszerű kéjelgést, ezt az elhatározását is be kellett jelentenie a kapitánynál vagy a községi bírónál, ahol a nyilatkozatát minden további eljárás nélkül rögzítették, bárcáját bevonták. Hivatalból történt a passzus bevonása és a nyilvántartásból való törlés abban az esetben, ha a nő férjhez ment vagy elhalálozott.

Ha a kéjő az előírásoknak megfelelően beszerezte a bárcát, bordélyházi vagy – lakcímét bejelentve – magánlakáson végzett munkára volt jogosult. Azonban mindkét esetben hetente kétszer hatósági orvosi vizsgálaton kellett megjelenniük: a

bordélybeli lányokat az orvos a kuplerájban, a tulajdonos jelenlétében vizsgálta meg, a magánkéjők vizsgálatának helyét és idejét pedig a rendőrkapitány vagy a községi bíró a hatósági orvossal közösen állapította meg. A vizsgálatról távolmaradó kéjő kihágást követett el. A rendeletből arra is következtethetünk, hogy Veszprémben is sűrűn éltek a rendőrségi razzia lehetőségével, hiszen a szabályrendelet – azon túl, hogy előírta a lányoknak: bárcájukat mindig magukkal kell hordaniuk, hogy szükség esetén igazolhassák magukat – azt is tartalmazta, hogy a kéjők kötelesek magukat soron kívüli orvosi vizsgálatnak is alávetni, ha a rendőrhatalóság így rendelkezik. Az orvosi vizsgálat azonban nemcsak a kéjők számára volt kötelező, hanem hetente kétszer megvizsgálták a bordély 50 év alatti, férjezetlen nőcselégeit is. Ha a kéjőt egészségesnek találták, az orvos bejegyezte a hölgy „könyvecskéjébe” a vizsgálat idejét, eredményét és aláírásával hitelesítette az adatokat. Bujakór, vagy bármely más fertőző betegség észlelése esetén a nőket akár hatósági kényszer igénybevételével is, azonnal kórházba szállították, és ebben az esetben a bárcát is visszavette a kapitányság vagy a községi bíró, mivel a vizsgáló orvos nemcsak bejegyezte a betegség tényét a bárcába, hanem egyúttal továbbította is azt a kapitányságra. Az okmányt csak akkor adták vissza a hölgynek, ha az orvosi vizsgálat igazolta, hogy már teljesen meg-

Kurtizán (Türelmibárca mandátum)
(Jeney Jenő Béla rajza, 1910 körül)

gyógyult, valamint ha úgy nyilatkozott, hogy a kórházból való távozása után folytatni kívánja a kéjnöi tevékenységét. Ilyenkor a kórház igazgatójának is szabályrendeletben foglalt kötelessége volt írásban értesíteni a rendőrséget arról, hogy a nő gyógyultan távozott az általa vezetett intézményből. A rendszeres vizsgálatok megszervezéséért a hatósági orvos, a rendőrkapitány vagy a bíró és a polgármester együttesen feleltek, ami azt jelentette, hogy a rendezett tanácsú városokban a polgármester bízta meg az ellenőrzést ténylegesen elvégző városi orvost a prostituáltak vizsgálatával, járásokban pedig a községben lakó körorvos vagy községi orvos felelt a lányok egészségéért. Az orvosok munkáját megkönnyítendő, a bejegyzett kéjnök nevét és lakcímét tartalmazó listát a rendőrhatalóság az egészségügyi szakemberek rendelkezésére bocsátotta, de az orvosok és a rendőrhatalóság közötti szoros együttműködés abban is megnyilvánult, hogy a rendelet felhatalmazta az orvosokat arra, hogy jelezzék a rendészeti szerveknek, ha tudomást szereznek a szabályrendelet megsértéséről – akár a bordélyosok, akár a kéjnök részéről –, vagy ha közegészségi szempontból hatósági intézkedést látnak szükségesnek. Az orvosok a prostituáltak vizsgálatáért Veszprémben is pénzt kaptak, de ezt a díjat nem a megvizsgált lányok adták az orvosoknak, hanem a bordélytulajdonosok által a lányok és a cselédek után hetente befizetett összeg képezte a javadalmazásuk alapját. Nemi-beteg-gondozó részleg azonban csak 1904-ben létesült a veszprémi kórházban, mindössze hat ágygal, és ennek a kis elkülönítőnek is ráccsal voltak kénytelenek felszerelni az ablakait, hogy a beteg kéjnök ne tudjanak elszökni, amint az más városokban is jellemző volt.

A magánlakáson és a bordélyon kívül a prostituáltak nem köthettek üzletet, illetve máshol nem fogadhatták a vendégeiket, sőt a rendelet külön hangsúlyozta, hogy gyógy- vagy nyilvános fürdőkbe sem tehették be a lábukat ezek a nőszemélyek. Ha mégis titkos prostitúción

érték valamelyiküket, és megállapítást nyert, hogy nem rendelkeznek az adott településen illetőséggel, hazatoloncolás várt rájuk, ha pedig illetőségi joggal bírtak, a hatóságok hivatalból bejegyezték őket a prostituáltak nyilvánosságába, és a továbbiakban ugyanúgy vonatkoztak rájuk is a szabályrendelet előírásai, mint a szabályosan bárcát váltó nőkre. Kihágás elkövetése miatt vonták felelősségre a titkos kéjlegést elősegítő kerítőket is: a Kbtk. 81. §-a értelmében a szabályszegő bordélyosok és a kerítők 5-től 50 forintig terjedő pénzbüntetésre vagy ennek behajthatatlansága esetén elzárásra számíthattak. Ezekben a kihágási ügyekben első fokon járásokban a főszolgabíró, rendezett tanácsú városokban a rendőrkapitány, másodfokon az alispán és harmadfokon a belügyminiszter járt el.

Hogy a szabályrendeletben foglaltak hogyan valósultak meg, illetve hogyan működött a 19–20. század fordulóján egy bordély az 1875-ben rendezett tanácsú városi rangot kapott Veszprémben, arról számos helyi forrás áll rendelkezésünkre. A városi főjegyző az 1875. évi költségvetési beszámolóban a rendőrkapitányságtól kapott tájékoztatás alapján két, rendőrségi felügyelet alatt működő bordélyról tudósított, amelyekben mintegy húsz prostituált dolgozott.¹² Volt is kereslet ennyi örömlány szolgáltatására, hiszen a céhrendszer 1872-es eltörlését követően felduzzadt a város lakossága, és már nemcsak a katonaság, hanem a tehetősebb kereskedők vagy iparosok és a hetipiacra vagy a havonta tartott vásárra érkezők is igényelték ezt a fajta szórakozást.¹³ Ezt követően egy ideig a vármegyei bordélyok száma csökkent, mivel a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1882-es adatai szerint ekkor egész Veszprém vármegyében csupán két örömtanya üzemelt, összesen 17 kéjhölgygel, amelyek közül az egyik Veszprémben, a másik Pápán volt.¹⁴

Miután azonban 1891-ben szabályrendeleti úton megvalósították a kéjlegés helyi reglementációját, a veszprémi bordélyok száma is növekedni kezdett: a rendelkezésre

Kéjnök a 20. század elején

álló Iparlajstrom-könyvek alapján 1891-től nyolc bordélyházi engedély kiadásáról van tudomásunk (a korábbi adatok ismeretlenek). A bordélyházak szaporodása persze nem volt zökkenőmentes, 1889-ben például egy olyan vita alakult ki a lakosság egy része és a városi tanács között, amelynek csak az 1891-es kéjelgési szabályrendelet tudott véget vetni. 1889-ben ugyanis a veszprémi Jeruzsálemhegynek nevezett városrészben az angolkisasszonyok zárdájának és templomának a szomszédságában kívánt bordélyt nyitni egy vállalkozó. Az egyház képviselői – így Szabó György kanonok plébános, Pribék István püspök, aki egyben az angolkisasszonyok intézetének igazgatója is volt – és 26 veszprémi lakos ezért 1889. július 26-án folyamodvánnyal fordultak a városi tanácshoz, hogy az erkölcsi szempontokat mérlegelve ne engedélyezzék a bordély működtetését. A kérvény meglehetősen indulatos aláírói így fogalmaztak: „Tekintetes Városi Tanács! A legnagyobb lelki felháborodással, erkölcsi undorral és megbotránkozással vettünk tudomást arról, hogy a Veszprém, Kádár utca 601 számú házban, az angolkisasszonyok zárdájának, nevelő intézetének és a zárdával összeépített szentegyháznak tözsomszédságában egy undor és aljas bordélyház elvetemült szabadnőkkel (ezúttal a valódi elnevezést mellőzve) telepíttetni szándékozzatik. [...] kinyilatkoztatjuk, hogy azon üzletnek megtelepítését eltűrni nem fogjuk és kérjük a tek. városi tanácsot, hogy felfogva erkölcsi hivatását, az előadottakat figyelmece méltóztatni és az említett ronda üzletet sem az írt házban, sem egyebütt lakásunk táján megengedni ne méltóztassék. A hozandó határozatot kérjük Stenger Ferenc Kádár utca 604. sz. háztulajdonossal közölni a végett, hogy esetleg a szükséges jogorvoslatokhoz folyamodhassunk. Szent tisztem teljes tudatával és egész erélyével nemcsak pártolom a folyamodást, hanem annak teljesültét sürgetve sürgetem” – írta hozzá a levél végéhez Pribék püspök az egyház álláspontját.¹⁵ A kérelem az egyházi vezető támogatása ellenére sem érte el a célját: 1891-ben a műintézet ideiglenes működési engedélyt kapott és 1902-ig, a tulajdonos haláláig zavartalanul működött. Hasonló, az álszent szomszédság által kezdeményezett – eredménytelen – viták övezték a Pázmándi utcai bordély és Pálffy Józsefné bordélyának működését is. Az első esetben ismét az angolkisasszonyok kertjének közelségére hivatkozva próbálták megakadályozni az utcában lakók, hogy bordély létesüljön, a második esetben pedig a polgári iskola igazgatóhelyettese tiltakozott a bordély megnyitása ellen. A városi tanács mindkét ügyben újabb és újabb ideiglenes engedélyek kibocsátásával legalizálta a bordélyok működését, arra hivatkozva, hogy a bordély a meglevő helyén még mindig kisebb erkölcsi kárt okozva működik, mintha egy másik helyre telepítené azt a tulajdonos, ráadásul ez utóbbit a város sem támogatná, mivel „a mostaninál alkalmasabb helyiség még mindig nem akadt” új örömtanya létesítésére.

A bordélyok elhelyezkedése körüli perpatvarok nem csitulak az első világháború alatt sem. 1916-ban ismét a közgyűlés cél került a Pázmándi utcai bordély ügye, amikor is Kletzár Miksa városi képviselő sürgette annak bezárását. A közgyűlés határozata azonban meglepő realitásról

és prűdériamentességről tanúskodott, mivel így hangzott: „Ma egy nagy és sűrűn lakott városrész terül el a bordélyház mögött; a bordélyház odatelepítésekor az a legszűcső utcában volt, míg ma az ún. városi telepnek közepén van, megbotránkoztatására sok száz gyermek és nösze-mélynek. A bordélyház elhelyezésének ügye évtizedekre visszanyúló probléma. Ha eddig nem lehetett megoldani, annál kevésbé lehet most a háború alatt, amikor nagyobb fontosságú ügyek tömege vár elintézésre, s amikor a város férfi lakosságának nagy része a harctéren van, s meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy az áthelyezéssel esetleg őket érhető vélt sérelmeiknek orvoslását kereshek-nék, mert köztudomású, hogy az elhelyezés ellen mindig megmozdult az a városrész, amelybe ez üzletet át akarták helyezni. Nem volna a városhoz méltó, hogy egy városrésznek most akarná megszerezni azt a kellemetlenséget, amit a bordélyház odatelepítése kétségtelenül jelent, amikor annak háztulajdonosai és lakói a fronton harcolnak s nem képesek vélt jogukat megvédeni. Kétségtelenül nincs kifogástalan helyen jelenlegi helyén az üzlet, azonban az odatelepedettek ezt tudva, s egy meglevő helyzettel számolvá telepedtek meg ott, s így sérelemről kevésbé panaszkodhatnak. Az elhelyezés ügye állandóan foglalkoztatja a tanácsot, s a békés idők helyreálltával igyekezni fog az elhelyezés kérdését megoldani.”¹⁶ Az interpelláló képviselő – jobb híján – tudomásul vette a választ.

A Pázmándi utcai, sokat kifogásolt működésű bordély század eleji mindennapjai meglehetősen jól rekonstruálhatóak a környék lakóinak, vagy éppen a látogatóknak a visszaemlékezéseiből.¹⁷ A ház nyáron este nyolc órakor, télen hét órakor nyitotta meg a kapuját, tehát nem egész nap üzemelő bordélyról volt szó. Az üzlet nyitva tartását úgy jelezték, hogy az egyik, bejárat melletti ablakba egy égő olajlámpást tettek – máskülönben ugyanolyan fehérre meszelt, piros muskátlis ablakú ház volt, mint az utca többi épülete. A vendégnek érkezéskor csengetnie kellett, és a csengetésre a ház mindene, egy idős férfi nyitott ajtót, aki bekísérte a vendéget a szalonnak kialakított terembe. A vendég ezután üdvözölte a „madámot”, és szemügyre vette a lányokat, vagy – ha például törzsvendégről volt szó – megérdeklődte, hogy szabad-e a „kedvenc” prostituált. Várakozás közben a férfiak a szalon asztalkáinál teát vagy kávét fogyaszthattak, szórakoztatásukról egy zenész (zongora, tangóharmonika, esetleg gitár volt a bordélyban) és a vendégek között sétáló vagy üldögélő, éppen nem dolgozó kéjnök gondoskodtak. Ha a vendég megegyezett egy örömlánnyal, a madámnak jelezték, hogy ki kivel megy szobára. A tulajdonos a könyvében rögzítette az „üzlet” létrejöttét, ami azért volt fontos, mert Veszprémbe az országosan elterjedt szokásokkal ellentétben a kéjnöknek, a szórakozást követően, a saját szobájában adták oda a szolgáltatás díját. A taxa a veszprémi bordélyokban két pengő volt az 1900-as évek elején, de a katonaságot 50% kedvezmény illette meg, ráadásul a katonatisztek vagy fontosabb beosztásban levő tisztviselők élhettek azzal a lehetőséggel is, hogy nem a bordély főbejáratán, hanem egy hátsó kis-kapun keresztül járhattak a lányokhoz, így diszkrétebben vehették igénybe a ház szolgáltatásait. A tulajdonos utólag számolt el a lányokkal, azaz estéről-estére annyszer két

pengőt kellett leadniuk, ahány vendéget a madám nyilván-
tartása szerint aznap fogadtak. A két pengőn felüli összeg-
gel, azaz a „harisnyapénzzel” a lányok saját bevételeiként
rendelkezhetek. A Pázmándi utcai bordélyban 16 szoba
állt a hölgyek – és partnereik – rendelkezésére. Általában
mindegyiket igénybe vették. A szobák egy T alakú folyo-
sóról nyíltak, mindegyiknek zárható ajtaja volt, amin az
ajtószám mellett a kéjő fénképe (mellképe, arcfotója)
és bece- vagy keresztnéve szerepelt. A szoba, ami egy-
ben a nő szállása is volt, puritán bútorzattal rendelkezett:
egy divány, éjjeliszekrény, ruhásszekrény, szék, mosdó-
állvány, tisztálkodószerek és tükör jelentette a berende-
zést, esetleg még néhány pikáns fotót tűztek ki a falra
kedvesnőjének. Egy kéjő egy este átlagosan 5-8 ven-
déget fogadott, és a veszprémi bordélyokban ekkor már a
gumióvszer használata is megszokott volt, de a vendég-
től is elvárták, hogy mind aktus előtt, mind utána meg-
tisztálkodjon a mosdótálban odakészített hipermangános,
fertőtlenítőszeres vízben.

A bordély rendszerint éjjel két óráig fogadta a férfiakat,
mivel a lányoknak is szükségük volt napi pihenőidőre. Ét-
kezésüket a tulajdonos biztosította, ez közösen elfogyasz-
tott meleg ebédet és hideg vacsorát jelentett, és a bordély
saját – bejáró – szakácsnőt és fodrászt is alkalmazott.
Hétfőnként szabadnapjuk volt az örömlányoknak, ekkor
rendszerint csoportosan sétálgattak a bordély körüli utcák-
ban vagy a közparkokban, de mivel többnyire nem helyi
származásúak voltak, ismerős hiányában nem is mindig
éltek a séta lehetőségével.

Arról, hogy a veszprémi bordélyokban meddig folyha-
tott a bemutatott módon a szórakozás, nincsenek pontos
adataink, mivel a megyei levéltár vonatkozó forrásanya-
ga hiányos és sérült. Elvileg – a 160.100/1926. sz. BM.
körrendelet 28.§-a szerint – 1928. május 1. után már nem
működhetett legálisan bordély Magyarországon, csak
találkahelyeken és magánkéjő-telepeken folyhatott a
prostitúció. Ugyanakkor egyes megyék és városok nem
alkalmazták azonnal a BM-rendeletet, mert – ahogy az
a székesfehérvári városi közgyűlésen is elhangzott 1927.
augusztus 31-én – attól tartottak, hogy végrehajtása esetén
a prostitúció még inkább kiszorulna az utcára.¹⁸

Annyi azonban bizonyos, hogy Veszprémben 1928 után
is üzemelt egy nyilvános találkahely, de csak feltételezni
lehet, hogy a Pázmándi utcai bordély funkcióváltásáról le-
hetett szó. Másfelől a bordélyosok iparendeléyének be-
vonása is támpontul szolgálhat, ha a veszprémi bordélyok
vagy legális találkahelyek bezárásának időpontját próbál-
juk meghatározni: 1939. október 24-én az I. zsidótörvény
alapján felülvizsgálták az összes addig kiadott iparen-
gedélyt és az engedélyesek származását is, és Veszprém
város iparlajstromába ekkor vezették be „Törles” címén
három volt bordélyosnál az 1939. október 24-i dátumot.

A bordélyvilág hanyatlása nem volt egyedülálló jelen-
ség a 20. század elejének Európájában. Gyakorlatilag a
prostitúció magyarországi szabályozása a II. világháború
idejére befutotta a másutt is megszokott ívet: a „a bor-
délyba deportált prostitúció 1860-as évekbeli illúzióját a
nyolcvanas évekre felváltotta a bordélyon belüli és kívüli

Bordélyház (Rippl-Rónai József olajfestménye)

prostitúció egyidejű szabályozása, majd a századfordulóra a bordélyon kívüli prostitúcióból nem a bordélyba, hanem a társadalomba visszavezető utakat erősítette, 1926-ra pedig a bordélyok bezárását írta elő a jogalkotó.¹⁹ Kezdetben tehát a probléma kriminalizálását tűzték ki célul, ám ez a jellegű szabályozás túlzottan előtérbe helyezte az erkölcsrendészeti szempontokat és nem eléggé gondozta a közegészségügyi érdekeket. A szabályok ellen vétőket fenyegető súlyos büntetések pedig a kéjnek többségét visszariasztották a bejegyzéstől. A századfordulón azonban kénytelen-kelletlen felismerték, hogy a reglementáció sem vezet eredményre, de a prostitúció teljes liberalizálására nem volt meg a társadalmi és politikai fogadókészség Magyarországon. „Amikor a nemzetközi elvárások miatt a bordélyházak megszüntetése, a leánykereskedelem elnyomása fontossá vált, addigra a korszak véglegesen antiliberalis fordulatot vett. Így miközben a bordélyházak bezárásával a húszas évek kormányai alkalmazkodtak a

nemzetközi normákhoz, addig a kéjnek hivatásossá változtatása ismét teret kapott. A második világháború évei előtti időszak uralkodó csmeáramlatai egyszerűen nem voltak hajlandók szembenézni a szexuális forradalommal, s az államilag, egyházzal, társadalmilag ellenőrzött intézmények sem az alkalmi, sem az ideiglenes prostitúció lehetőségét nem ismerték el, és nem fogadták el a házasság előtti nemi élet tolerálhatóságát sem. Mindennek tetőzéseként a nemi betegségek magas aránya, a faji és a népégségügyi ideológiák terjedése teljesen új utat kínált: a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálat bevezetését.”²⁰ Elkezdődött tehát a veszprémi – és a Veszprém vármegyei – prostitúció-ipar hanyatlása, és a második világháború utáni jogalkotók számára az addig korlátozottan, de megtűrt legális kéjlegési formák is szankcionálandó magatartássá alakultak át.

KISS BERNADETT

Bordells in Transdanubien

(Zusammenfassung)

Im zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts musste die ungarische Gesetzgebung mit der Regulierung von Handlungen auseinandersetzen, die gegen die öffentliche Ordnung gerichtet waren oder die öffentlichen Sitten verletzt hatten (so Betteln, Umtreiben, Prostitution). Bis den 1870-er Jahren fehlten die als Rahmengesetz anwendbaren, umfassenden Fachnormen, an der Wende des 19-20. Jahrhunderts wurde die Regelung der Handlungen gegen die öffentliche Ordnung mit Rechtsquellen auf lokaler Ebene bewerkstelligt. Besonders wichtig war es im Fall der Prostitution, die von den Komitats- und Gemeinderäte geregelt wurden. Der Aufsatz stellt die Regelungsentwicklung bezüglich der Prostitution in Ungarn anhand der Forschun-

gen der gut dokumentierten sittenpolizeiliche Maßnahmen der Stadt Veszprém dar, darunter die Satzung des Komitatsrates vom 4. Mai 1891 über die Bordells und die polizeiliche Aufsicht der Prostitution. Um die Jahrhundertwende wurde erkannt, dass für die völlige Liberalisierung der Prostitution sowohl die politische als auch die gesellschaftliche Akzeptanz fehlen. Nach der Verordnung aus dem Jahre 1926, die die Bordells verboten hat, begann auch der Niedergang der Prostitutionsgewerbe von Veszprém, und nach dem zweiten Weltkrieg wandelten in Augen der Gesetzgeber die bislang begrenzt geduldeten legalen Formen der Prostitution ins zu sanktionierende Tatbestände.

Jegyzetek

- ¹ Concha Győző: *A rendőrség természete és állása szabad államban* (MTA, Budapest, 1903, 298. p.)
- ² Forrai Judit: *Visszatekintés a budapesti prostitúció múltjára* (Belügyi Szemle, 1997. 5., 105–119. p.)
- ³ Schreiber Emil: *A prostitúció* (Patria Irodalmi vállalat és nyomdai-pari Részvénytársaság, Budapest, 1917, 98–103. p.)
- ⁴ VeML. Protocollum. 1779–1784. és Eckhart Ferenc: *Földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVIII. században* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954, 151. p.)
- ⁵ VeML Protocollum 1781. június 22.
- ⁶ VeML Protocollum 1781. augusztus 31.
- ⁷ VeML. IV. 1/b/aa./No. 209/1821.
- ⁸ Guthheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém* (Veszprém, 1979, 164–165. p.)
- ⁹ *Veszprémi Újság*, 1902. augusztus 22.
- ¹⁰ VeML. Veszprémi Ipartestület iratai. Munkaadók lajstroma 1908–1921. No. 92.
- ¹¹ VeML. Veszprém vármegye törvényhatóságának szabályrendeletai és elvi jelentőségű határozatai. 1893. No. 1570

- ¹² Véghely Dezső: *Emléklapok Veszprém város közigazgatási életéből* (Veszprém, 1886, 73. p.)
- ¹³ Az 1900-as évek elején 635 iparos, 292 kereskedő, 255 vasutas, 42 postai alkalmazotti szerepelt a városi jegyzékekben. Forrás: Hornig Károly: *Veszprém múltja és jelente* (Veszprém, 1912, 168–182. p.)
- ¹⁴ KSH népszámlálási jelentés. Budapest, 1882. XXIII. rész. 773–775. és VeML 145. sz. filmtékercs. dr. Pilicz Benő m. főorvos jelentése 1883-IV-2434-1880
- ¹⁵ *Veszprémi Közlöny*, 1889. július 28., 1. p.
- ¹⁶ VeML. Városi tanácsulási jegyzőkönyv 95. kg/13189/1916. szept. 6.
- ¹⁷ A visszaemlékezéseket idézi: Hógya György: *Örömlánvok és bordélyházak Veszprém városában* (Viza Kft, Veszprém, 2008, 73–79. p.)
- ¹⁸ Csurgai Horváth József: *Székesfehérvár és a prostitúció*. In: *Piros-lámpás évszázadok* (Győr, 1999, 50. p.)
- ¹⁹ Forrai Judit: *Visszatekintés a budapesti prostitúció múltjára* (Belügyi Szemle, 1997. május, 112–113. p.)
- ²⁰ Forrai (1997): i. m., 113. p.

A tanulmány címe magyarázatot igényel. A történeti alkotmány időszakát lényegében I., Szent István államalapításától az 1949-ben elfogadott írott alkotmányig lehet számítani.¹ Csillag Gyula Deák Ferenc gondolatait idézte arról, hogy valójában mit is értettek akkoriban a történeti alkotmány fogalmán: „Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlődött ki s a nemzet szükségéhez s a kor igényeihez képest mind a nemzet jogait, mind a királyi jogokat illetően [...] változásokon ment keresztül.”² Így lehetséges, hogy „még a 19. század folyamán is kerültek elő újabb és újabb törvények, ami azt valószínűsíti, hogy korántsem teljes az általunk ismert jogforrásanyag”.³ A közjogi irodalomban nem volt teljesen egyértelmű a történeti alkotmány fogalma.⁴ Ennek szélesebb kritikáját adta Eckhart Ferenc,⁵ s Bibó István is fenntartásokkal nyilatkozott arról, hogy a magyar történeti alkotmány fogalma valójában mit jelölt.⁶

Létezett-e az alaptörvény fogalma? Mi volt az alaptörvény és milyen ismérvek mentén minősülhetett egy törvény alaptörvénynek? Az alaptörvény kategóriája megfeleltethető volt-e a sarkalatos törvény fogalmának?

A fenti kérdésekre akkor lehet választ adni, ha megvizsgáljuk a 19. század közjogi szabályanyagát, így a Corpus Juris Hungarici joganyagát és a 19. század elején kialakult, s a 20. század elején megszilárdult közjogi dogmatikát. Jelen tanulmány ezek alapján kívánja meghatározni, hogy a 19. században mit értett a jogalkotás és a jogtudomány alaptörvény és sarkalatos törvény fogalma alatt, s ezek között volt-e, és ha igen, milyen kapcsolat.

Miért aktuális a téma? 2012. január 1. napjától a magyar jogrendszerben a jogforrási hierarchia csúcsán elhelyezkedő jogszabály az Alaptörvény. A jogalkotó bevezette az Alaptörvénytől elkülönülő sarkalatos törvények fogalmát. Az Alaptörvény deklarálta elvált a sarkalatos törvényektől formailag és tartalmilag is. Az Alaptörvény a jogforrási hierarchia csúcsán elhelyezkedő jogszabály,⁷ amelynek elfogadásához vagy módosításához „az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”,⁸ amíg a sarkalatos törvények elfogadásához vagy módosításához „a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”.⁹

1. A 19. század első felében született alaptörvényekről

1. Az alaptörvények a Corpus Juris Hungariciben

A Corpus Juris¹⁰ Hungarici Kettős mutatójában¹¹ az 1000-tól 1914-ig terjedő időszakban az alaptörvény fogalmánál kizárólag egyetlen jogszabályt jelölt meg a gyűjtemény, az 1827. évi 3. törvénycikket az alaptörvényeknek érvényben való megtartásáról. Ezt a jogszabályt a Márkus Dezső által szerkesztett Magyar közjogi hatályban lévő tételes jogforrások alapján című, 1910-ben kiadott gyűjteményes mű is tartalmazza.¹²

Nacsá Mónika

Az alaptörvényekről a történeti alkotmány időszakában

Az 1827:3. törvénycikk szerint az „aggodalom megszüntetése végett, melyet a karok és rendek az alaptörvényeknek a maguk érvényében való megtartására nézve [...] merítettek”, arra a korabeli közpolitikai helyzetre utalt, amely a magyar rendek és a Habsburg udvar között alakult ki I. Ferenc uralkodásának idején, az 1825-ös országgyűlést megelőzőleg.¹³ Ez volt az egyetlen része a törvénycikkeknek, ahol tételesen szerepelt az alaptörvény. A király „a törvényeknek és az ország törvényes rendszérének századok gyakorlata által megszilárdított struktúráját tiszteletben tartva volt köteles kormányozni”. Az uralkodó „az országnak a fölvatási esküvel¹⁴ megerősített alkotmányát minden időben védelmezni és fenntartani” vállalta. Ezért vállalta az 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkek megtartását és megtartását.¹⁵

Az 1827:3. törvénycikk rendelkezései alapján megállapítható: (1) 1827 előtt ismert volt az alaptörvény fogalma a közjogi berendezkedésben, (2) nem kizárólag egyetlen jogforrást tekintettek alaptörvénynek, több jogszabályt is jelölt ez a kifejezés, (3) a konkrét törvénycikkekben a király általánosan kötelezettséget vállalt a koronázási esküvel megerősített alkotmány védelmére,¹⁶ (4) a koronázási esküben vállalt kötelezettség teljesítése magában foglalta az 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkek megtartását. Az 1827:3. törvénycikk szövegéből következik, hogy az alaptörvények közé sorolták az 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkeket.

Az 1790:10. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről rendelkezett.¹⁷ II. Lipót törvényi szinten¹⁸ elismerte, hogy „Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgató és kormányzó ország”, ami azt jelentette, „semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró” entitás volt a Magyar Királyság.¹⁹ Az 1790:10. törvénycikk az önálló állami lét egyik alapvető ismérvének számító függetlenséget deklarálta. Ez a függetlenség a magyar rendeket illette, az állam és a rendek függetlensége így tehát fogalmilag törvényi szinten egyesített.²⁰

Az 1827:3. törvénycikk ugyancsak alaptörvényként nevesítette az 1790:12. törvénycikket, amely a törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlásáról szólt.²¹ Az 1790:12. törvénycikk értelmében a „törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának hatalma Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben [...] a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvé-

nyesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti [...]” Mivel „ösidők óta a törvények értelmében Magyarországon a törvények a király és a nemzet közegyeztetésével hozattak”,²² ezért az uralkodó kötelezettségként állapította meg az 1790:12. törvénycikk, hogy „soha nem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy úgynevezett pátensekkel [...] kormányozni”.²³

Az 1827:3. törvénycikk által alaptörvényként nevesített utolsó norma az 1790:19. törvénycikk volt a *segedelmekről és az adózásról*.²⁴ A király „szabad tetszés szerint” és az „országgyűlésen kívül” hadi segedelmek adóként történő beszedéséről nem dönthetett. A törvénycikk „épségben maradván az 1715. évi VIII. törvénycikknek az 1741. évi XXII. törvénycikkben bővebben magyarázott rendelkezése” azt jelentette, hogy kivételes esetben²⁵ azonban „a nádorispán, az ország primása, a főpapok, a bárók, a királyi ítélőtábla képviselői, a megyék követei és a szabad királyi városok képviselői a rendes országgyűlésen kívül összejönnek és kizárólag a területi függetlenséget fenyegető helyzet kezelése érdekében a hadi költségeket fedező adókról „tanácskozhassanak és határozhassanak”.²⁶ Főszabályként a király a hadi költségek fedezésére adót önkényesen nem állapíthatott meg, erre csak az országgyűléssel együtt volt jogosult.²⁷ Érdemes megemlíteni, hogy az 1827:4. törvénycikk külön rendelkezett az 1790:19. törvénycikk „mindenkor pontos megtartásáról”,²⁸ és kimondta, hogy „a közdózás és bármilyen nevezetű, akár pénzben, akár terményekben, akár ujonczokban szolgáltatandó segedelmek ügye az országgyűlés tárgyalása alól [...] semmiféle, még rendkívüli esetekben se legyen elvonható [...]”. Az 1827:4. törvénycikk valójában kiterjesztette az országgyűlés hatáskörét az adómegállapítási jog körében általánosan.²⁹

Az 1827:3. törvénycikkben nevesített alaptörvények elsődlegesen a főhatalmat, a király és az országgyűlés jogait és kötelezettségeit érintettek. A *Magyar közjog a hatályban lévő tételes jogforrások alapján* (1910) című gyűjteményes műben az 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkek mint érvényes és hatályos normák szerepeltek. Érdekes szempont, hogy az 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkek az 1827:3. törvénycikk alapján alaptörvénynek minősültek, azonban az így minősített alaptörvények önmagukat azok szövegezésében nem alaptörvényként határozták meg.

2. Az alaptörvények a jogirodalomban

Az 1827:3. törvénycikk a polgári átalakulás, tehát az 1848–1849-es változások előtt született, amely korszakból fennmaradt Beöthy Zsigmond közjogász eredetileg 1846-ból származó, *Elemi magyar közjog* című munkája, amelyben külön nevesítette a közjog kútfői között az alaptörvényeket.³⁰ A tudós szerint az alaptörvények (*leges fundamentales*) „a nemzet s fejedelme közt kötött azon szerződések, melyeken polgári alkotmányunk alapszik”.³¹ Beöthy Zsigmond külön tárgyalta az írott és az ún. „szokásbeli” alaptörvényeket. Írott alaptörvények alatt azon jogszabályokat értette, amelyek a „magyar alkotmány

kezdetét”³² jelentették. „Szokásbeli” alaptörvénynek tekintette azon jogszabályokat, amelyek „hosszas és folytonos szokás által hagyattak helyben”.

A tudós használta a francia alkotmányos kultúrából ismert *organikus törvény* vagy ebből a korabeli magyar nyelvbe átültetett *létszeres törvény* fogalmát. Az organikus, avagy létszeres törvények „az alaptörvények természetesen kifolyó eredményei, a polgári társaság fenállásának biztosítékait bővebben megismerhetik s határozzák, s mellyek, minthogy egyedül Magyarország polgári álladalmát végett alkottattak, a magyar fejedelem s alattvalók egymáshoz kölcsonös viszonyainak rajzát s szabályait foglalják magokban”.³³

Beöthy Zsigmond sem az 1827:3. törvénycikket, sem az abban nevesített 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkeket nem sorolta az alaptörvények közé. A tudós kizárólag az 1790:12. törvénycikket tárgyalta organikus törvényként.³⁴ Széchenyi István reformkori közjogi munkáiból a *Magyarország sarkalatos törvényei, s államjog fejlődése 1848-ig* című kötet csak 1864-ben jelent meg, mégis releváns lenyomatát adta a kezdeti közjogi tipizálásnak. Széchenyi István rendszerében is létezett az alaptörvény fogalma, amelyhez ő az 1827:3. törvénycikket és az abban nevesített 1790:10., az 1790:12. és az 1790:19. törvénycikkeket sorolta.³⁵ Hajnóczy József *közjogi-politikai munkáiban* azt írta: „ami az alaptörvényeket illeti, kívánatos lenne, hogy azokat illetően szabatosabban határozzák meg: 1. melyek azok [...], 2. Az alaptörvényeknek meghatározása után egyúttal elrendelnék, hogy azoknak megváltoztatásáról nem lehet másként határozni az országgyűlésen, csak ha a képviselők arra vonatkozóan megbízóiktól előbb utasítást kaptak”.³⁶ Hajnóczy József az eddig ismertetett törvények közül kizárólag az 1741:22. törvénycikket nevesítette alaptörvényként. Horváth János *A magyar királyság közjoga* című tankönyvében írta a fogalmi meghatározással kapcsolatban: „positive és hitelesen igen kevés esetben lett megállapítva valamely törvény alaptörvényi jellege”.³⁷ Ennek ellenére a tudós az 1827:3. törvénycikket és az 1868:30. törvénycikket az alaptörvény példaként határozta meg. Szintén a fogalmi meghatározás nehézségeire reagált Récsi Emil *Magyarország közjoga* című munkájában, s kritikai élel állapította meg, hogy „szétágaznak az írók véleményei, kik hol többet, hol kevesebbet említenek föl alaptörvények gyanánt, nem lelve szilárd vezérelveket azok meghatározásában”.³⁸ Korbuly Imre *Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere* című tankönyvében az alaptörvény és a sarkalatos törvény fogalmát egymással megfeleltethetőként használta³⁹ és igyekezett egy, a Beöthy Zsigmondéhoz hasonló jegyzékét adni az általa alaptörvénynek minősített jogszabályokról. Ebben a jegyzékben az 1790:10., 12. és 19. törvénycikkeket az alaptörvények közé sorolta.

Az egyes közjogi tudományos munkákból megállapítható, hogy a 19. század közepére a jogtudomány ki-munkálta a törvény fogalma alapján azt az értékelési szempontrendszert, amelyben egy alaki és tartalmi szempontból megfelelő törvény elsősorban a szabályozási tárgyköre miatt alaptörvénynek minősülhetett.

II. A 19. század második felében született alaptörvényekről

1. Az alaptörvények a jogirodalomban

„A forradalmi 19. század a törvényalkotás teljes győzelmét hozta [...]”.⁴⁰ Az 1848–1849-es polgári forradalom eredményeként a tradicionális jog helyét átvette egy jogalkotási minőségében más közeg. Csillag Gyula 1871-ben megjelent, *A régi magyar alkotmány és az 1848-ki és 1867-ki évek közjogi alkotásai* című munkájában a kialakult közjogi helyzetet így minősítette: „Csalódnak tehát azok, kik azt hiszik, hogy régi alkotmányunk ezen újítások által gyökerében megsemmisített, annyira, hogy annak még tanulmányozása is fölösleges a mai kor reformált nemzedéke számára.”⁴¹ Valóban igaz, hogy a 19. század második felében fokozatosan egyértelművé vált az országgyűlés és a király hatásköre a jogalkotás terén, azonban az új jogalkotás eredményei nem helyezték hatályon kívül az összes addigi, tehát akár az 1848 előtt megalkotott jogszabályokat.

Pauler Tivadar 1860-ban közzétett *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* című munkája és a Márkus Dezső által szerkesztett, 1898-ban megjelent *Magyar Jogi Lexikon* a téma szempontjából megkerülhetetlen forrásnak minősül. Mindkét munka meghatározta, hogy mit ért az alaptörvény fogalmán. A *Magyar Jogi Lexikon* azonban már csak átvette a Pauler-féle fogalmat az *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*-ból, azzal, hogy ahol szükség volt rá, kiegészítéseket tett. Az *Encyclopaedia* és a *Magyar Jogi Lexikon* definíciója szerint az alaptörvények olyan törvények, amelyeket „[...] 1. A törvényhozás kifejezetten azoknak nevezett vagy tettei által olyanokul jellemzett, 2. Az alkotmány alapelveit magukba foglalják.”⁴² így „magyar alaptörvénynek azt a törvényt nevezik, mely az államélet valamely sarkalatos intézményét szabályozza.”⁴³ Az alaptörvény fogalma megfeleltethető volt a sarkalatos törvény fogalmával az alábbiak szerint: „többen [...], hogy a magyar alaptörvények és más államokban elfogadott rendszeres alaptörvények között különbséget kiemeljük, az előbbieket megjelölésére a 'sarkalatos törvény' kifejezést használják, minthogy ezeken alkotmányunk mintegy sarkain fordul [...]”. A köznyelvben, szakirodalomban, törvényhozás nyelvzetében (1867:XII. tc., 1868:XXX. tc.) az alaptörvény elnevezés maradt szokásos.⁴⁴ A vizsgált korszakban a Pauler-féle alaptörvény-definíció a jogtudósok körében is általánosan elfogadottá és alkalmazottá vált.⁴⁵

Az alaptörvények megalkotásának rendje külön vizsgálat tárgyává vált. A *Magyar Jogi Lexikon* szerint „a magyar államban [...] külön jogi természetű bíró alaptörvények általában szólva, nincsenek, [...] az alaptörvények elszórtan találhatók a többi törvény között, [...] a törvényhozás nálunk egészen szabadon működik, alaptörvény által megkötve nincsen: ugyanaz a szerv, mely a

közönséges törvényeket alkotja, ugyanazzal az eljárással hozza és változtatja az alaptörvényt is [...]”.⁴⁶ A megállapítás több évtizeden át helytállóan minősült, hiszen az 1910-ben megjelent, *Magyar közjog a hatályban lévő tételes jogforrások alapján* című gyűjteményes munkában sem tárgyalt a szerkesztő olyan jogszabályt, amelynek eltérő jogalkotási rendje miatt önálló forrásként kellett volna helyet kapnia. Jogalkotási szempontból tehát nem érvényesült a modern közjogi berendezkedésben alkalmazott különbségtétel az alaptörvények és a nem alaptörvények minősülő törvények elfogadásában.⁴⁷

Faluhelyi Ferenc 1926-ban megjelent, *Magyarország közjoga* című munkájában kijelentette, hogy „mai közjogunk [...] alaptörvényeket nem ismer”.⁴⁸ Ugyanakkor Pauler Tivadar alaptörvény-konceptióját ő is beemelte, amennyiben különbséget tett közönséges és alaptörvény között: „alaptörvények alatt értik azokat a törvényeket, amelyek az alkotmány legfőbb tételeit foglalják magukban és emellett esetleg különös alakszerűségek között jönnek létre és változtathatók meg. Az előbbi értelemben alaptörvény volt nálunk [...] az 1867:XII., mindkét értelemben pedig az [...] 1868:XXX. törvénycikk”.⁴⁹ Molnár Kálmán 1926-ban megjelent *Magyar közjog* című tudományos gyűjteményében az alaptörvényi jelleget kizárólag a törvény „tartalma fontossága” alapján jelölte meg.⁵⁰ A kivételek körében említette az 1868:30. törvénycikket, továbbá az 1921:33. törvénycikket, amely a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről szólt. Ez utóbbi törvénnyel kapcsolatban az első világháború után valóban megindult egy tudományos polémia arról, hogy az abban foglaltak módosításának korlátozottsága értékelhető-e alaptörvényi szintű alakiságnak.⁵¹ Az alaptörvény alaki és anyagi megkülönböztetését Csekey István használta 1943-ban megjelent, *Magyarország alkotmánya* című művében. Csekey István szerint „a magyar alkotmány [...] nem ismeri az alaptörvény fogalmát. [...] Nem valódi alaptörvény az a két szórványos jelenség sem, amely alaki értelemben vett alaptörvény fogalmára emlékeztet alkotmányunkban. Az egyik az [...] 1868:XXX. tc., a másik az [...] 1921:XXXIII. tc. [...] Ismeri azonban a magyar alkotmány az anyagi értelemben vett alaptörvények fogalmát. Ezek az alkotmány alaptételeit tartalmazzák.”⁵² Csekey István szintén az alaptörvény és a sarkalatos törvény fogalmait egymás szinonimáiként használta pl. az 1869:4. törvénycikket vagy az 1848:3. törvénycikket anyagi értelemben vett alaptörvénynek minősítve.

A 19. század második felében és a 20. század első felében született közjogi munkák alapján látható, hogy az alaptörvény megfelelt a sarkalatos törvény fogalmának, amelyet túlnyomó tudományos álláspont szerint ugyanolyan eljárási szabályok között alkottak meg, mint a nem alaptörvénynek minősülő törvényeket főszabályként. Érdemes azonban kiemelni a *Magyar Jogi Lexikon* definíciójából azt a két törvényt, amelyeket a jogalkotási rendnél külön nevesített. Ezek az 1867:12. törvénycikk és az 1868:30. törvénycikk.

2. Az alaptörvények a *Corpus Juris Hungariciben*

Az 1868:30. törvénycikk *preambulumában* akként rendelkezett, hogy az „Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek közös alaptörvénye”, melynek tárgya a fent megjelölt közjogi entitások közötti „közjogi kérdések kiegyenlítése”. A törvény 4. §-a is rendelkezett az alaptörvényekről. A vonatkozó § értelmében „az 1867-ki magyar országgyűlés XII-ik törvénycikkét [...], valamint az e törvény alapján már létrejött egyezményeket, s különösen az 1867:XIV., XV. és XVI. törvénycikkeket Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek is érvényeseknek és kötelezőknek ismerik el, azon határozott kikötéssel mindazáltal, hogy jövőre hasonló *alaptörvények* és egyezmények csak Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek törvényes hozzájárulásával hozathassanak”. Az 1868:30. törvénycikk, amely a *preambulumban* önmagát is alaptörvénynek minősítette, egyúttal alaptörvényként hivatkozott az 1867:12., 14., 15. és 16. törvénycikkekre. Ez a jogtechnikai megoldás hasonlóságot mutatott az 1827:3. törvénycikk tartalmával.

Az 1868:30. törvénycikk záró szakaszai között is rendelkezett az alaptörvényekről. A 69. § értelmében „Előben mindazon alkotmányos jogok és alaptörvények, a melyeknek élvezete és őtalma a multban Magyarországra és Horvát-Szlavonországekra egyaránt kiterjedt,⁵³ s ez egyezménnyel nem ellenkeznek, továbbra is a magyar korona országai közös jogainak és alaptörvényeinek tekintetnek.” A fentek alapján több értékelési szempont is felmerült: (1) Magyarország, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia közjogi helyzetét nem kizárólag az 1868:30. törvénycikk rendezte, (2) a korábban született törvények más kötelező erejű jogi aktusokat is alaptörvénynek minősítettek, (3) megjelent a törvényben az alkotmányos jog kategóriája, amely addig nem szerepelt a közjogi tudományos fogalmak között.

A „horvát kiegyezésnek” is nevezett 1868:30. törvénycikket a jogalkotás minősítette alaptörvénynek, így megfelleltethető volt a Pauler-féle definíció első fordulata. Egyúttal ez az alaptörvény önmagán kívül az 1867:12., 14., 15. és 16. törvénycikkeket is alaptörvényekként határozta meg, ami ugyancsak megfelleltethető a Pauler-féle fogalom második fordulata.

Az 1867:12. törvénycikk *a magyar korona országai és az Ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között felforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról* szól.⁵⁴ Az egyezményt és az azt átültető törvényt tekinti a közjogtudomány a(z) (osztrák–magyar) kiegyezési törvénynek. A törvény nem határozta meg önmagát alaptörvényként, azonban az 1723:1., 2. és 3. törvénycikkeket (tehát a *Pragmatica Sanctiót*) mint alapszerződéseket említette.⁵⁵

Az 1867:14. törvénycikk *azon arányról, amely szerint a magyar korona országai az 1867. évi XII. törvénycikkben a sanctio pragmatica folytán közöseknek ismert államügyek terheit ezentúl viselik* törvény erejénél fogva minősült alaptörvénynek. A törvény mindösszesen öt szakaszból állt. A „közöseknek ismert államügyek költségei” vonatkozásában pedig kimondta, hogy a kiegyezésben

meghatározott közös érdekű külügy, hadügy és pénzügy költségeit „a magyar korona országaira nézve 30, s Ő Felsege többi országaira nézve 70 százaléban”⁵⁶ állapítják meg 10 éves időtartamra előre, úgy, hogy a törvény valamennyi rendelkezésének hatályba lépéséhez a kiegyezési törvény hatályba lépése volt szükséges.⁵⁷

Az 1867:15. törvénycikk *az államadósságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról* szólt. Erről a tárgykörrel érdemes megjegyezni, hogy voltak „egyes tárgyak, amelyek közössége nem foly ugyan a *pragmatica sanctio*ból, de melyek részint a politikai tekintetből, részint a két fél érdekének találkozásánál fogva célszerűbben intéztetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönözve”.⁵⁸ Csillag Gyula szerint „Magyarország [...] politikai és méltányossági okokból kész volt elfogadni”,⁵⁹ hogy a kiegyezési törvényben meghatározott két állam adósságai után bizonyos járandóságokat megfizessen. Itt nem arányok kerültek megállapításra, mint a közös ügyek költségeinél, hanem tételes összeget rögzített a törvény.⁶⁰ Polner Ödön magyarázata értelmében a törvénycikk 5. §-a szerint „a magyar állam jóállást vállal az ausztriai államnak 312 millió függő államadósságáért és azon függő államadósságért, melyet Ausztria 312 millió túl 400 millióig államjegyek kibocsátása által magára vállalt”.⁶¹ Bár ahogyan a jogtudós is fogalmazott, Magyarország „politikai és méltányossági okokból” vállalta az államadósságok meghatározott részének törlesztését, a törvény nem eredményezett összességében kisebb fiskális mozgásteret. „Mind a magyar korona országainak, mind Ő Felsege többi országainak tetszéköre hagyatik, államadóssági kamatjárulékkukat *adóssági kötvények* törlesztése vagy *készpénzheli tőke* visszafizetése által csökkenteni.”⁶²

Az 1868:30. törvénycikk alaptörvényként jelölte meg az 1867:16. törvénycikket, amely *a magyar korona országai és Ő Felsege többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről* rendelkezett. Ennek az egyezménynek az elfogadása és törvényben történő átültetése célszerűségi okokból történt.⁶³ A vám- és kereskedelmi szövetségről szóló egyezmény megkötésére a felhatalmazást a kiegyezési törvény adta.⁶⁴ Mint minden szerződés, ez a kereskedelmi egyezmény is újratárgyalható és felmondható volt.⁶⁵

3. Az alaptörvények elfogadási rendjéről bővebben

A *Magyar Jogi Lexikonban* az alaptörvény fogalmának tárgyalásakor a következő kitétel szerepelt főszabályként: „ugyanaz a szerv, mely a közönséges törvényeket alkotja, ugyanazzal az eljárással hozza és változtatja az alaptörvényt is”.⁶⁶ A főszabály alól azonban létezett kivétel: „az újabb alkotmányos életünkben pedig egy törvény keletkezett a rendes törvényhozástól eltérő módon. Ez az 1868: XXX. t.c., mely a horvát-szlavón társországeknek a helyzetét szabályozza a magyar államban. E törvény tehát erősebb, mint a közönséges állami törvény, mely azt meg nem változtathatja, módosítása más szervek közreműködésével és a közönséges törvényalkotás-

tól eltérő szigorított eljárással jöhet létre; úgy hogy már a szorosabb értelemben vett alaptörvény természetével bír.”⁶⁷ A törvénycikk értelmében: „Ez egyezmény a legmagasabb szentesítés után, mint Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közös alaptörvénye, a nevezett országok külön törvénykönyveibe igttatatik. Egyszersmind megállapittatik, hogy ez egyezmény az egyezkedő országok külön törvényhozásainak tárgya nem lehet, s változás rajta csak ugyanazon módon, a mint létrejött, mindazon tényezők hozzájárulásával tétethetik, a melyek kötötték.”⁶⁸ A közjogtudomány a horvát–magyar kiegyezési törvényt alaki értelemben vett alaptörvényként minősítette.⁶⁹

Ezt a formai alaptörvényi koncepciót a 19. századi közjogi átalakulás előtt már Hajnóczy József is sürgette, s a későbbi közjogi tudományos álláspontot Apponyi Albert ragadta meg igazán jól, amikor kifejtette, hogy „nem szabad lekicsinyelni elődeinknek a formai jog megóvása körül kifejtett munkáját”.⁷⁰

Az alaptörvénnyel átültetett rendelkezéseket kizárólag a magyar jogalkotás útján, annak önálló aktusával nem le-

hetett módosítani. Felmerült a kérdés: mi a helyzet az osztrák–magyar kiegyezéssel? A *Magyar Jogi Lexikon* szerint „Ausztriában az alaptörvények több oklevélbe, vagyis törvénybe foglalvák. Különösen fontosak az 1867. dec. 21. kelt alaptörvények a törvényhozásról, a bírói hatalomról, a bíróságokról, a kormányzatról, a polgári jogokról stb. Itt a módosítás akkor jöhet létre, ha a birodalmi tanács mind-egyik házában a tagoknak legalább kétharmada mellette szavaz. A Magyarországgal közös ügyekről ugyanekkor kelt törvényből ez a megszorítás hiányzik.”⁷¹ Az 1867:12. törvénycikk, a horvát kiegyezéssel ellentétben, nem tartalmazott megszorító szabályt annak elfogadásával vagy módosításával kapcsolatban.

III. Következtetések

Az alábbiakban foglalhatók össze az 1827:3. törvénycikk és az 1868:30. törvénycikk, mint a kutatás eredményeként a *Corpus Juris Hungarici*-ben fellelt, a jogalkotás által alaptörvényként nevesített normák:

<i>Az alaptörvény megjelölése</i>	<i>Az alaptörvény által meghivatkozott (alap)törvények</i>	<i>A meghivatkozott (alap)törvények tárgya</i>
1827:3. törvénycikk (az alaptörvényeknek érvényben való megtartásukról)	– 1790:10. törvénycikk – 1790:12. törvénycikk – 1790:19. törvénycikk	– Magyarország és a hozzá kapcsolt részek függetlensége – a törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlása – a segédelmek és az adózás
1868:30. törvénycikk (a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt felforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről) (Preambulum, 4. §, 69. §)	– 1867:12. törvénycikk – 1867:14. törvénycikk – 1867:15. törvénycikk – 1867:16. törvénycikk	– az Osztrák–Magyar Monarchia közös ügyei (külügy, hadügy, közös ügyek pénzügye) – közös ügyek költségeinek viselése – a Magyarország által vállalt államadósság-részek – az 1867:12. törvénycikkkel létrejött közjogi entitás vám- és kereskedelmi szövetsége

A *Corpus Juris Hungarici*-ben a 19. századi jogalkotási eredmények áttekintését követően fellelt két alaptörvényről kijelenthető, hogy tartalmuk szerint és megnevezésükben is megfelelnek a kor közjogi tudománya által teremtett sarkalatos törvény fogalmi ismérveinek.

Az alaptörvények/sarkalatos törvények által szabályozott tárgykörök között több az állami gazdálkodást, az állami pénzügyek működését (1790:19. törvénycikk, 1867:14. és 15. törvénycikk) érintő volt. Ez azt is mutatja, hogy a vizsgált korszakban a közpénzügyeken „alkotmányunk mintegy sarkain fordult”,⁷² és azok szabályozását a mindenkori jogalkotó kiemelt jelentőségűnek tartotta.

Főszabályként megállapítható, hogy az alaptörvények/sarkalatos törvények megalkotására a jogrend sem 1848–

1849 előtt, sem azt követően nem állapított meg különleges eljárási rendet. Ez alól kivételt képezett az 1868:30. törvénycikk. A horvát–magyar kiegyezési törvény módosítására vonatkozó különleges eljárási rend azonban inkább szimbolikus jelentőségű, mint valódi tartalmú rendelkezés volt.

A két részletesebben vizsgált alaptörvény szabályozási technikája annyiban volt azonos, hogy továbbutalással önmagukon kívül más törvényeket is alaptörvényként nevesítettek. Ebből az a közjogtudomány által is elismert következtetés vonható le, hogy a történeti alkotmány időszakában több alaptörvénynek nevetett normát ismert a jogrendszer.

Über Grundgesetze in Zeiten der historischen Verfassung (Zusammenfassung)

Dieser Aufsatz versucht anhand des öffentlich-rechtlichen Regelungsmaterials des 19. Jahrhunderts und der Anfang des 20. Jahrhunderts gefestigten Dogmatik des öffentlichen Rechts zu bestimmen, was die Gesetzgebung im 19. Jahrhundert unter den Begriffen Grundgesetz und Kardinalgesetz verstanden hat, und ob zwischen denen ein Zusammenhang, und wenn ja, welche bestand. Der Frage verleiht das am 1. Januar 2012 in Kraft getretene neue Grundgesetz Aktualität, das deklariert, sowohl formal als auch inhaltlich von den Kardinalgesetzen abgegrenzt ist. Über die zwei Grundgesetze im Corpus Juris Hungarici (das Gesetz 3. von 1827, das Gesetz 30. Von 1868) kann festgestellt werden, dass sie inhaltlich und auch in der Bezeichnung die durch die damalige Rechtswissenschaft

bestimmte Begriffsbestimmung des Kardinalgesetzes entsprechen, und die wurden den Verfahrensregeln entsprechend verabschiedet, wie die nicht als Grundgesetz bezeichnete Gesetze. Die Regelungstechnik der beiden detailliert untersuchten Gesetze war insofern gleich, dass sie außer sich selbst weitere Gesetze als Grundgesetze bezeichneten (das Gesetz 30. von 1868 – das sich in der Präambel als Grundgesetz bezeichnete – verwies auf die Gesetze 12., 14., 15. und 16. von 1867 als Grundgesetze). Daraus kann die auch durch die Rechtswissenschaft anerkannte Schlussfolgerung gezogen werden, dass in der Zeitalter der historischen Verfassung das Rechtssystem mehrere als Grundgesetz bezeichnete Normen gekannt hat.

Jegyzetek

- ¹ Pomogyi László: *Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Kézisótár* (Mérték Kiadó, Pécs, 2008, 1148 p.; a továbbiakban Pomogyi 2008): „I. Istvántól a polgári átalakulásig terjedő nagy korszakot, amelynek sajátossága volt, hogy annak egyes elemei a nemzetiségi viszonyokban gyökereztek és azokból öröklődtek át, s meghatározó jogintézményei – nem lévén írott jogunk – döntően a tradíciók, a szokások útján fejlődtek ki, s éltek több évszázadok keresztül.”
- ² Csillag Gyula: *A régi magyar alkotmány és az 1848-ki és 1867-ki évek közjogi alkotásai* (Athencum, Budapest, 1871, 7. p.). Ugyanczt az álláspontot képviselte Ferdinandy Gejza: *A magyar alkotmányjog tankönyve* (Franklin Társulat, Budapest, 1911, 24. p.)
- ³ Mezey Barna: *A Corpus Juris Hungariciból megismerhető a magyar történeti jog* (Rubicon, 23. évf., 2012, 230–231. szám, 43. p.; a továbbiakban: Mezey 2012/a)
- ⁴ Ruszoly József: *Az alkotmány történetisége*. In: Ruszoly József: *Alkotmánytörténeti tanulmányok I.* (JATE Kiadó, Szeged, 1991, 391. p.); Beér János–Czizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében – Sarkalatos honi törvényeinkről 1001–1949* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1966, 9. p.: „ez a bonyolult jogszabálysövevény”)
- ⁵ „[...] meglepő biztonsággal és csallhatatlanul hivatkoznak alkotmányunk ezer évré, amely jelszót a század elején lefolyt küzdelmek parlamentai harcokai hihetetlenül gyorsan vették át, a hírlapok ezen küzdelmek visszhangja gyanánt ezerszer hangoztattak, úgyhogy az ma is mélyen gyökerezik a köztudatban.” (Eckhart Ferenc: *Jog és alkotmánytörténet*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931, 305. p.)
- ⁶ „történetiségében [...] sok volt a fikció. A magyar alkotmány annyiban történeti, hogy ma sincs egy egységes alkotmánylevele.” (Paczolay Péter: *A történelmi alkotmány és a konzervatív jogi gondolkodás*. In: *Magyar konzervativizmus-hagyomány és jelenkor*. Batthyány Lajos Alapítvány, Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1994, 32. p.)
- ⁷ Csink, Lóránt – Schanda, Balázs – Varga, András Zs.: *The Basic Law of Hungary: A First Commentary* (Claruss Press Ltd.–National Institute of Public Administration, Dublin, 2012, 64. p.)
- ⁸ Alaptörvény S) cikk (2) bekezdés
- ⁹ Alaptörvény T) cikk (4) bekezdés
- ¹⁰ *Corpus Juris seu decretum generale*: 1696 óta létezik ezen a néven a törvények hiteles gyűjtése, kiadója Szentiványi Márton volt. [...] „a Corpus Jurisszal a magyar jogéletben a törvénytár, törvénygyűjtemény lett a dekrétális jogösszefoglalás technikai megoldása (amely

- egyszerűen időrendi egymásutánosságában sorakoztatta fel a dekrétumokat.)” Erről bővebben: Mezey Barna: *Jogalkotás a 16–19. századi Magyarországon* (Rubicon, XXIII. évf., 2012, 227–228. szám, 79. p.; a továbbiakban: Mezey 2012/b)
- ¹¹ Térfy Gyula: *Kettős mutató a hatályos magyar törvények gyűjteményéhez 1000–1914* (Franklin Társulat, Budapest, 1916, 1. p.)
- ¹² Márkus Dezső: *Magyar közjog a hatályban lévő tételes jogforrások alapján* (Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1910, XV. p.; a továbbiakban: Márkus 1910)
- ¹³ Romsics Ignác: *Magyarország története* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 592–593. p.)
- ¹⁴ Pomogyi 2008: i. m., 631. p.
- ¹⁵ 1827:3. törvénycikk. forrása: *Corpus Juris Hungarici*, digitális változat. A tanulmány további részében vizsgált valamennyi, a történeti alkotmány időszakában alkalmazandó jogszabály forrása a *Corpus Juris Hungarici* digitális változata.
- ¹⁶ Egyed István: *Alaptörvények a magyar alkotmányban* (Magyar Jogi Szemle, 1927, 8. szám, október, 1. p.)
- ¹⁷ Márkus 1910: i. m., 1. p.
- ¹⁸ Récsi Emil: *Magyarország közjoga* (Pfeifer Kiadó, Buda-Pest, 1871, 7. p.): „Törvény a magyar alkotmány szerint oly jogszabály, mely a törvényesen megkoronázott király, s az országgyűlés közös meg egyezésével megállapított s mint olyan a maga módja szerint kihirdetett.” Szintén a törvény fogalmához lásd Tomcsányi Mór: *Magyarország közjoga* (Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940, 73. p.): „Törvény az országgyűlés mindkét házának és a koronás királynak az alkotmány megállapította formában nyilatkoztatót együttes legfőbb akarata: a király szentesíti, aláírja, pecsétjével el látja és a miniszterelnök ellenjegyzésével az országos törvénytárban kihirdeteti.”
- ¹⁹ A törvénycikk szövegét nem cikkelyezték be, az lényegében egyetlen mondatként szerkesztett normaszöveg.
- ²⁰ Széchenyi István: *Magyarország sarkalatos törvényei, s államjog fejlődése 1848-ig* (Eggenberger Ferdinand Könyvkereskedése, Pest, 1864, 56. p.)
- ²¹ Márkus 1910: i. m., XV. p.
- ²² Suhayda János: *Magyarország közjoga tekintettel annak közjogi kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre* (Emich Gusztáv, Magyar Akadémia Kiadó, Budapest, 1861, 95. p.)
- ²³ Az 1790:10. törvénycikkhez hasonlóan az 1790:12. törvénycikk szövegét sem cikkelyezték be külön.

- ²⁴ Márkus 1910: i. m., XV. p.: érdekessége az alaptörvénynek, hogy a gyűjteménybe a törvényhozói hatalomra vonatkozó hatályos jogszabályok közt került feltüntetésre.
- ²⁵ „az ellenségnek Magyarországra való hirteleni betörése, vagy egyenesen az országot fenyegető rögtöni háború körülményei”
- ²⁶ 1715:8. törvénycikk a felkelésről és adózásról, 2–3.§. ugyanerről a rendkívüli jogalkotásról az 1741:22. törvénycikk 1.§-a úgy rendelkezett, hogy 1. § „semmi más esetben, mint csak akkor legyen helye az előbb említett cikkelyben írott összejövételnek, midőn vagy az ellenségnek Magyarországra való hirteleni betörése, vagy egyenesen az országot fenyegető rögtöni háború körülményei a rendes országgyűlést megakadályoznak.”
- ²⁷ Széchenyi 1864: i. m., 54. p.: „Végre felhozandó itt még az 1790–1791: 19. törvénycikk, mely hivatkozva az ide vonatkozó és fennebb már idézett – 1715:8. és 1741: 22. törvénycikkekre, a magyar alkotmány egyik leglényegesebb alapjogát, az adó- és ujonc megajánlási jogot, az országgyűlésnek a következő erőteljes kifejezésekben biztosítja.” Az adózás mint kiemelt tárgykör szabályozásának jelentőségéről írt Csizmadia Andor: *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 238. p.; a továbbiakban: Csizmadia 1958)
- ²⁸ Márkus 1910: i. m., 278. p.
- ²⁹ Ezt a nézetet támasztja alá a törvény azon további rendelkezése is, amelynek értelmében „az országgyűlésig meghatározott adó nemére és mennyiségére nézve országgyűlésen kívül semmiféle változtatás ne tétessék (...)” Volt ezzel ellentétes tudományos álláspont is, erről bővebben: Csillag 1871: i. m., 148. p.: „A magyar alkotmány ugyan 1848 előtt a közjöveldelmek körül roppant hatalomkört ruházott a királynak. Az adózásnak csak egy neme, a királyi vagy hadiadó (contributio) volt az, melynek megajánlása az országos rendektől függött, de számadást adni erről sem köteleztetett [...]”
- ³⁰ Beöthy Zsigmond: *Elemi magyar közjog* (Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Lajosmizse, 2008. 5. p.; a továbbiakban: Beöthy 2008)
- ³¹ Beöthy 2008: i. m., 5. p.
- ³² Beöthy ide sorolta az általa elismert vérszerződést, az 1222. évi Aranybullát, amelyre „minden királynak fel kell esküdnie”, 1. Szent István constitutioját, az 1723:1. törvénycikket, az 1723:2. törvénycikket, az 1790:3. törvénycikket, továbbá a Tripartitum I. rész 9. címében foglalt négy sarkalatos nemesi kiváltságot a *vis inertiae* nélkül, az 1606:1. törvénycikket, az 1647:5. törvénycikket, továbbá az összes uralkodói hitlevet és királyi esküt.
- ³³ Beöthy 2008: i. m., 10. p.
- ³⁴ Beöthy 2008: i. m., 10. p.
- ³⁵ Széchenyi 1864: i. m., 56. p.
- ³⁶ Csizmadia 1958: i. m., 239. p.
- ³⁷ Horváth 1894: i. m., 50. p.
- ³⁸ Récsi 1871: i. m., 116. p.
- ³⁹ Korbuly Imre: *Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere* (Eggenberger-félekönyvkereskedés, Budapest, 1884, 45. p.)
- ⁴⁰ Mezey 2012/b: i. m., 81. p.
- ⁴¹ Csillag 1871: i. m., 6. p.
- ⁴² Márkus Dezső: *Magyar Jogi Lexikon Öt Kötetben, 1. kötet* (Pallas, Budapest 1898, 183. p.; a továbbiakban Magyar Jogi Lexikon 1898)
- ⁴³ Magyar Jogi Lexikon 1898, 180 p.; Kmety Károly: *A magyar közjog tankönyve* (Politzer, Budapest, 1905. 17. p.): „Nagy principiumok valószínű ez alaptörvények, melyeket hosszú megszokás vagy kiküszöbölésük nehézsége stb. különösen becsessé tesz s melyekből kiindul az illető életviszonyokat érintő későbbi törvényhozás is.”
- ⁴⁴ Magyar Jogi Lexikon 1898, 182. p.; Mezey 2012/b: i. m., 81. p.: „a rendi mozgalmak során azonban kialakult a történeti alkotmány kereteit kijelölő, ún. sarkalatos törvények fogalma [...] A sarkalatos jogokra épülő alapvető törvények körét ugyan hivatalosan nem rögzítették, de a közértelemezésben meglehetősen egyértelmű kép élt róluk.”
- ⁴⁵ Egyed István: *Alaptörvények a magyar alkotmányban* (Magyar Jogi Szemle, Budapest, 1927, 8. szám – október, 3. p.); Horváth János: *A magyar királyság közjoga* (Dobrowsky & Franke, Budapest 1894, 50. p.)
- ⁴⁶ Magyar Jogi Lexikon 1898, 182 p.; Pomogyi 2008: i. m., 24. p.: „19., 20. századi közjogtudomány alaptörvénynek mondott néhány, honi alkotmányos élet szempontjából kiemelkedően fontos jogszabályt [...], külön procedura nélkül születtek.”
- ⁴⁷ Jakab András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati követelményei* (HVG-ORAC, Budapest, 2011, 172. p.); Zlinszky János: *Történeti alkotmányunk fejlődése, I–II.* (Magyar Szemle, Új Folyam, XI. 2., 3.; http://www.magjarszemle.hu/cikk/tortenet_i_alkotmanyunk_fejlovedese [letöltés időpontja: 2012. december 14.])
- ⁴⁸ Faluhelyi Ferenc: *Magyarország közjoga* (Karl Könyvesbolt, Pécs, 1926, 6. p.)
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ Molnár Kálmán: *Magyar közjog. Első kötet* (Danubia, Budapest, 1926, 18. p.)
- ⁵¹ Egyed István: *Alaptörvények a magyar alkotmányban* (Magyar Jogi Szemle, 1927, 8. szám – október, 5. p.)
- ⁵² Csekey István: *Magyarország alkotmánya* (Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 1943, 68–69. p.)
- ⁵³ Márkus 1910: i. m., VII. p. 1741:50. tc., 1741:52. tc., 1765:30. tc., 1765:31. tc., 1807:25. tc., 1790:60. tc., 1807:13. tc., 1635:31. tc., 1790:58. tc., 1790:59. tc.
- ⁵⁴ Csillag 1871: i. m., 166–167. p.: Közös külügyminiszter dirigálása alá tartozott a „külügyek vezetése, a diplomatikai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában, a nemzetköz szerződések tekintetében felmerülhető intézkedések”, továbbá a hadügy, „végre közösen mondott ki a pénzügy, a mennyiben közösen lesznek azon költségek, melyek a közöseknek elismert tárgyakra fordítandók.” Polner Ödön: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában* (Singer és Wolfner, Budapest, 1891, 145. p.): „Ez a törvénycikk nem más, mint az alkotmánynak újból való szabályozása [...]”
- ⁵⁵ 1867:12. törvénycikk 1. §.
- ⁵⁶ 1867:14. törvénycikk 1. §; Csillag 1871: i. m., 167. p.
- ⁵⁷ 1867:14. törvénycikk 2. §. 5. §
- ⁵⁸ Csillag 1871: i. m., 169. p.
- ⁵⁹ Csillag 1871: i. m., 169. p.
- ⁶⁰ 1867:15. törvénycikk 1. §.
- ⁶¹ Polner 1891: i. m., 203. p.
- ⁶² 1867:15. törvénycikk 6. §.
- ⁶³ Csillag 1871: i. m., 170. p.; Polner 1891: i. m., 207. p.
- ⁶⁴ 1867:12. törvénycikk 59–60. §
- ⁶⁵ 1867:16. törvénycikk XXII. cikk
- ⁶⁶ Magyar Jogi Lexikon 1898, 182. p.
- ⁶⁷ Magyar Jogi Lexikon 1898, 184. p.
- ⁶⁸ 1868:30. törvénycikk 70. §.
- ⁶⁹ Csonkaréty Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében* (Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 1997, 56. p.): „Így került be a magyar Országos Törvénytárba az első alaki értelemben vett alaptörvény, mert ez kimondta, hogy csak a felek egyetértésével változtatható meg oly módon, ahogyan létrejött.”
- ⁷⁰ Kajár István: *Alkotmányfejlődésünk útjai* (Bornes 2009, Pécs, 2011, 115. p.)
- ⁷¹ Magyar Jogi Lexikon 1898, 180. p.
- ⁷² Magyar Jogi Lexikon 1898, 182. p.

Az ír nyelvi paradoxon*

„[C]sak egy szokatlanul független személy fogja megkísérelni, hogy jogi ügyeit ír nyelven intézze... [A]ki ír nyelven szeretne hozzáférni alapvető joganyagokhoz, nagy valószínűséggel tisztában lesz azzal, hogy kellemetlen helyzetbe hozza az ügyintézőt... és... hogy sokkal gyorsabban és hatékonyabban elintézheti ügyét, ha az angol nyelvhez folyamodik. Csak azt tudom mondani, hogy ez a helyzet sérti az Alkotmány betűjét és szellemét.”¹

Hardiman főbírónak az *Ó Beoláin v. Fahy* (2001) ügyben tett kijelentése arra a sajátos nyelvi helyzetre mutat rá, amely szinte egyedülálló a világon. Írország tudniillik azon kevés állam közé tartozik, ahol a nemzeti nyelv ugyan hivatalos nyelv, a lakosság túlnyomó többsége mégsem beszéli. A 2006. évi népszámlálás adatai szerint a 4 millió fős lakosságnak alig több mint egyharmada (4 057 646 főből 1 656 790 fő) tud valamilyen szinten írül,² ebből 64 265 fő a *Gaeltacht*nak nevezett területen (Cork, Donegal, Galway, Kerry, Mayo, Meath és Waterford megyékben) él.³ Az ír nyelvet ismerők egynegyede (453 207 fő) csak az oktatási rendszer keretei között használja a nyelvet, további egynegyede (412 846 fő) pedig egyáltalán nem. Az írt a hétköznapi életben napi szinten használók száma nagyon kevés (53 471 fő),⁴ egynyelvű ír beszélő pedig már régóta nincs.⁵ Az ír nyelv helyzete Észak-Írországban még rosszabb: a 2001-es census adatai szerint az 1 617 957 fős lakosságnak mindössze 10%-a (167 490 fő) beszél írül;⁶ túlnyomó többségük katolikus vallású.⁷

A hajdanán egy országot alkotó Ír Köztársaság és az Egyesült Királysághoz tartozó Észak-Írország kettészakításának története a 12. századi normann hódításig nyúlik vissza. Ettől kezdve az ír sziget történelme kolonizációs történelem, s bár 1922-ben megalakult a független Ír Köztársaság, a közös történelmi múlt és az Észak-Írországhoz fűződő közös érdekeltség miatt az Egyesült Királyság és Írország a mai napig számos szállal kapcsolódik egymáshoz. Az észak-ír szeparatista törekvések, a protestáns és katolikus lakosság közötti folyamatos villongások, Írország egyesítésének meg-megújuló álma a mindennapokat meghatározó események, és továbbra is elválaszthatatlannak a nyelvi kérdéstől.

A mintegy hét évszázadon keresztül húzódó, a 20. század elejére lezáruló angol-ír nyelvcsere folyamata fontos történelmi állomásokhoz és a társadalmi hierarchiában felülről lefelé ható, a kolonizált társadalom nyelvi attitűdrendszerét fokozatosan átformáló nyelvpolitikai intézkedésekhez köthető.⁸ Jelen tanulmány ezen történelmi állomásokat és nyelvpolitikai intézkedéseket mutatja be a korai kelta nyelvi kultúrától egészen napjainkig, amelynek fényében a szerző reményei szerint érthetővé válik az ír nyelv jelenleg is ellentmondásos helyzete.

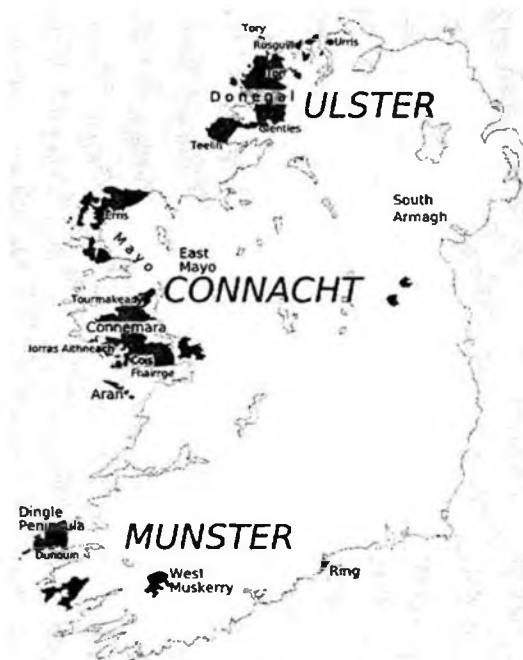

An Ghaeltacht 1926

An Ghaeltacht 1956

*Az ír nyelvet beszélők területi elhelyezkedése
1926-ban és 1956-ban*

Az ír nyelvet beszélők területi elhelyezkedése 2007-ben

* A tanulmány az MTA Nyelvtudományi Intézetének és a PTE ÁJK Doktori Iskolájának támogatásával készült

Az ír történelem hajnalától a normann hódításig: a korai kelta nyelvi kultúra

A kelta törzsek első hullámai, akiktől az ír nép származtatja magát, a Kr. e. 8. században telepedtek meg az ír szigetcen, amikor Közép- és Nyugat-Európa már hosszú ideje kelta uralom alatt állt. A *La Tène* néven ismeretes késő vaskor kelta kultúrája a Kr. e. 2. században érkezhett.⁹ A voltaképpen ír történelem kezdetét a kutatók a Kr. u. 5. századhoz kötik, amikor a kelta uralom alatt élő nem indoeurópai őslakosság már teljesen beolvadt a kelta kultúrába, és mindannyian ugyanazt a – kelta nyelvek Q-keltának nevezett csoportjába tartozó – *gael* nyelvet beszélték. Az ország kulturális egységének ténye különösen annak fényében jelentős, hogy a különböző kelta törzsek folyamatos háborúskodásban álltak egymással; politikai egységről gyakorlatilag a 11. századig nem is beszélhetünk.¹⁰

A hódítások korábbi iránya az 5. században megfordult, és most az írek kezdték támadni a római uralom alatt álló Britanniát. A gael nyelvet Skóciában a *Dál Riata* királyság honosította meg, de a hódítók elvitték nyelvüket Walesbe és a Man-szigetekre is. Walesben az ír nyelv nemigen tudott gyökeret verni, de a Man-szigeteken túlélte a skandináv hódítást, és csak az utóbbi kétszáz évben váltotta fel az angol.¹¹

Írországbán az 5. században, a kereszténységgel együtt vezették be a latin ábécét; a legelső, latin nyelvű írásos emlékek *Szent Patrik* nevéhez fűződnek. Ezt megelőzően az írek az ún. *Ogham*-ábécét, a rovásírás meglehetősen nehézkes változatát használták.¹² Az ír költők és jogászok (*brehonok*) a 7. században megtanultak írni és olvasni, és némelyikük elkezdte a latin betűs írásmódot saját nyelvére alkalmazni. Innentől számítjuk a korai keresztény aranykort és az *óír* nyelv korszakát (7–9. század, Nyugat-Európa legősibb vernakuláris hagyománya¹³), amelyből a legelső ír nyelvű írásos dokumentumok (a görög és latin után Európa legrégebbi írásos emlékei) ránk maradtak, köztük egy ír nyelvtankönyv is.¹⁴

A kulturális virágzás ellenére az országban továbbra is politikai anarchia uralkodott, és központosított hatalom hiányában az ír sziget könnyű prédája lett a vikingek 9. században kezdődő portyázásainak. A vikingekre csak 1014-ben sikerült végső csapást mérni, miután Brian *Bóruma* egyesítette az ír törzsi királyságokat. A skandinávok sokféle formában hagytak nyomot Írorság életén, többek között magán az ír nyelven is (a *középir* nyelv korszaka a 10. századtól a 13. századig tart).¹⁵

A 11–12. században az újjászületés és a fejlődés jellemezte Írországot három területen is: a viking uralom alatt erősen visszaszorult kultúra és művészetek új életre kaptak; az ír egyház, a pápával tökéletes egyetértésben, létrehozta az egyházmegyei rendszer alapjait; a törzsi királyságok egyesítésével pedig az ország megtette az első lépést egy erős, központosított monarchia felé. A történelem folyását azonban új mederbe terelte a normann hódítás.¹⁶

A gael Írország kulturális leigázása

A normannok hadjáratának története személyes viszálykodással kezdődött, amelynek eredményeképpen Leinster királyát száműzték az országból. Diarmat *Mac Murchada* II. Henrikől kért segítséget, akinek IV. Adrián pápa meg is adta az engedélyt, hogy bevonulhasson Írországba, és ott „meghonosítsa a törvény uralmát, és kigyomlálja annak népe között a bűn burjánját”, „hogy további területekre terjessze ki az egyház befolyását”, és „hogy megismertesse ezt a faragatlan és tudatlan népet a keresztény vallás igazságaival”.¹⁷

A nyelvüket és eredetüket tekintve francia normannokból, továbbá angolokból, walesiekből, skótokból és flamandokból álló megszálló csapatok először 1169 májusában kötöttek ki Bannow Bay-en, majd rövid úton elfoglalták Dublint és környékét. Az 1175-ös windsori egyezményben az íreket vezető Rory *O'Connor* elismerte II. Henriket hűbérurának (*Lord of Ireland*), Henrik pedig megtette *O'Connort* a még meg nem hódolt területek főkirályának. Az egyezmény azonban névleges maradt: egyrészt *O'Connornak* még a saját királyságában sem sikerült elismertetnie hatalmát, másrészt Henrik nem tudta visszatartani báróit attól, hogy további ír területeket foglaljanak el, sőt, ő maga is jókora földterületeket ajándékozott híveinek.¹⁸

„Írország maradékának normann megszállása meglehetősen rendszertelenül folyt. Az angol királyokat túlságosan lefoglalták európai háborúik, [...] ezért ottani báróikra maradt, hogy a maguk ötletszerű módján befejezzék, amit elkezdtek.”¹⁹ A 13. század közepére az ír sziget legnagyobb része idegen uralom alá került, az ír törzsfőnökök összességükben azonban sohasem hódoltak meg. Országszerte megmaradtak azok a független, írek lakta kis szigetek, amelyek az angol kolónia elleni támadások kiindulópontjává szolgálhattak, és a harcok az angol-ír történelem során gyakorlatilag sohasem szüntek meg teljesen.²⁰ Ugyanakkor a normannoknak köszönhető a (francia és latin nyelvű) központi közigazgatás és aktív kormány létrehozása, a pénzverés, az esküdszék bevezetése és a parlament összehívása (először 1297-ben).²¹

A soknemzetiségű hódítás következtében a 13. században egy többnyelvű Írország képe tárul elénk. A sorozatos betelepítések ellenére nem sikerült az ír lakosságot asszimilálni a hódítók társadalmába, ehelyett a telepések olvadtak be az őslakosságba, és felvették annak nyelvét és szokásait. *A nyelvi helyzet csak a 14–15. században szűkült le egy kétpólusú angol-ír rendszerre;*²² nagyjából párhuzamosan az angol kolóniának a *Pale* területére (Dublin és hátszaga) zsugorodásával. Az angol nyelv helyzete azonban ott is annyira kétségbeesítővé vált, hogy a *kilkenny-i parlament 1366-ban törvényt hozott az angol-ír telepések megrendszabályozására*, amely nemcsak a nyelvhasználatra, de a magán- és társadalmi élet számos területére vonatkozóan tartalmazott előírást:

„Mivel... sok angol... elhagyván az angol nyelvet, módort, lovaglási módot, törvényeket és szokásokat, az ír ellenségek szokásai, divatja és nyelve szerint él és viseli

magát; továbbá különféle házasságokat és szövetségeket kötött az ír ellenségekkel, ... elrendeljük és elhatározzuk, hogy ettől fogva semmiféle szövetség – házasság, védnökség, gyermeknevelés, konkubinátus vagy szerelmi kapcsolat által vagy semmilyen egyéb módokon, nem köthetetik az angolok és az írek között... Úgyszintén elrendeljük, hogy minden angol ember az angol nyelvet használja és angol néven neveztesse, ... az angol szokásokat, divatot, lovaglási módot és megjelenést kövesse... és ha bármely angol vagy közöttük élő ír az ír nyelvet használja egymás között, ... földjei és birtokai... koboztassanak el... [A]ngol ember, akinek másik angollal jogvitája van, nem fogathatja el a másikat, nem követelhet tőle zálogot, nem fenyegetheti vagy állhat bosszút a másikon, ... hanem a common law szerint kell megperelniük egymást; ... nem pedig... a háttárjog vagy a brehon jog szerint, amelyeket ésszerűen nem is hívhatnánk jognak, lévén rossz szokások.”²³

Az élet iróniája, hogy a kilkenny-i statútum maga normann franciául íródott, hiszen a közigazgatás nyelve a francia volt, az ügyiratok pedig latinul íródtak nemcsak Írországból, de Angliából is – sajátos módon Angliából jóval tovább, mint Írországból.²⁴ Írországból 1362-ben lett az angol a bíróságok nyelve, illetve ettől kezdve nyitották meg angolul a parlamentet, de a parlamenti határozatok és törvények csak 1472-től kezdve íródtak angolul.²⁵

A kilkenny-i törvénynek nem sok hatása lett, amelyet az is bizonyít, hogy 1495-ben meg kellett erősíteni rendelkezéseit.²⁶ Ez a törvény azonban az ír nyelv használatát már nem korlátozta. Felesleges is lett volna ezzel próbálkozni, hiszen az ír nyelv a 13. század vége óta fénykorát élte – a 16. század elejéig terjedő időszakot úgy is nevezik, hogy „gael újjáéledés”.²⁷ A gael nyelvű irodalom mintegy ellenpontjaként a korszak koloniális irodalmát az ír nyelv és kultúra sztereotipizáló megközelítése jellemezte, amely a hódítók saját felsőbbrendűségüket és az ír nép alávettségének jogosságát igyekeztek igazolni. Az első és leghatásosabb ilyen szerző, akinek műveire a Tudor- és Stuart-kori angol-ír krónikáírók is előszeretettel támaszkodtak, *Giraldus Cambrensis* volt. *Írország topográfiája* c., 1188-ban írt művében politikai árulással, lustasággal, pogánysággal, vérfertőzéssel és egyéb barbárságokkal vádolta az íreket.²⁸

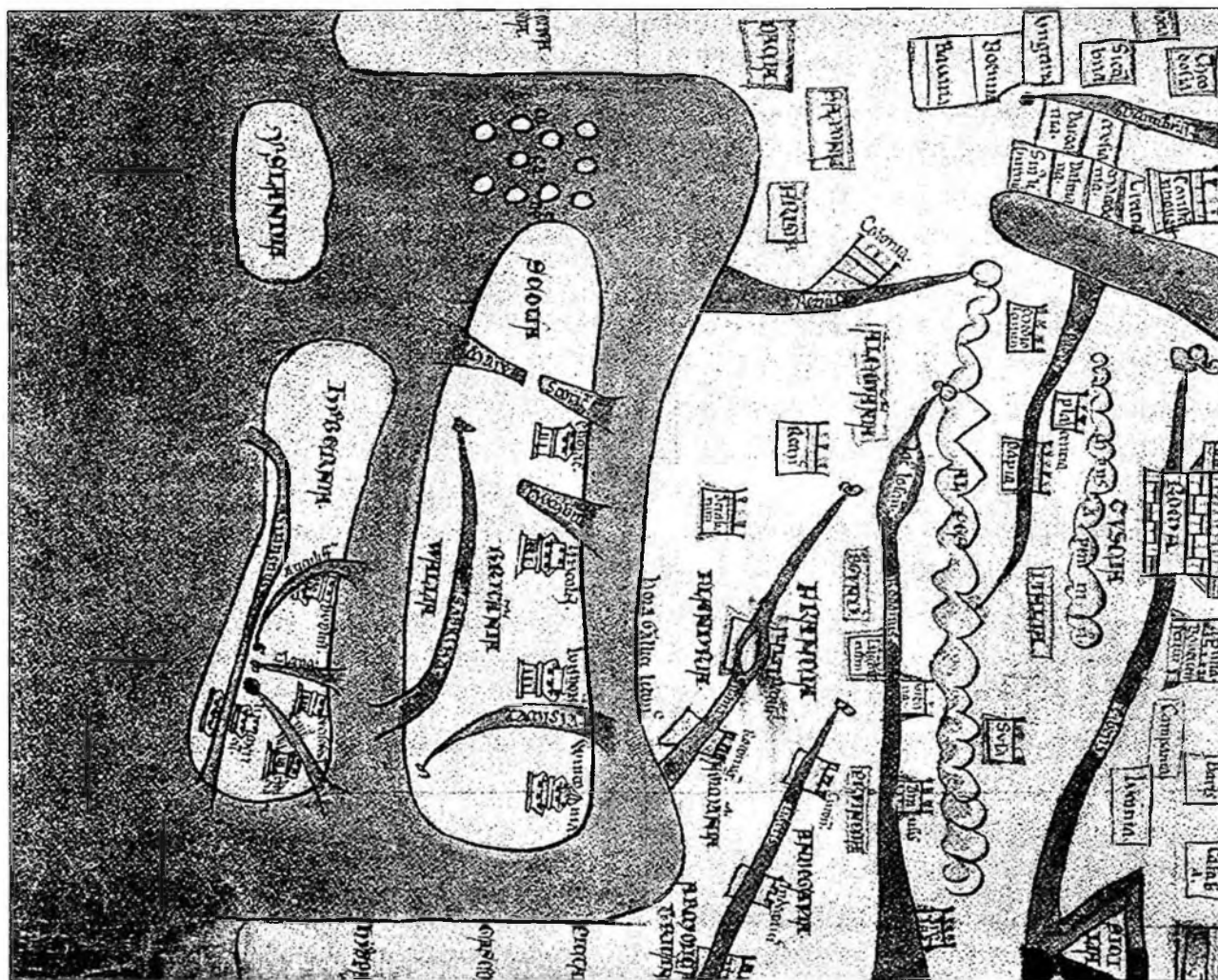
Az angol királyoknak a Skóciával való harcok, a Franciaországgal vívott százéves háború, majd a York- és a Lancaster-ház között a koronaért folytatott küzdelem közepette nem volt se idejük, se pénzük hathatósan fellépni az ír térségben. Írország azonban továbbra is fontos tényezője maradt az angol politikának, mivel magáévá tette a York-ház ügyét, ezzel állandó veszélyforrást jelentett a Tudor-dinasztia számára.²⁹ A helyzet odáig fajult, hogy az ír parlament 1460-ban kijelentette, hogy Írországot ezentúl kizárólag a saját parlamentje által hozott törvények kötelezik, valamint érvénytelennek tekinti az Írország lakóit törvénybe idéző, Angliából érkező bírói parancsokat.³⁰ Ehhez járult hozzá, hogy a már önmagában sem egységes ír katolikus egyház szembeszegült VIII. Henrik vallási újításaival, és esze ágában sem volt belépni Henrik anglikán egyházába. Ezek után „Írország újbóli meghódítása Anglia szemszögéből többé nemcsak kíváncsi, hanem egyenesen sürgető politikai szükségszerűségnek látszott”.³¹

Nyelvi gyarmatosítás a Tudorok idején

A Tudor-ház uralkodása alatt Írország Anglia gyarmatosító törekvéseinek első színterévé vált.³² 1494-ben életbe lépett az ún. *Poynings-törvény*, melynek értelmében va-

A kilkenny-i statútum

Térkép Giraldus Cambrensis *Topographia Hiberniae* című művéből

lamennyi ir törvényt előzetesen az angol királynak és Dublinban székelő tanácsának jóvá kellett hagynia. VIII. Henrik 1541-ben Írország királya lett (azelőtt az angol uralkodók Írország lordjai, hűbérurai voltak csupán), az egész sziget fölötti uralmat pedig – az angol birodalom gyarmatosítási és abszolutista törekvéscével összhangban – VI. Edward, I. Mária és I. Erzsébet fokozatosan szilárdították meg.³³ Az angol király fennhatóságát a volt angol telepesek közül sem ismerte el mindenki, a gael írek pedig főleg nem. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a kilkenny-i státutumok által tiltott különbségtétel az Írországban született „régí angolok” és az Angliában született „új angolok” között visszavonhatatlanul meggyökeresedett, és vallási síkon erősödött tovább. A „régí angolok” egyre inkább a gael társadalomhoz és a katolicizmushoz kötődtek, míg az „új angolok” szigorúan protestánsok és koronahűek voltak.³⁴ A nyelvi-etnikai konfliktus vallási síkra terelődésével az angolok immár kétfrontos háborút vívhattak az írek ellen.

A nyelvi helyzet összetettségére jellemző, hogy a korszak királyi jogalkotása egyrészt továbbra is erőltette az angol nyelv használatát (lásd példának okáért VIII. Henrik 1537-ben kiadott rendeletét az angol rendről, szokásokról

és nyelvről³⁵), másrészt viszont – a reformáció anyanyelvi prédikációról szóló tanításának engedelmeskedve – az ir nyelv használatát sem tilthatta meg teljesen. I. Erzsébet még pénzt is küldött a Biblia ir nyelvű fordítására, nyelvtanárt fogadott fel, és arra sürgette tisztségviselőit, hogy az őshonos írekkel való vallási kapcsolataikban használjanak ir nyelvű közvetítőket.³⁶ Ugyanakkor már igen korán rájöttek, hogy a legnagyobb sikereket az oktatásban lehet elérni, ennek okáért 1570-ben Erzsébet elrendelte az ingyenes angol nyelvű iskolák felállítását.³⁷

A korszak angol–ir krónikáit továbbra is a Giraldus Cambrensis-től kezdve képviselt, „a meghódított népet és kultúráját leértékelő, a gyarmatosítást a kulturális felsőbbrendűség ideológiájával igazoló, imperialista attitűdök”³⁸ jellemezték, amit kitűnően példáz Richard Stanishurst 1577-es értekezése:

„Az angol Pale lakói a régi időkben olyannyira ragaszkodtak az udvariassághoz, és oly’ messzire kerültek a barbár vadsághoz, hogy egyetlen anyanyelvük az angol volt. [...] De amikor utódaik már nem voltak annyira gondosak a fenntartásban, mint amennyire elődeik vitézek voltak a hódításban, az ir nyelv szabadon hono-

sodott meg az angol Pale-en: ez a férgesedés oly' mély gyökeret vert, mint ahogy a test, amely azelőtt teljesen egészséges volt, lassanként fertőződik meg, majd teljesen elrohad. [...] [Az angolokat] gonosz szomszédok vették körül és kerítették be. A szomszédság ismeretséget szült, az ismerősök ír nyelven karattyoltak, az írek rájuk erőltették a viseletüket, a viselet durvaságot, a durvaság tudatlanságot idézett elő, a tudatlanság magával hozta a törvények megvetését, a törvények megvetése lázadást szült, a lázadás háborúba csapott, és mindez annak a méltó országnak teljes romlásához és pusztulásához vezetett."³⁹

Ezeket a negatív sztereotípiákat lassanként az ír arisztokrácia is magáévá tette, és egyre inkább elfordult anyanyelvi kultúrájától. Az angol nyelvi hatalomátvétellel adott másik nyelvpolitikai válasz a bárdikus hagyománytól érkezett, amely „ötszáz éven keresztül konzerválta és a mindennapi nyelvhasználatától hermetikusan elzárva védte a klasszikus irodalmi nyelvi normát”.⁴⁰ Ez a jelenség a 20. századi revitalizációs törekvések sikertelenségének egyik okát vetíti előre.

A Tudor-dinasztia uralkodása alatt Írország a folyamatos vérontás színterévé vált. Az anglicizációnak leginkább ellenszegülő tartományban, Ulsterben folyó háború olyan pusztító volt, hogy 1595 és 1603 között Ulster gyakorlatilag elnéptelenedett. „A grófok szökését” (a katolikus főurak önkéntes száműzetése a kontinensre 1607-ben) követően az elhagyott földeket elkobozták, és minden addiginál nagyobb mértékben telepítettek be királyhű angol és skót protestánsokat. A történészek ezt tekintik az első lépésnek a gael Írország vége felé vezető úton.⁴¹

A 17–18. század: a büntetőtörvények kora és az ír nemzettudat formálódása

Az újabb betelepítéseknek köszönhetően az őshonos írekből bérlők és földmunkások lettek. A gazdasági kényszer hatására fokozatosan a legrosszabb földekre szorultak, aminek az lett a következménye, hogy az elvben protestáns terület tele volt katolikus írekkel, akik csak az alkalomra vártak, hogy sérelmeiket megtorolják. A király és az angol parlament közötti belviszályon felbuzdulva 1641-ben sorozatos lázongások törtek ki Ulsterben. Miután azonban az angol polgárháború I. Károly kivégzésével véget ért, Oliver Cromwell puritán hadserege bevonult Írországra, és az 1649–1651-es háború az írek katasztrofális vereségével és újabb betelepítésekkel zárult.⁴²

Amikor 1685-ben a katolikus II. Jakab került a trónra, az írek reménykedni kezdtek. A „patrióta parlament” kikiáltotta az angol parlamenttől való függetlenségét, a birtokrendezési törvényt visszavonták, törvénybe iktatták a lelkiismereti szabadságot és felszabadították az ír kereskedelmet az angol béklyó alól.⁴³ Az 1690-es boyne-i csatában azonban a jakobiták kikaptak Orániai Vilmos seregétől, és minden visszatért a régi kerékvágásba. A most már teljes egészében protestáns képviselőkből álló ír par-

lament katolikusellenes intézkedések egész sorát hozta az élet minden területén. (Az 1494-es Poynings-törvény értelmében ezeket az angol király és tanácsa hagyta jóvá, 1720-tól kezdődően pedig Westminster önállóan alkotható törvényeket Írország számára.) Az ún. *Penal Laws* értelmében a katolikusoknak (és a presbiteriánusoknak) ismét tizedet kellett fizetniük az államegyháznak, nem volt választójoguk, nem tölthettek be közhivatalt, tilos volt számukra a földvásárlás, sőt, bérbe sem vehettek földet harmincegy évnél hosszabb időre.⁴⁴

Az első „pápista törvények” egyike (*An Act to Restrain Foreign Education*, 1695) megtiltotta, hogy a katolikusok külföldön tanuljanak, vagy Írország területén iskolákat alapítsanak, ennek ellenére az ún. *hedge-school* rendszer a 19. századba nyúlóan működött. Bár az oktatás eredetileg ír nyelven folyt, ahogyan az ír nyelvvel kapcsolatos sztereotípiák és a nyelvi attitűdváltás a felsőbb néprétegektől indulva fokozatosan az alsóbb néprétegeket is elérte, a szülők kívánságára itt is az angolra tértek át a 18. század végére.⁴⁵

Fontos megállapítás, hogy a büntetőtörvényekből ki-kerültek a nyelvi rendelkezések, ami Pintér Márta szerint azt jelzi, hogy „a 17–18. század fordulójára a hatalom és a vagyon, valamint az ír nyelv és kultúra fogalmai hatékonyan különváltak: az ír nyelvű, szegényparaszti réteg nem veszélyeztette az angol ajkú protestáns közösség pozícióit, a hatalmi és vagyoni szempontból kritikus, katolikus elit viszont már nagymértékben angol nyelvhasználatú volt”.⁴⁶

Nemcsak a katolikusok voltak elégedetlenek az új rendszerrel, hanem a protestáns angol-írekben is egyre inkább erősödött saját kereskedelmi és alkotmányos sérelmeik tudata. Mire az amerikai függetlenségi háborúban meggyengült korona 1779-ben eltörölte a kereskedelmi korlátozásokat, már késő volt. A protestánsokat és katolikusokat egyaránt felsorakoztató Henry Grattan 1782-ben független törvényhozást harcolt ki Írországnak, és a nagy nemzeti érzés hevében a katolikusokat érintő legtöbb korlátozást is felszámolták. Passzív választójogot azonban továbbra sem kaptak, az ír végrehajtó hatalmat pedig ezentúl is az angol király által kinevezett alkirály irányította, amely egyeseket további elégedetlenségre sarkallt. A francia eseményeken felbuzdulva Wolfe Tone protestáns ügyvéd megalapította az ír katolikusokból és protestáns radikálisokból álló *Egyesült Írek Társaságát*. Országszerte egymást érték a zavargások; Tone még Franciaországba is elutazott, hogy rávegye a kormányt Írország inváziójára. Ez már sok volt William Pitt angol miniszterelnöknek, és úgy döntött, hogy az angol és az ír parlamentet egyesíteni kell. Javaslatát mindkét ház megszavazta (*Act of Union*), és 1801-ben Írország az Egyesült Királyság részévé vált.⁴⁷

A modern nemzeti politika térhódítása paradox módon felgyorsította a nyelvcserét: egyrészt, mivel nyelvi közege teljes egészében az angol volt, másrészt, mivel addig döntő mértékben ír nyelvű tömegeket mozgósított, akiktől a politikai láthatóság érdekében szintén angolnyelv-használatot követelt.⁴⁸ Az önkéntes társadalmi nyelvi váltás mellett ennek is köszönhető, hogy az erős demográfiai növekedés

ellenére az ír nyelvűek csak az összlakosság felét alkoták a 18. század végére. Whitley Stokes 1799-es becslése szerint a négy és félmillió fős lakosságból legalább nyolcszáz ezer fő volt ír egynyelvű beszélő, és legalább kétszer ennyien voltak, akik bár tudtak angolul, de szívesebben beszéltek írül.⁴⁹ „Az ír nyelv angollal szembeni relatív tévesztésének további jelei a földrajzi zsugorodás és a társadalmi deklaszálódás voltak. [...] Az ír nyelv látványos hátrálása a szegényparaszti rétegek koncentrációját mutató, fejletlenebb nyugati országrészekbe, mintegy negatív lenyomata volt az angol hatás alá kerülő, modernizálódó, urbanizálódó és jobb módú régiók témyerésének.”⁵⁰

A mai hivatalos nyelvpolitika ellentmondásosságának gyökerére világít rá az a 18. században kezdődő, de a 19. század nyelvvédő nemzeti mozgalmainál is megfigyelhető jelenség, amelyet Pintér Márta a következőképpen fogalmaz meg: „Miközben az ír mint élő nyelv »a nincstelenek rejtőzködő nyelvénél« vált, a kelta eredetű, gazdag kultúrájú, ősi ír nyelv [...] a születőben lévő modern ír nemzettudat idealizált szimbólumává [...] lépett elő a patrióta protestáns és az anglicizált katolikus értelmiség antikvárius együttműködése révén.”⁵¹

A 19. század nemzeti és nyelvvédő mozgalmai

Az unió első éveiben a legégetőbb kérdés a katolikusok teljes emancipációja volt. A Katolikus Szövetség élén álló Daniel O'Connell 1829-ben elérte, hogy a katolikusok előtt megnyíljanak a közhivatalok, majd 1840-ben útjára indította az unióellenes mozgalmat. Bár a mozgalom a parlament ellenállásán megbukott, hosszú távú hatása megmutatkozott az általa életre hívott *Ifjú Írország* csoport tevékenységében.⁵² Ugyanakkor itt is megmutatkozott az a sajátos ellentmondás, amely a történelem egysíkú felfogásának elkerülésére figyelmeztet minket, jelesül arra, hogy az ír nyelvi kérdést nem lehet egyszerűen az ír-katolikus vs. angol-protestáns szembenállásra redukálni: míg a katolikus O'Connell pragmatista politikájában nem sok szó esett az ír nyelvről, addig a romantikus ábrándokat dédelgető Ifjú Írország előkelő, protestáns származású vezetői, köztük Thomas Davis mindennél fontosabb szerepet tulajdonítottak az ír nyelvnek a nem-

zeti feltámadásban.⁵³ Mindez a 19. század közepén a politikai és kulturális nacionalizmus szakadásához vezetett, és a két álláspont csak a 20. század elején, a Gael Liga tevékenységében találkozott újra, amikor a fő választóvonal az alkotmányos és a forradalmi tradíció között húzódott.

Mindeközben Írország népessége robbanásszerűen nőtt: a 18. század végi négy és fél millióról a 19. század közepére több mint nyolcmillió főre. A termőföldért folytatott elkeseredett versengés felhajtotta a földbérletek összegét, így az emberek még inkább elszegényedtek. A helyzetet tragikus módon oldotta meg az 1840-es évek második felében a burgonyavész miatt pusztító nagy éhínség; elhalálozás és kivándorlás következtében a lakosság tíz év leforgása alatt kétfélmillió fővel csökkent.⁵⁴ Pintér Márta szerint „[a] szegény tömegek szemében a nagy éhínség az ír nyelvről szóló negatív sztereotípiák realitását igazolta: a tömeges tragédia erejével mutatta be a natív nyelv, valamint a társadalmi-gazdasági hátrány és kilátástalanság összefüggéseinek a »valóságát«.”⁵⁵

A földkérdés és a nemzeti függetlenség ügye körül a 19. század második felében tovább folytatódott a harc, nem is teljesen eredménytelenül. „Az alkotmányos tradíciót ebben a korszakban Gavan Duffy Ír Bérllőligája [...] képviseli az ötvenes, illetve Isaac Butt önrendelkezési mozgalma (*home rule movement*) a hetvenes években. A forradalmi tradíciót a titkos agrártársaságok szórványos terrorcselekményei, az 1848-as Fiatal Írország felkelés, s mindenek felett a hatvanas évek fenianista mozgalma teremtik meg.”⁵⁶

A liberális angol miniszterelnök, William Gladstone „igazságot Írországnak” programja keretében megfosztotta államvallási rangjától az ír anglikán egyházat, földtörvényével valamelyest enyhített a bérllők helyzetén, egyetemi törvénytervezetével pedig a katolikus igényeknek próbált eleget tenni. Ezt azonban már nem nyelték le a protestánsok, és az 1874-es választások a konzervatívok visszatérését hozták. 1879-től az alkotmányos és a forradalmi nacionalisták közös platformon folytatták tovább a küzdelmet Charles Stewart Parnell és Michael Davitt vezetésével. Az időközben visszatérő Gladstone 1886-os önrendelkezési törvényjavaslatát azonban az angol parlament leszavazta, Parnell 1891-ben meghalt, az általa összetartott nemzeti mozgalom pedig szétesett.⁵⁷

Az önrendelkezés ügyét a század utolsó évtizedében a Yeats vezette angol nyelvű angol-ír irodalmi újjászüle-

A Gael Liga alapítójának, Douglas Hydenak a beiktatása
Írország elnöki tisztébe, 1938

tési mozgalom, valamint a protestáns Douglas Hyde és a katolikus Eoin MacNeil alapította *Gael Liga* karolta fel. A Gael Liga álma először az volt, hogy „életben tartsák az ír nyelvet ott, ahol még beszélik, később pedig az, hogy helyreállítsák köznyelvi rangját. Midőn lemondunk saját nyelvünkéről és hagyományainkról, így Hyde, eldobtuk legfőbb jogosultságunkat arra, hogy a világ mint önálló nemzetet ismerjen el minket.”⁵⁸ A Ligának sikerült elérnie, hogy az ír nyelv jelentős helyet kapjon az oktatás minden ágában (1903-ban összesen 1300 nemzeti iskolában vezették be az ír nyelvet), és noha eredetileg politika-mentes szervezetnek határozta meg magát, az egész Európában virágzó új nacionalizmus szellemében (azaz, hogy politikailag független nemzetek teremthetők mindenütt, ahol különálló nemzeti kultúrák léteznek) az addigi leg-erősebb érvet szolgáltat- ta a nemzeti függetlenség ügyének.⁵⁹

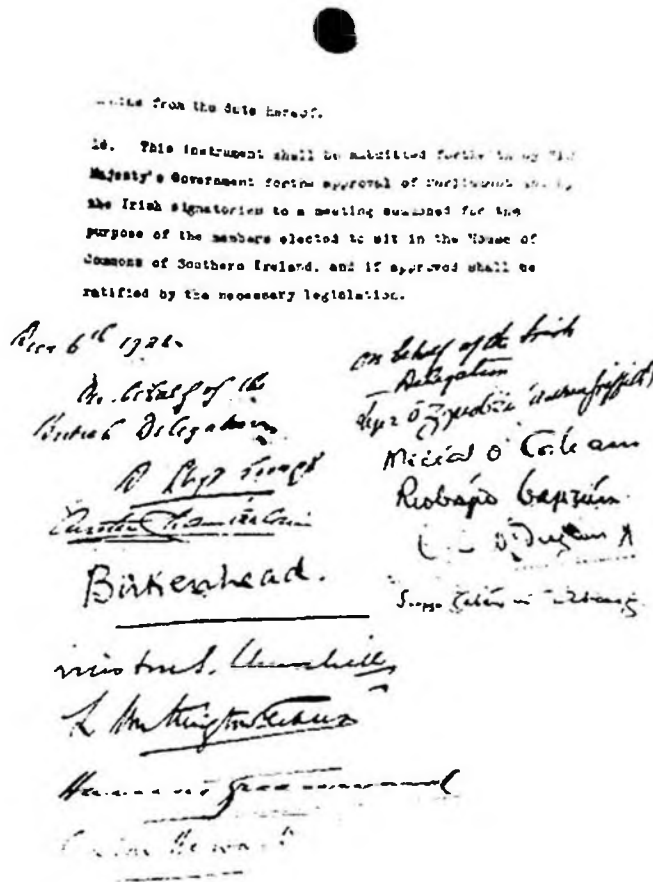
Ugyanakkor a kor- szakban továbbra is ér- vényesül az az ellent- mondásosság, amelyre az előző fejezet végén utaltunk. Jelesül, míg a politikai nacionalizmus nemigen foglalkozott a nyelvi kérdéssel, addig a kulturális nacionalista mozgalmak ugyan az ír nyelv idealizált változa- tát a nemzeti szimbólum- rendszer központi elemé- vé emelték, de az élő ír nyelv mint a mindennapi kommunikáció eszköze és veszélyeztetettségé- nek tudata kevés figyel- met kapott.⁶⁰ Eközben az unió keretei között a brit kormány modern kolo- nizációs politikát folyta- tott; az újonnan alapított közintézmények által kí- nált karrierlehetőségek és a gazdasági szükség- szerűség megkövetelték az angolnyelv-tudást, és az 1831-ben Írország egész területén beve- zetett alapfokú iskolák oktatási nyelve is az angol volt.⁶¹ Mindezek együttesen magyarázzák, hogy a 19. század végére miért csökkent le az ír egynyelvű lakosság rendkívüli módon, az 1799-ben becsült nyolcszázezer főről 21 000 főre,⁶² és miért nem ért el valódi sikereket az ír nyelv oktatásának 20. század eleji bevezetése.

Ír nyelvpolitikai törekvések a 20. században

A Gael Liga gondolatvilágából több politikai mozgalom is táplálkozott, köztük az Ír Republikánus Testvériség (1919-től IRA), James Connolly szocialista mozgalma, valamint az Arthur Griffith által alapított *Sinn Féin*. A hihetetlenül puszkaporos hangulatban (lásd példának okáért az 1916. évi húsvéti lázadást) az önrendelkezés ügye holtpontra ju- tott, és hiába iktatták be – harmadszori előterjesztés után – 1914-ben a Home Rule törvényt, a világháború kitörése miatt az nem lépett hatályba. Az 1918-as parlamenti vá- lasztásokon győztes Sinn Féin Éamon De Valera vezetésével 1919-ben kikiáltotta az Ír Parla- ment (*Dáil Éireann*) és a független Írország lét- rejöttét, amit az angolok természetesen nem is- mertek el.⁶³

Az 1919–1921 között zajló függetlenségi hábo- rú végül megegyezéssel zárult: az 1921 decem- berében aláírt angol–ír egyezmény deklarálta a dominiumi státuszban lévő Ír Szabad Államot, amely eredetileg Íor- szág egész területére vo- natkozott, de a hat ulsteri megye az 1920-as ír kor- mányzati törvény szerinti különállás és a brit koro- nán belüli önrendelkezés mellett döntött. Az an- gol–ír egyezményt a Dáil végül 64:57 arányban megszavazta, az Ír Sza- bad Állam kormányfője Griffith lett. A De Valera vezette radikálisok kivo- nultak a parlamentből, és a kedélyek csak az 1923 májusáig tartó polgár- háború után csillapodtak valamelyest.⁶⁴

Írország függetlenedé- se sajnos nem lendített az ír nyelv helyzetén. Noha az 1922-es alkotmány az írt mint nemzeti nyelvet hivatalos nyelvként, majd az 1937- es alkotmány az Ír Köztársaság első hivatalos nyelveként határozta meg,⁶⁵ az ír nyelv használatának jogi biztosíté- kait nem teremtették meg,⁶⁶ és a közigazgatásban tovább- ra is uralkodó maradt az angol nyelv használata (annak ellenére, hogy például 1973-ig a közszolgálati alkalmazás

Az 1921. évi angol–ír szerződés aláírásai a brit delegáció részéről: D. Lloyd George, Austen Chamberlain, Lord Birkenhead, Winston S. Churchill, L. Worthington-Evans, Hamar Greenwood, Gordon Hewart, az ír delegáció részéről: Art Ó Griobhtha Arthur Griffith, Micheál Ó Coileáin, Riobárd Bartún, E. S. Ó Dugáin, Seórsa Ghabháin Uí Dhubhthaigh

előfeltétele volt az ír nyelvvizsga). Egy ír nyelvű Írország létrejöttét a hihetetlenül szegény Gaeltacht gazdasági és szociális támogatására (az elvándorlást és ezzel együtt a nyelvcsere megelőzendő), valamint a lakosság nyelvi attitűdjének átformálására kellett volna alapozni, de nem ez történt. A kulturális szervezetek kivonultak az ír nyelv támogatásának színteréről, mert önelégült módon mindenki azt hitte, a szabad ír állam automatikusan ír nyelvűvé fog válni. Ugyanakkor a lakosság nagy részének szemében az ír még mindig az elmaradottság és a szegénység jelképe volt, ezért oktatási nyelvként való kötelező bevezetését közel sem fogadta általános lelkesedés.⁶⁷

Az erőltetett íresítésnek a de Valera-vezette kormány bukása, valamint az 1950-es évek végén kezdődő (és a Kelta Tigris 1990-es évekbeli gazdasági robbanásában kiteljesedő) radikális gazdasági-szociális változás vetett véget. Az ország megnyitotta piacait a nemzetközi tőke előtt, az iparosítás és a gazdasági fejlődés hatására megindult a bevándorlás és hazatértek az angol nyelvű emigránsok, a televízió és az állami bürokrácia terjedése szintén az angol nyelv helyzetét erősítette. Az állam feladta vezető szerepét a nyelvi revitalizációs programban, s noha az ír nyelv továbbra is a nemzeti identitás szimbóluma maradt, maga az ír identitás gyökeres átalakuláson ment keresztül. Az 1973-as, 1983-as és 1993-as felmérések azon attitűdinális változást tükrözik, amelynek következményeként a '90-es évek ír lakosságának többsége már nem tartja elengedhetetlennek az írnyelvutadást az ír kultúra igazi megértéséhez.⁶⁸

Ami Észak-Írországot illeti, a devolúciós kormány az ír nyelvet az ír nacionalizmussal való kapcsolata miatt egészen a Stormont parlament 1972-es felosztatásáig elenségesen kezelte. Az első ír nyelvű általános iskolákat az 1970-es években nyitották meg Belfastban, de állami támogatást nem kaptak, ír nyelvű rádió- és televízióműsorokat pedig 1982-ig tilos volt sugározni. A helyzet az

1980-as években, Észak-Írország közvetlen westminsteri kormányzása alatt kezdett javulni az oktatás, a média és a kulturális élet támogatása területein.⁶⁹ A felekezeti vilongások azonban nem csitultak, ezért az Egyesült Királyság és Írország által 1985-ben kötött angol-ír szerződés⁷⁰ kormányközi konferenciát hozott létre az ír kérdés rendezésére. A szerződés alap gondolata az volt, hogy ha az Ír Köztársaság szót kaphat Észak-Írország kormányzásában, talán enyhül a két közösség közti feszültség.⁷¹ Írország ígéretet tett arra, hogy nem fogja erőltetni a sziget egyesítését, hacsak Észak-Írország lakossága nem kívánja így (bár az ír alkotmány 2. és 3. cikkelyeit csak 1998-ban módosították). Az egyezmény az unionisták heves ellenállása miatt nem vetett véget a politikai erőszaknak, de a brit és az ír kormány együttműködése mégis mérföldkönek bizonyult a békefolyamatban.

Ennek bizonyítéka az 1998. évi *Nagypénteki (Belfasti) Egyezmény*, amelynek köszönhetően az ír nyelv hivatalos elismerést (nem hivatalos nyelvi státuszt!) nyert Észak-Írországban. Az egyezmény értelmében „mindegyik fél elismeri a nyelvi sokféleség iránti tisztelet, megértés és tolerancia fontosságát, beleértve Észak-Írországban az ír nyelvet, az ulsteri skótot és a különböző etnikai közösségek nyelveit, amelyek mindannyian Írország szigete kulturális gazdagságának részét képezik”.⁷² A brit kormány többek között kötelezettséget vállalt az ír nyelv támogatására, használatának bátorítására a magán- és a közéletben egyaránt, valamint – amennyiben lehetséges – minden olyan korlátozás lebontására, amely a nyelv fejlesztését akadályozza.⁷³ Az Egyezmény értelmében 1999-ben létrejött az észak-ír devolutív kormány, amelynek az Ír Köztársaság kormányával közösen működtetett szerve, az *Észak-Dél Nyelvi Testület* – ügynökségén, a *Foras na Gaeilgén* keresztül – felelős az ír nyelv támogatásáért és a kulturális ügyekért az ír sziget mindkét felén.⁷⁴

Belfast, Stormont-palota, a Nagypénteki Egyezmény aláírásának színhelye

Az ír nyelv helyzete napjainkban

Észak-Írországból a devolúciós intézményeknek köszönhetően napjainkra jelentősen kibővült az ír nyelv támogatásának területe.⁷⁵ Noha az 1991-es és 2001-es népszámlálási adatokból megállapítható, hogy az írjűk aránya stabil 10% körül mozog, de abszolút számok tekintetében határozott növekedés mutatkozik.⁷⁶ Az Ír Köztársaságban szintén azt látjuk, hogy az ír nyelvet ismerők aránya 1996 óta gyakorlatilag változatlan, míg számuk fokozatosan növekszik.⁷⁷ A 2006. évi népszámláláson bevezetett új nyelvi kérdésekből ugyanakkor kiderül, hogy az ír nyelvet ismerők mintegy fele csak az oktatásban vagy egyáltalán nem használja a nyelvet. A hivatalos politika szintjén pedig a mai napig megfigyelhető, hogy „amíg az állam külső, szimbolikus megjelenítésében használja az ír nyelvet, sőt, fűntartja [...] kötelező státuszát a közoktatásban, a nyelvhasználat iskolán kívüli feltételeinek a biztosítása terén politikája vonakodik.”⁷⁸

A hivatalos nyelvekről szóló 2003-as törvény⁷⁹ elfogadásával az ír kormány nyolcvan éves elmaradásának tett eleget. Bár a törvény hatálybalépése óta eltelt idő nem elég hatásának megítéléséhez, az ír nyelv használatának biztosítását sürgető alkotmánybírói ítéletek azt sugallják, hogy az ír de facto státuszában jelentős változást nem hozott.⁸⁰ A törvény alanyi jogként fogalmazza meg mindkét hivatalos nyelv használatát a közszférában, beleértve az országgyűlést, az igazságszolgáltatást és a közigazgatás működését is. Minden jogszabályt és a legfontosabb hivatalos dokumentumokat mindkét hivatalos nyelven közzé kell tenni. A közigazgatási szerveknek ki kell dolgozniuk egy nyelvi rendszert,⁸¹ amelyben bemutatják, mely közszolgáltatásokat mely hivatalos nyelveken teszik elérhetővé. A tervezeteket a közösségi és vidékfejlesztési, valamint Gaeltacht-ügyekért felelős miniszter hagyja jóvá, végrehajtásukat pedig egy újonnan létrehozott szerv, az *An Coimisinéir Teanga* (nyelvi biztos) ellenőrzi.

Ami az európai fejleményeket illeti, az Egyesült Királyság 2001-ben ratifikálta a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját*, s noha a III. fejezetben védett nyelvek (walesi, skót gael és ír) közül az ír kapja a legkevesebb állami támogatást,⁸² a nyelvi jogi szabályozás nemzetközi ellenőrzése további biztosítékot jelent az ír nyelv támogatása szempontjából. Írországból a Charta ratifikációjára nem került sor, hiszen az ír de facto státusza ellenére hivatalosan nem minősül kisebbségi nyelvnek, így az ír nyelv sorsa továbbra is az állam jótekingy kedvére van bízva. Az ír nyelv 2007 óta az európai uniós szinten is jelen van. Noha Írország és az Egyesült Királyság 1973-ban váltak uniós tagállamokká, az ír a sorban utolsóként, 23. helyen kapott hivatalos nyelvi státuszt (azelőtt csupán szerződési nyelv volt).⁸³

Összefoglalás

Az 5. századra egységesülő gael nyelv politikai erejének hanyatlása a 12. század végi anglo-normann invázióval kezdődött. Ebben az időszakban még nem beszélhetünk

egységes ír államról, a normann hódítás pedig ennek lehetőségét is meghiúsította, így az ír soha nem válhatott egy egységes, politikailag szuverén állam domináns nyelvéről.⁸⁴ A 14–15. századi gael újjáéledés az ír nyelv átmeneti megerősödését hozta magával, ennek azonban véget vetettek a Tudorok abszolutizálási törekvései.

A Tudor-korszak komplex gyarmatosítási politikájának fontos elemét jelentette a nyelvi és kulturális asszimiláció, amely fokozatosan valósult meg az angol nyelvű intézményrendszer kiépítésével, az angol nyelvű népesség, több hullámban történő betelepítésével, valamint az öshonos nyelv társadalmi és intézményi bázisának tervszerű rombolásával.⁸⁵ Az ír nyelvet és népet megőrző gyarmati ideológiát az ír társadalom (az arisztokráciától az alsóbb néprétegekig haladva) egyre inkább magáévá tette, ami a 17–18. században oda vezetett, hogy az ír nyelv „egy korabeli standarddal nem rendelkező, földrajzilag feltöredezett és zsugorodó, alapvetően szóbeli, dialektális formákban élő és elsősorban a szegény vidéki populáció otthonaiban használt nyelvvé vált”.⁸⁶ Az ír nyelv a politika területéről is kiszorult, és az ír nemzettudat sajátos módon angol nyelven nyert kifejezést. Az angol–ír nyelvcsere a 18. század végére elérte a vidéki szegény-parasztságot is, és a 19. században tragikus módon zárult le a nagy éhínséget követő tömeges kivándorlással, valamint az otthon maradó lakosság hihetetlenül gyors anyanyelv-elhagyásával.⁸⁷

Az ír nyelv felélesztésére a 20. században tett kísérletek azért nem bizonyultak sikeresnek, mert nem számoltak a társadalmi realitással. Sokan azt gondolták, hogy most, hogy Írország szabad, nincs szükség többé az önkéntes szervezetek népszerűsítő munkájára. A kormány adott-nak vette az ír nyelv iránti érdeklődést, pedig a kötelezően bevezetett ír nyelvű oktatást sokan nem üdvözölték. Mindeközben a Gaeltacht sorsa – az egyetlen terület, ahol az ír nyelvet még anyanyelvi szinten, a mindennapi érintkezésben használták, és éppen ezért az ír nyelv újjáélesztésének valódi bázisát jelenthette volna – nem sokakat érdekelt.⁸⁸

Napjaink ír lakosságának nyelvi attitűdjei és az ír nyelv paradoxonokkal terhelt helyzete egyenes folyományai a 20. századi ír nyelvpolitika ellentmondásosságának. Először is, miközben az „átlag ír” kedvezően viszonyul az ír nyelvhez mint megőrzendő nemzeti értékhez, addig a modern élet kifejezésére alkalmatlannak tartja, ezért nem is használja a mindennapi kommunikációban.⁸⁹ Másodszor, noha napjainkra már a közszféra minden területén biztosított az ír mint hivatalos nyelv használatának joga, a mindennapi érintkezést az angol *de facto* használata jellemzi. Harmadszor, bár az iskolai oktatásnak köszönhetően évről évre nő az ír nyelvet ismerők száma, a Gaeltacht területén élő anyanyelvi beszélők aránya egyre csökken.⁹⁰ Végül, az élt ironiája, hogy a legnagyobb küzdelem az ír nyelv felélesztése iránt az Ír Köztársaság határain kívül, Észak-Írországból folyik, ahol a nyelv még mindig az angollal szemben meghatározott kulturális identitás és politikai legitimáció legfontosabb eleme.⁹¹

NAGY, NOÉMI

Das irische Sprachparadoxon

(Zusammenfassung)

Der Niedergang der politischen Kraft der im 5. Jahrhundert sich vereinheitlichten irischen Sprache begann mit der anglo-normannischen Invasion Ende des 12. Jahrhunderts. Trotz der andauernden Ansiedlungen konnte die Urbevölkerung nicht in die Gesellschaft der Eroberer assimiliert werden, stattdessen übernahmen die Siedler die Sprache und Brauchtum der Iren. Zur Beseitigung dieses Umstandes verabschiedete das Parlament von Kilkenny 1366 ein Gesetz, das von den Siedlern den Gebrauch der englischen Sprache forderte. Der Renaissance des Irischen im 14.-15. Jahrhundert setzten die absolutistischen Bestrebungen der Tudors ein Ende. Dadurch, dass der sprachliche-ethnische Konflikt an der religiösen Ebene umgeleitet wurde, führten die Engländer einen Zwei-Fronten-Krieg gegen die Iren. Die vorrangigen Instrumente der Assimilation waren die Ausbau der englischsprachigen Institutionen, die Ansiedlung von englischsprachiger Bevölkerung in mehreren Wellen, sowie die Verbreitung einer Kolonialideologie, die das irische Volk und die Sprache als minderwertig bezeichnete. Die durch die königliche

Gesetzgebung verstärkten negativen Stereotype umformen langsam – von der Aristokratie ausgehend bis zu den unteren Volksschichten – die sprachliche Attitüde der irischen Gesellschaft. Die irische Sprache wurde auch vom Feld der Politik verdrängt, damit wurde sogar das irische Nationalbewusstsein – auf eigenartiger Weise – in englischer Sprache ausgedrückt. Der englisch-irische Sprachtausch erreichte bis zum Ende des 18. Jahrhunderts auch die Kleinbauern auf dem Lande, und wurde im 19. Jahrhundert durch die Einführung der allgemeinen Schulbildung, sowie durch die massenhafte Auswanderung nach der großen Hungersnot und durch die unglaublich schnellen Abwendung der dagebliebenen Bevölkerung von der Muttersprache beendet. Die Versuche zur Wiederbelebung der irischen Sprache im 20. Jahrhundert waren nicht erfolgreich, weil sie nicht mit der gesellschaftlichen Realität rechneten. Die oben aufgeführten erklären die heutige widersprüchliche Lage der irischen Sprache: sie ist zwar erste Amtssprache in Irland, wird aber von dem überwiegenden Teil der Bevölkerung nicht gesprochen.

Jegyzetek

¹ Ó Beoláin v. Fahy [2001] 2 I.R. 279. In: *Az ír nyelvi biztos jelentése: Court cases on the Irish language under the Constitution*. p. 2.: <http://www.coimisiuneir.ie/downloads/LanguageRights.pdf>

² Central Statistics office, Government of Ireland, Census 2006, Volume 9 – Irish Language, p. 11.: http://www.cso.ie/en/media/csoic/census/census2006results/volume9/volume_9_irish_language_entire_volume.pdf

³ Uo., 86–87. p. A főként az ország legnyugatibb részén fekvő Gaeltacht területeket, ahol a lakosság nagy része még használja az ír nyelvet a mindennapi érintkezésben, először az 1926-os, majd az 1956-os kormányrendeletek állapították meg. Lásd: *Report of the Gaeltacht Commission*, 2002. 10. p. Lásd: <http://www.ahg.gov.ie/en/20YearStrategyfortheIrishLanguage/Publications/Report%20of%20Coimisi%C3%BAn%20na%20Gaeltachta.pdf>

⁴ Census 2006, 61. p.

⁵ Már 1891-ben is csak a lakosság 1%-a volt egynyelvű beszélő, Meic Stephens 1976-os könyvében pedig arról számol be, hogy „az utolsó egynyelvű beszélők meghaltak”. A Gaeltacht lakosai között is egyre csökken azok száma, akik anyanyelvüként beszélik az írt. Lásd: Stephens, Meic: *Linguistic minorities in Western Europe* (Gomer Press, 1976, 453., 462–463. p.)

⁶ Northern Ireland Statistics and Research Agency: <http://www.nisra.gov.uk/Census/2001%20Census%20Results/Census%20Area%20Statistics/CASNorthernIreland.html>, Table CAS372.

⁷ Uo., Table CAS375. Tekintettel arra, hogy Észak-Írország lakosságának 43%-a katolikus, 53%-a pedig protestáns vallású, a katolikus irajkák aránya (92%) méginkább kiugró.

⁸ Pintér Márta: *Egy nyelvpolitika-történeti vizsgálat eredményei: Az írországi nyelvcsere történeti beágyazottságának nyelvpolitikai szemléletű vizsgálata*. In: Váradi Tamás (szerk.): *Alkalmazott Nyelv-tudományok Konferencia kötet* (MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2007, 128–136. p.)

⁹ O'Donnell, Charles James: *People called Keltai, the La Tène Style, and Ancient Celtic Languages: the Threefold Celts in the Light of Geography* (2008): <http://www.wales.ac.uk/Resources/Documents/Research/-O'Donnell.pdf>

¹⁰ Byrne, F. J.: *A korai ír társadalom (I–IX. század)*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X. (szerk.): *Írország története* (Budapest, Corvina Kiadó, 1999, 27–39. p.)

¹¹ A mai gael nyelvek mindhárom ága – az ír (*Gailge*), a skót gael (*Gàidhlig*) és a manxi (*Gailg*) – az óir nyelvből ered, s csak a 17. században kezdtek külön nyelvvé válni. Lásd: Stephens, Meic: i. m., 446–447. p.

¹² Cardinal O Fiaich, Tomás: *A kereszténység kezdetei (V–VI. század)*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X.: i. m., 40–49. p.

¹³ Crowley, Tony: *The Politics of Language in Ireland 1362–1922 – A Sourcebook* (The Politics of Language, London–New York, Routledge, 2000, 12. p.)

¹⁴ Hughes, Kathleen: *A korai keresztény aranykor Írországhban*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X.: i. m., 50–59. p.

¹⁵ De Paor, Liam: *A viking háborúk kora (IX–X. század)*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X.: i. m., 60–70. p.

¹⁶ Ó Cuiv, Brian: *Írország a XI–XII. században*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X.: i. m., 71–81. at 71. p.

¹⁷ Uo., 72. p.

¹⁸ Martin, F. X.: *A normannok megérkezése és letelepedése (1169–kb. 1300)*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X.: i. m., 82–97. p.

¹⁹ Uo., 91. p.

²⁰ Lydon, J. F.: *A középkori angol kolónia (XIII–XIV. század)*. In: Moody, T. W. és Martin, F. X.: i. m., 98–108. at 104. p.

²¹ Martin, F. X.: i. m., 93–94. p.

²² Pintér Márta: *Nyelv és politika Írország történetében* (Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó, 2008, 43. p.)

²³ A statútum angol nyelvű szövegét közli: Crowley, Tony 2000, 14–16. p.

- ²⁴ Morris, Ruth: *Great Mischiefs – An Historical Look at Language Legislation in Great-Britain*. In: Douglas A. Kibbee (szerk.): *Language legislation and linguistic rights: elected proceedings of the Language Legislation and Linguistic Rights Conference, the University of Illinois at Urbana-Champaign, March 1996*. (John Benjamins Publishing Company, 1998, 32–54. p.)
- ²⁵ Crowley, Tony: *Wars of Words: The Politics of Language in Ireland 1537–2004* (New York, Oxford University Press, 2005, 10. p.). Az 1737. évi igazságszolgáltatási nyelvi törvény – *Administration of Justice (Language) Act (Ireland)* –, amely megtiltotta az angolon kívüli bármely nyelv használatát a bíróságok előtt, Észak-Írországból formálisan ma is hatályban van. De Napier, Séamus: *An Dlí agus Cúrsaí Teanga i dTuaisceart Éireann*. In: Ó Riagáin, Dónall (szerk.): *Language and Law in Northern Ireland* (Belfast: Queen's University, 2003, 24–37., 37. p.)
- ²⁶ *An Act of Confirmation of the Statutes of Kilkenny*. A törvény szövegét közli: Crowley, Tony 2000, 17. p.
- ²⁷ Innentől kezdve számítjuk a modern ír nyelv korszakát. Cosgrove, Art: *A gael tíjjáéledés és a Geraldine-uralom (kb. 1400–1534)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 109–121. p.
- ²⁸ Crowley, Tony 2000, 13. p.
- ²⁹ Cosgrove, Art: i. m., 109. p.
- ³⁰ Uo., 112. p.
- ³¹ Uo., 121. p.
- ³² Pintér Márta 2007, 131. p.
- ³³ Hayes-McCoy, G. A.: *A Tudor-hódítás (1534–1603)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 122–131. p.
- ³⁴ Crowley, Tony 2000, 18. p.
- ³⁵ *An Act for the English Order, Habit and Language*. In: Crowley, Tony 2000, 21–23. p.
- ³⁶ Uo., 19. p.
- ³⁷ *An Act for the Erection of Free Schools*. In: Crowley, Tony 2000, 27. p.
- ³⁸ Pintér Márta 2007, 131. p.
- ³⁹ *A Treatise Containing a Plain and Perfect Description of Ireland*. Közli: Crowley, Tony 2000, 31–37. p.
- ⁴⁰ Pintér Márta 2008, 193. p.
- ⁴¹ Crowley, Tony 2000, 54. p.
- ⁴² Clarke, Aidan: *Ulster gyarmatosítása és az 1641-es lázadás (1603–1660)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 132–140. p.
- ⁴³ Simms, J. G.: *A restauráció és a jakobita háborúk (1660–1691)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 141–148. at 145. p.
- ⁴⁴ Wall, Maureen: *A büntetőtörvények kora (1691–1778)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 149–159. p.
- ⁴⁵ Crowley, Tony 2000, 83–84. p.
- ⁴⁶ Pintér Márta 2008, 196. p.
- ⁴⁷ McDowell, R. B.: *A protestáns Írország (1775–1800)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 160–170. p.
- ⁴⁸ Pintér Márta 2008, 146. p.
- ⁴⁹ Ismerteti Crowley, Tony 2005, 79. p.
- ⁵⁰ Pintér Márta 2008, 195. p.
- ⁵¹ Uo., 197. p.
- ⁵² Whyte, J. H.: *Daniel O'Connell kora (1800–1847)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 171–182. p.
- ⁵³ Crowley, Tony 2005, 131. p. Thomas Davis híres mondása volt, hogy „Egy saját nyelv nélküli nép csak fél nemzet”. Idézi: Stephens, Meic: i. m., 455. p.
- ⁵⁴ Mullin, James: *The Great Irish Famine*, 1998. Approved by the New Jersey Commission on Holocaust Education on September 10th, 1996, for inclusion in the Holocaust and Genocide Curriculum at the secondary level. (http://www.jrbooksonline.com/PDF_Books/irish.pdf)
- ⁵⁵ Pintér Márta 2008, 159. p.
- ⁵⁶ Moody, T. W.: *Fenianizmus, örendelkezés, földháború (1850–1891)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 190–202. et 190. p.
- ⁵⁷ Uo., 190–202. p.
- ⁵⁸ McCartney, Donald: *Parnelltől Pearse-ig (1891–1921)*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 203–213. et 204. p.
- ⁵⁹ Uo., 205. p.
- ⁶⁰ Pintér Márta 2008, 197. p.
- ⁶¹ Uo., 198. p.
- ⁶² Uo., 153. p. Eközben, a nagy éhínség alatti elhalálozásnak és a tömeges kivándorlásnak köszönhetően, az 1841-es 8 millió főről a század végére 4.5 millióra csökkent az összlakosság!
- ⁶³ McCartney, Donald: i. m., 205–213. p.
- ⁶⁴ Lynch, Patrick: *Az Ír Szabad Állam és az Ír Köztársaság 1921–1966 között*. In: Moody, T.W. és Martin, F. X.: i. m., 221–231. p.
- ⁶⁵ 5. és 8. cikkely. Lásd az ír alkotmány egységes szerkezetbe foglalt szövegét a 2012 márciusában hatályos állapot szerint: http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Youth_Zone/About_the_Constitution,_Flag,_Anthem_Harp/Constitution_of_Ireland_March_2012.pdf
- ⁶⁶ 1922-től az 1990-es évek közepéig a jogszabályok összesen mintegy 20 esetben utaltak az ír nyelvre, és mindössze 15 alkotmánybírói ítélet született ezek alkotmányosságáról. Lásd: Crowley, Tony 2005, 190. p.
- ⁶⁷ Crowley, Tony 2005, 166–174. p. A szülői és tanári kifogások ellenére az általános iskolákban egészen 1959-ig kötelező oktatási nyelv, a középiskolákban pedig 1973-ig kötelező érettségi vizsgatárgy volt az ír. Lásd: Ní Riordáin, M.: *Where did it all go right? The socio-political development of Gaeilge as a medium for learning mathematics in Ireland* (Published proceedings of Mathematics Education and Society 6th Conference, Berlin, March 2010, 3–5. p.) http://www.ewi-psy.fuberlin.de/cn/v/mes6/documents/research_papers/i-Riordain_MES6.pdf
- ⁶⁸ Crowley, Tony 2005, 176–186. p.
- ⁶⁹ Dunbar, Robert: *Language Legislation and Language Rights in the United Kingdom*. In: *European Yearbook of Minority Issues Vol 2*, 2002/3, 95–126. p. et 122–123. p.
- ⁷⁰ <http://cain.ulst.ac.uk/events/aia/aiadoc.htm>
- ⁷¹ Keneally, Kevin G.: *Northern Ireland: The Anglo-Irish Treaty of 1985 – Protestant Opposition to Political Representation for the Catholic Minority: The Apartheid of the United Kingdom* (Suffolk Transnational Law Journal, 1986, 10., 425–440. p.)
- ⁷² <http://www.nio.gov.uk/agreement.pdf> Economic, Social and Cultural Issues, point 3.
- ⁷³ Uo., point 4.
- ⁷⁴ http://www.northsouthministerialcouncil.org/index/north-south-implementation-bodies/language_body.htm
- ⁷⁵ Lásd például az Észak-Ír Emberi Jogi Bizottság tevékenységéről szóló beszámolót: Dickson, Brice: *Language Rights and Human Rights: The Northern Ireland Experience*. In: Ó Riagáin, Dónall (szerk.): i. m., 17–23. p. Az Észak-Ír Jogok Törvényét (Bill of Rights for Northern Ireland) a mai napig nem fogadták el.
- ⁷⁶ 1991-ben 142 003-an, 2001-ben 167 490-en vallották magukról, hogy tudnak írül. Dunbar, Robert: *The ratification by the United Kingdom of the European Charter for Regional or Minority Languages* (Ciemen Working Papers 10, 2003, 16. p.; <http://www.ciemen.org/mercator/pdf/WP10-def-ang.pdf>)
- ⁷⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet!
- ⁷⁸ Pintér Márta 2008, 197. p.
- ⁷⁹ *Official Languages Act*, <http://www.irishstatutebook.ie/pdf/2003/EN.ACT.2003.0032.pdf>
- ⁸⁰ Lásd például: *Ó Murchú v. An Taoiseach & chuid eile* [2010] IESC 26. „[A]lkotmányos kötelezettség, hogy az alperes részére a bíróság minden eljárási szabályzatát [...] egy ír nyelvű változatban is elérhetővé kell tenni, olyan hamar, amennyire csak az angol nyelvű közzététel után lehetséges.” <http://www.supremecourt.ie/-Judgments.nsf/60f9f366f10958d1802572ba003d3f45/0c160b113ab0c5ef8025771b0037dc65?OpenDocument>
- ⁸¹ Az alanyi jogokat nem biztosító ún. *language schemes* rendszert mint a nyelvi tervezés eszközeit Walesben 1993 óta alkalmazzák. Lásd: Dunbar, Robert 2002, 112–115. p.
- ⁸² Dunbar, Robert 2003, 17. p.
- ⁸³ Ugyanis ezt megelőzően az ír kormány – egyedülálló módon – nem javasolta az írt az EK munkanyelvéül. Crowley, Tony 2005, 165. p.
- ⁸⁴ Pintér Márta 2007, 131. p.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Pintér Márta 2008. p. 195.

⁸⁷ Uo., 197–199. p.

⁸⁸ Stephens, Meic: i. m., 459–460. p.

⁸⁹ Crowley, Tony 2000. 6. p.

⁹⁰ Report of the Gaeltacht Commission: i. m., 22. p. A Gaeltacht szociolingvisztikai helyzetéről hasonlóan aggasztó képet fest Ó Giollaigáin et al.: *Comprehensive Linguistic Study of the Use of Irish in*

the Gaeltacht: Principal Findings and Recommendations (Dublin, The Department of Community, Rural and Gaeltacht Affairs, 2007. <http://www.ahg.gov.ie/en/20YearStrategyfortheIrishLanguage/Publications/Report%20of%20Coimisi%C3%BAn%20na%20Gaeltachta.pdf>)

⁹¹ Ager, Dennis: *Language policy in Britain and France: the processes of policy making* (Continuum International Publishing Group, 1996, 52. p.)

Folyóiratunk 2011. évi 1. számában recenziót¹ közöltünk két képes, kétnyelvű kiadványról, amelyek az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) majdnem négy évszázados történetét voltak hivatottak feldolgozni. A Szögi László által írt *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben* és a Borsodi Csaba–Tüskés Anna szerzőpáros tollából származó *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010* című kiadványok méltán vívták ki a szakma elismerését. A sorozat következő kötete az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának történetével foglalkozik.²

A könyvtár története a 16. századig nyúlik vissza, hiszen I. Ferdinánd király 1561-ben adta ki a jezsuita rend magyarországi alapító levelét, amelyet a kötetben is megcsodálhatunk. E dokumentum kibocsátása a korábban külhonban már kipróbált kollégiumi hálózat és könyvtári rendszer alapítását is jelentette. Ekkor még csak pár tíz kötet állt a szerzetesek és a diákok rendelkezésére, ráadásul mivel az első ötven év a jezsuita rend gyökérverésének időszaka, a könyvtár kezelése nem élvezett prioritást. Ezt az időszakot a könyvtár folyamatos költözése jellemezte, és csak 1616-tól kapott végleges, állandó helyet Nagyszombat városában. A nagyszombati egyetem 1635-ös alapítása után a könyvtár jelentősége növekedni kezdett, és állománya szépen gyarapodott. Ekkortól már nem csupán a jezsuiták térítő tevékenységéhez szükséges könyvek, hanem az egyetemen oktatott stúdiumok szakirodalma is a gyűjtőkör részét képezték. Az európai kollégiumi hálózat együttműködésének hála a könyvtár a legfrissebb szakmunkákat volt képes beszerezni, így az egyetem hallgatóinak és oktatóinak már a korai időszakoktól kezdve hatalmas segítséget tudott nyújtani. A 18. század végére már nagyjából tizenötezerre duzzadt a könyvtár állománya, amely ezzel az ország legjelentősebb könyvtárává vált. Amikor 1773-ban Magyarországon felszabták a jezsuita rendet, a könyvtár hivatalosan is álla-

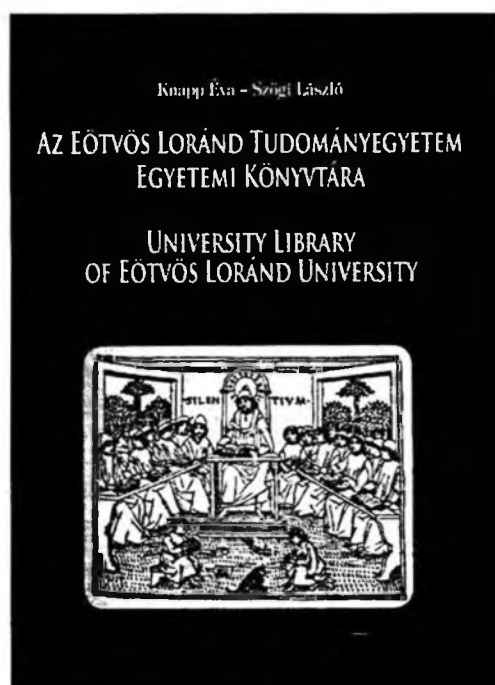
KÖNYVEKRŐL

A megsüvegezendő 450 év – Az ELTE Egyetemi Könyvtár története

Knapp Éva, Szögi László: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára*
Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 2012, 224 p.
ISBN 978 963 2841 70 0

mi intézménnyé vált, és ekként költözött négy évvel később az Egyetemmel együtt Nagyszombatból Budára.

A költözés utáni első jelentős változás 1780-ban történt a könyvtár életében, Mária Terézia utasításának következtében ugyanis ekkortól rendelkezett kötelespéldány-joggal, így válva jó ideig a nemzet könyvtárává. A különböző szerzetesrendek ekkoriban bekövetkező feloszlását követően a könyvtár állománya jelentősen gyarapodott, hiszen a rendek gyűjteményeit itt helyezték el, és kezdték feldolgozni. Mai helyére 1784-ben került az Egyetemi Könyvtár, amikor pár éves budai elhelyezés után az Egyetem végső helyére, Pestre költözött. A 19. század első felében a kor jelentős tudósai kapták meg az igazgatói feladatot, így többek között a régész Schönwisner István, a statisztikus Schwartner Márton, a történetíró Fejér György³ vagy az irodalomtörténész Toldy Ferenc. Irányításuk alatt a könyvtár gyors fejlődésen ment keresztül: növekedésnek indult az olvasóforgalom, emelkedett a beszerzett művek száma, és elkészültek a tervek az épület

rendbehozatalára. Ez utóbbi kulcsfontosságú kérdésnek tűnt, hiszen az immár százötvenezeres állományt és az évi harmincötvezres olvasóforgalmat lehetetlen volt kiszolgálni az akkori infrastruktúrával.

Szerencsére az 1867-es kiegyezés utáni első jelentős felsőoktatási beruházás Magyarországon az Egyetemi Könyvtár új palotájának felépítése volt. Itt már jóval könnyebb volt elhelyezni az immár kétszázvezres dokumentumállományt. A beszerzések ekkor csere vagy vásárlás útján voltak kivitelezhetők, ugyanis 1867-től a kötelespéldányok megküldését megszüntették. Az új épületben megkezdődött a könyvanyag teljes rendezése, az alapcatalogus elkészítése és a speciális különgyűjtemények kialakítása. Nemcsak a könyvtár igazgatói, hanem munkatársai között is ismerős nevekkkel találkozhatunk: például Hóman Bálint a könyvtár dolgozójaként kezdte pályafutását. A munkára alkalmas béke éveket a világháború kitörése akasztotta meg, és beköszöntött a vegetálás időszaka. Az 1920–1930-as években kisebb-nagyobb fejlesztéseket, javításokat végeztek az intézményben, de jelentős változást nem sikerült elérni. Az olvasótermek újfent egyre szűkebbnek bizonyultak, a 19. századi szakrendszer elavult, és egyre kevesebb anyagi forrás jutott a könyvtár fejlesztésére.

A vesztes második világháború után anyagilag nem, de az állományt tekintve javult a helyzet. A könyvtár ismét részesedett a kötelespéldányokból, és jelentős állományhoz jutott az államosított magán- és egyházi könyvtárakból. A szocializmus időszakában a központi egyetemi könyvtár nem volt képes az egyetem minden szakterületének irodalmát beszerezni, így a humán tudományok alapkönyvtárává vált. Ráadásul az egyetemen belül is kialakultak a kari és a tanszéki könyvtárak, amelyek – a nyilvánvaló előnyök mellett – konkurenciát is jelentettek a források tekintetében. A könyvtár történetéhez szorosan hozzátartozik, hogy a szocializmus éveiben számos politikai okból száműzött tudósnak jelentett „menedékhelyet”, így többek között a jogtudós Bibó Istvánnak vagy a klasszika-filológus Borzsák Istvánnak is.⁴ A hetvenes–nyolcvanas években a könyvtár szellemi-tudományos műhelyként is működött.

A rendszerváltás után, illetve a kétezres évek elején megtörtént felsőoktatási integrációt követően az Egyetemi Könyvtár egyik elsődleges feladata egy integrált elektronikus könyvtári rendszer kialakítása volt, amely megfelel a 21. század és egy új, az információs társadalomban felnőtt generáció informatikai elvárásainak és kívánalmainak. A nemzet alapértékeinek megőrzésének

céljából megtörtént az 1801-et megelőző állomány különválasztása és korszerű feldolgozása. Így alakult ki a 16. századi anyagokat őrző antikva gyűjtemény csakúgy, mint a 17. századi nyomtatványokat tartalmazó barokk gyűjtemény. E különgyűjtemények legbecsesebb darabjait a recenzált kiadvány képes formában is az olvasó elé tárja. A könyvtári szolgáltatások is folyamatosan fejlődnek; mára az Eötvös Loránd Tudományegyetem összes szervezeti egysége összesen 3,6 milliós dokumentumállományának több mint hatvan százaléka megtalálható az interneten is. Mindez köszönhető annak, hogy az ELTE 2010-ben megvásárolta a világ egyik legkorszerűbb integrált könyvtári informatikai rendszerét. Emellett az Egyetemi Könyvtár nem szűnt meg önálló tudományos kutatóműhelynek lenni, ami folyamatosan újabb és újabb csodálatos kiállításokkal, felfedezésekkel örvendezteti meg a nagyközönséget.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár történetével foglalkozó kiadvány minden clemében illeszkedik elődei magas színvonalához: az általános történelmi bemutatást a speciális érdeklődést kiváltó különgyűjtemények leírása egészíti ki. A kétnyelvű (angol–magyar) szövegeket rengeteg kép teszi élvezhetőbbé, átláthatóbbá. A kötet lapjain megelevenedik előttünk egy országos jelentőségű könyvtár története. 2011-ben, amikor az ELTE Egyetemi Könyvtára fennállásának 450. évét ünnepelte, a jubileumi ünnepségen tiszteletét tette az oktatásért és kultúráért felelős miniszter, Budapest város főpolgármestere és a jezsuita rend magyarországi tartományfőnöke is. A nagyszámú jelenlévő egyetértett abban, hogy Magyarország legjelentősebb egyeteme könyvtárának a 21. század további részében is kiemelt szerepet kell játszania a nemzeti értékek megőrzésében, kutatásában és fejlesztésében.

Gosztonyi Gergely

Jegyzetek

- ¹ Gosztonyi Gergely: *Színes képek egy 375 éves univerzitás történetéből* (Jogtörténelmi Szemle, 2011. 1., 61–63. p.)
- ² A kötetről kiváló recenziót közöl: Tóth Andrea: *Mindaz, amit évszázadokon át alkotott az ember, itt van* (Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 5., 61–64. p.)
- ³ Itt említené meg, hogy Fejér György prépost-kanonok volt az, aki 1835-ben, az Egyetem alapításának kétszázadik évfordulójára egyetemtörténelmi könyvet jelentetett meg.
- ⁴ Bibó 1951–1957, míg Borzsák 1957–1963 között volt az Egyetemi Könyvtár alkalmazásában.

A mai osztrák jogtörténetírás egyik legfontosabb feladatának tekinti, hogy a 19. század első felében élt és dolgozott, sokáig méltatlanul elhanyagolt jogásznemzedék életét feldolgozza és megismertesse a nagyvilággal. Christian Neschwara új könyvében az osztrák jogtörténetírás által az elmúlt évtizedekben „ismételt” felfedezett osztrák jogtudós, Karl Josef Pratobevera életét mutatja be.

Neschwara professzor érdekes megoldást választott, nevezetesen azt, hogy Pratobevera önéletrajzi írásait egybeszerkesztve, kronologikus sorrendben tárja elénk életének legfontosabb állomásait. A rövid bevezetőt követően – amelyben egyrészt magyarázatot kapunk a válogatás legfontosabb szempontjaira, másrészt megismerhetjük az alapvető életrajzi adatokat (születési hely és idő, családi és rokonsági kapcsolatok, legfőbb művei, illetve a róla született legfontosabb tudományos művek, sőt ezenfelül egy családfát is áttanulmányozhatunk) – található a három részre, azon belül 12 fejezetre tagolt szövegválogatás.

Az első fejezet Pratobevera életének első 11 évét öleli fel, ennek megfelelően alapvetően a családról, valamint arról a környezetről szól, amelyben a későbbi jogtudós felnevelkedett. Az otthon mellett az általános iskolai évekről, illetve a korabeli ifjúság életviteléről is szó esik, egészen addig, amíg 1782-ben át nem került szülővárosából, Bielitzből Bécsbe, ahol kereskedelmi képzésben vett részt – alapvetően annak köszönhetően, hogy vállalkozó apja azt szerette volna, hogy idővel fia vegye át a családi üzlet vezetését). Pratobevera két év után hazatért, de mégsem szülei tervei szerint alakultak a dolgok, ugyanis 1786-ban úgy döntött, hogy jelentkezik a Bécsi Egyetem Jogi Karára. Az ezután következő önéletrajzi írások az egyetemi évekről szólnak, s éves bontásban ölelik fel a négy év alatt megszerzett tapasztalatokat, s megörökítik a korszakban az egyetemen oktató professzorok munkásságát is. Találunk egy elemzést II. József uralkodásának értékeléséről, szó esik továbbá a bécsi egyetem korabeli szervezetéről is, tehát az ezzel foglalkozó személyek számára is értékes olvasmány lehet. Ezek az elemek azok, amelyek ezt a könyvet még érdekesebbé teszik a jogtörténet iránt érdeklődők számára.

Az egyetemi évek után a doktori fokozat megszerzésének menetéről olvashatunk, ennek keretén belül ír saját, egyházzal foglalkozó disszertációjáról is. Beszámol jogi praxisának kezdeteiről, ugyanis jogász pályáját 1792-ben ügyvédbojtárként kezdte egy Ignaz Raab nevű ügyvéd mellett. Ennek kapcsán a szerkesztő arra töreke-

Egy osztrák jogász a „reformkorból” – Válogatás Karl Josef Pratobevera önéletrajzi írásaiból

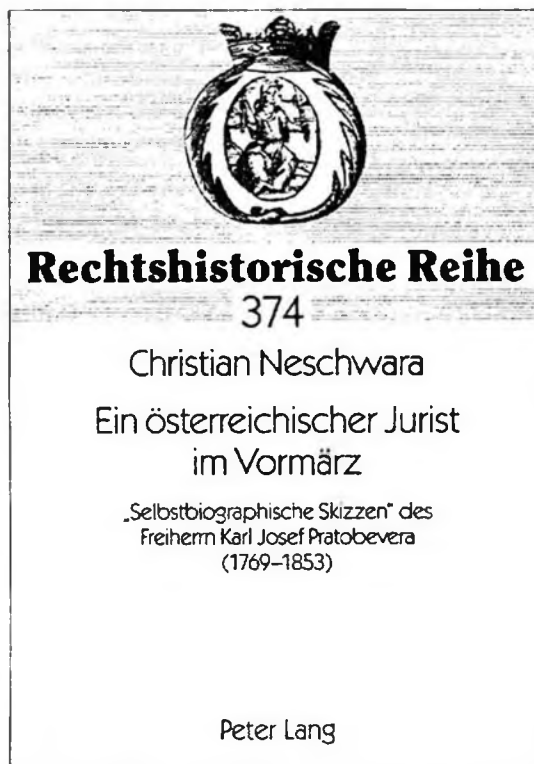
Neschwara, Christian: Ein österreichischer Jurist im Vormärz. „Selbstbiographische Skizzen” des Freiherrn Karl Josef Pratobevera (1769–1853) Rechtshistorische Reihe. Band 374. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main, 2009, 299 p. ISBN 978-3-631-57612-0 / ISSN 0244-290X

dett, hogy ne csak Pratobevera életét ismerhessük meg, hanem áttekintést kaphassunk a 18. század végi ausztriai ügyvédség helyzetéről is. A következő periódusban II.

Lipót haláláról, majd I. Ferenc trónra lépéséről, illetve a Birodalom helyzetéről olvashatunk. Szót ejt rövid ügyvédi karrierjéről, aminek azért lett hamar vége, mert beadta pályázatát a Krakkói Főtörvényszékre, ahova az uralkodó ki is nevezte bírónak. Saját bírói karrierje mellett szól a bírák, a bíróságok állapotáról, Nyugat-Galícia tartomány felépítéséről, az alapvető politikai viszonyokról, valamint magánéleti eseményeiről, házasságáról Josefine Raabbal. Életében 1804-ben következett be újabb nagy változás, amikor áthelyezték Bécsbe, a Legfelsőbb Törvényszékre. Az ezt követő periódusban beszámol a napóleoni háborúkról, a francia megszállás következményeiről, illetve arról, hogy felkérték, vegyen részt egy törvény megalkotásában, amely mind a mai napig hatályban van Ausztriában: ez pedig nem más, mint az

ABGB. Belülről ismerteti a törvényalkotás, illetve a kodifikációs munka menetét, sok érdekességet elárulva ezzel az Olvasó számára. 1814-től kezdve, egészen 1818-ig az Államtanács tagja volt, amikor kinevezték a Bécsi Főtörvényszék alelnökévé.

A jogalkotásban végzett munkája ezzel nem zárult le, de alapvetően bírói karrierjére koncentrált: ezt örökíti meg a 10. fejezet. Megismerhetjük kollégáit, a korabeli bírósági szervezetrendszer, valamint annak kritikáját, illetve a kor legfontosabb kodifikációs projektjeiről is megtudhatunk

információkat (pl. a büntetőjogi reformkoncepciókról stb., ami az 1852-es, Magyarországon is hatályba léptetett Btk. kapcsán lehet érdekes számunkra). Az utolsó korszak az 1838 és 1842 közötti esztendőket öleli fel; több, ez idő tájt született tanulmánya is bekerült a könyvbe. Ezek témáját főként a huszita főurak elleni percek leírása, valamint a huszitizmus és annak értékelése képezi. Komoly megbetegedése miatt ott kellett hagynia a bírói hivatást. Betegségéből felépülve ismételten egyetemre kezdett el járni, ahol filozófiát és művészettörténetet tanult. Önéletrajzi vázlatában ezt követően találhatunk néhány portrét, majd egy tekintélyes szöszedettel zárul a könyv, tekintve,

hogy 1842-ben fejezte be emlékiratainak megírását. Az ezt követő években csupán 1848-ban aktivizálta magát, de súlyos beteg lévén, élete utolsó éveit már családja körében töltötte. 1853-ban hunyt el.

Összességében véve egy igazán igényesen megszerkesztett kötetről beszélhetünk, amely magyar szemmel nézve egy lényegében ismeretlen jogtudósról szól, a remek korrajz kapcsán a jog, illetve a jogtörténet iránt érdeklődők számára mégis igazán izgalmas olvasmány lehet.

Képesy Imre

SZEMLE

Az alkotmánybíráskodás múltja, jelene és jövője

Sólyom László előadása
a Magyar Állam- és Jogtörténeti
Tanszék Tudományos Diákkörének
ülésén

Sólyom László egyetemi tanár, a Magyar Köztársaság volt elnöke, a Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának első elnöke *Az alkotmánybíráskodás múltja, jelene és jövője* címmel tartott előadást az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Aula Magnájában, 2012. március 21-én. A rendkívüli érdeklődéssel kísért rendezvény a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, illetve a Tanszék Tudományos Diákkörének szervezésében, valamint az Alkotmányjogi Tanszék és a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti Tagozatának közreműködésével jött létre. Az eseményt Mezey Barna, az ELTE rektora és a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára nyitotta meg.

Sólyom László előadását alapvetően két nagy részre osztotta: az elsőben a magyar alkotmánybíráskodást helyezte el a nemzetközi palettán, míg a másodikban a magyar Alkotmánybíróság céljait és kilátásait kívánta összegezni. Bevezetőjében – Mezey professzor úr kérdésére válaszolva – az előadó elmondta, hogy az új magyar Alaptörvényben a történeti alkotmány vívmányaira történő utalás több szempontból is aggályos lehet, hiszen a létrejött törvény minimális előkészületi munkálatai és dokumentációja miatt az értelmezhetősége gyakran nehézkes, illetve a fogalmak kitágítása és szembeállítás a pozitívista jogértelmezéssel lehetőséget ad az utólagos ideologikus értelmezésre.

A magyar alkotmánybíráskodást Sólyom László történelmi-kialakulási, elméleti-strukturális, valamint tartalmi szempontból kívánta elhelyezni a világ más alkotmánybíróóságai között. A tudomány kétféle alkotmánybíráskodási modellt különböztet meg: a diffúz és a koncentrált modelleket. Előbbire példa az amerikai minta, ahol a rendes bírósági szervezetrendszer részét képező bíróságok döntenek alkotmányossági kérdésekben is. A koncentrált modell az ún. osztrák modellből induló, mára már inkább európai modellként ismert rendszer, amelynek ösatyja Hans Kelsen. A kelsen elveken alapuló német alkotmánybíróóság (a karlsruhei Bundesgerichtshof) konstruktív jellemzői között kell megemlíteni, hogy szervezetileg elkülönül, azaz nem képezi a rendes bírósági rendszer részét, illetve törvényt megsemmisítő jogkörrel rendelkezik. Továbbfejlesztve az alapvető elveket, a német alkotmánybíróóság saját hatáskörébe utalta az egyéni alapjogvédelmet, az alkotmányjogi panasz útján gyakorolható konkrét egyéni jogorvoslatot is. A karlsruhei modell „lányának,” második generációjának tekintik az Ibériai-félsziget alkotmánybíróóságait, a spanyol és portugál grémiumokat, míg a volt szocialista tömb országaiban, elsősorban Lengyelországban és Magyarországon létrejött alkotmánybíróóságok jelentik a fejlődés harmadik generációját, Karlsruhe „unokáit”. Kiemelendő azonban, hogy a magyar és a lengyel modellek – feltehetőleg szocialista maradványként – idegenkedtek az egyéni jogvédelemtől, ezért, visszatérve a kelsen modellhez, absztrakt normakontrollra vonatkozó hatáskörökkel ruházták fel alkotmánybíróóságaikat. A diffúz és koncentrált modellek szembeállítására vonatkozóan Sólyom László Tocqueville munkásságát említette, aki már 1830-ban rácsodálkozott az amerikai bíróságok rendkívüli, az alkotmányozó hatalom fölé emelkedő jogkörére, amelyet azonban az egyedi esetekre vonatkozó joggyakorlásba burkolva rejtettek el, és valódi hatása csupán az évek előre haladásával, a precedens rendszer segítségével vált széles körben elterjedté. A kelsen modellben ez a hatásköri összeütközés nyílt, így az alkotmány védelme érdekében működő alkotmánybíróóság mint negatív törvényhozó kerül szembe a pozitív törvényhozó szervvel, a parlamenttel. Ez az egyértelmű konfliktusoknak teret

engedő absztrakt alkotmánybíráskodási modell Sólyom László szerint mindenképpen jobban illett a rendszerváltáshoz.

A kialakuló magyar Alkotmánybíróság elméleti-strukturális alapja Hans Kelsenhez és a koncentrált alkotmánybíráskodási modellhez köthető, melyet a magyar sajátosságok és örökségek fűszereztek. Tartalmi szempontból az Alkotmánybíróság kialakulásáról elmondható, hogy mint sok egyéb európai alkotmánybíróság, a magyar is a rendszerváltás eredményeként jött létre. Ez egy – az előadó szavaival élve – „soft” rendszerváltás volt, így a régi intézmények továbbra is működtek, amely fölé, kontrollt gyakorló szervként kívántak létrehozni egy új szervet, hogy az előzmények hiányában, előítéletek nélkül számíthasson a bizalomra. A kérdés tehát az volt, hogyan lehetséges egy új intézményt a békés átmenet, a legalitás és jogfolytonosság jegyében felépíteni. Sólyom László szerint a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága volt az első, amely kompromisszumok nélkül jött létre, mert bár az Ellenzéki Kerekasztalnál az intézményre csupán mint a demokráciákban szükségszerűen működő testületre tekintettek, a három feltétel, amelyet a tárgyalások során az alkotmánybíróság prókátorai támasztottak, mégis teljesült. Ilyen volt az alkotmánybíróság törvénymegsemmisítő jogköre mint az intézmény sine qua nonja, a lakosság számára széles körben absztrakt normakontrollt biztosító actio popularis, és a bíróválasztás egyes szabályai, így a grémium lépcsőzetes feltöltése és az elnök belső, bírótársak általi megválasztása.

A létrejött magyar Alkotmánybíróságot elsődlegesen az alkotmányos rendszer kiépítése vezérelte. Valamennyi

indítványra tág értelemben tekintettek, az indítványozók nem ügyfelek voltak, hanem a köz érdekében cselekvő személyek, akiknek a beadott írásai alapján a bíróság nem egyszer alapvető kérdések megtárgyalására kerített sort. A szakirodalomban „lavinaeffektusnak” nevezett folyamatban megszületett ítéletek praktikusán alkotmánykommentárt alkottak. Sólyom László hangsúlyozta, hogy az Alkotmánybíróság első éveiben rendkívül fontos volt a bel- és külföldi szakmai kommunikáció. A bírakra nehezedő lelkiismereti terhek miatt a grémium gyakran korrigálta önmagát, élt az önreflexióval, igazolást, magyarázatot, értelmezést írt a született döntésekhez, hiszen ez számukra is egy tanulási folyamat volt, tele veszélyekkel. A fiatal intézmény másik vezető eszméje a recepció kérdésköre, azaz, hogy mit-hogyan lehet, kell vagy szabad átvenni más hasonló alkotmánybíróságok gyakorlatából. A nemzetközi eszmecsere fontosságát nem lehet elégszer hangsúlyozni, mégis Sólyom szerint az ethosz volt az, amit valóban átvettek nyugati elődeiktől. Az európai alkotmánybírósági nyelv elsajátítását követően a nemzeti grémiumok teljesen önállóan működtek, de szerepfelfogásuk és szakmai kötelezettségvállalásuk terén azonos elveket vallottak. A Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának harmadik kardinális vezéreszméje az intézmény státuszának kiépítése volt, azaz hogy egyfelől ismerjék el az Alkotmánybíróságot, illetve hogy ismerjék el egyfajta ellensúlynak, az alkotmányt védő szervnek, amely egyben az alkotmányozó hatalommal szemben bírói hatalomként élhet a végleges döntés meghozatalának jogával. Mindezek érdekében meg kellett szabadulnia a testületnek a politikai jogoktól, így elsősorban az előzetes normakontroll-

Kukorelli István, Mezey Barna és Sólyom László

tól és az absztrakt alkotmányértelmezéstől. Ezen döntések kategorikus meghozatala miatt vált az Alkotmánybíróság aktivistává, hiszen felvállalta, hogy a politikailag is igen vitatott és lakossági érdekeket nehezen harmonizáló kérdésekben alkotmányos elvek mentén döntéseket hoz. Itt volt érzékelhető ismét a kelsen-i eszmében kifejtett nyílt konfliktusvállalás és ezért vált az aktivizmus az „első Alkotmánybíróság védjegyévé” – fejtette ki az előadó.

Az előadás első nagy részének lezárásaként Sólyom László részletesen beszélt három konkrét kérdés körüli ügycsoportról. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a testület számára egytől egyig rendkívüli nehézséget okozó vitás jogi kérdések kategorikus eldöntése fontos lépés volt a Magyar Köztársaság történetének új fejezetében. A kárpótlási kérdésekre vonatkozóan szinte valamennyi létező utat megjárta a különböző indítványok, hiszen az eredetileg alkotmányértelmezésre beérkező kérdés, amely a kárpótlásnak a tulajdonhoz való jog és az egyenlő elbánás alapjához való viszonyáról szólt, később mint előzetes, majd utólagos normakontroll iránti indítvány is megjelent a testület asztalán. A majd négy évig húzódó ügyekben Sólyom László úgy vélte, hogy a bíróság döntései, melyekben bizonyos alapvető fogalmakat tisztáztak ugyan, de ezt követően a politikai harctól tudatosan távol maradva nem hoztak egyértelmű döntést, a közvélemény számára nem voltak megfelelően értelmezhetőek. Az igazságtétel kér-

dését tárgyaló határozatoknál az alkotmányosság egységének fontosságát és a jogbiztonsági garanciák mindenek felett állását hangsúlyozta az előadó. Az átvilágítási ügyek tekintetében annyit emelt ki Sólyom László, hogy mivel 1994-re Magyarország már túl volt az átmeneti időszakon, ezért csupán két kérdésre vonatkozóan döntött az Alkotmánybíróság, nevezetesen, hogy a közszereplők múltja legyen közérdekű adat, illetve hogy a magánszemélyek az információs önrendelkezés jogának gyakorlása keretében teljes egészében, korlátozások nélkül kaphassák meg a róluk készült feljegyzéseket.

Az előadás második része az alkotmánybíráskodás jelenéről és részben jövőjéről szólt. Az előadó választ keresett arra a kérdésre, hogy vajon meg kell-e védeni a rendszerváltás becsületét. Tekintettel arra, hogy az 1989-es alkotmányozás során nem akarták az új alkotmány megírását a még nem demokratikus választások útján megválasztott országgyűlésre bízni, az akkori szinte teljes körű tartalmi alkotmánymódosítást, illetve az így létrejött alkotmányt és az annak részleteit kommentáló és értelmező alkotmánybírásgot a jelenlegi vezetés egyre inkább bűnbakká tette. Az új alkotmány (azaz Alaptörvény) megírása szimbólum értékűvé vált, ezért is egyértelmű, hogy a magyar Alkotmánybíróság sorsa nem különíthető el a magyar alkotmányétól. Sólyom nehezményezte az alkotmány megalkotását, amely a számtalan, részben oda nem illő dolgok

becmelését, részben pedig egyenesen alkotmányellenes passzusok elfogadását eredményező módosítások formájában öltött testet, ezzel megtörve az alkotmány tartalmi koherenciáját és megszüntetve az alkotmányos kultúra nemzetközi beágyazódását. Ebből következik, hogy az Alkotmánybíróság jövője is bizonytalanra vált. Két javaslat jelent meg a testület átalakítására: az egyik a Kúriával vonta volna össze, létrehozva egy, az amerikai típusú alkotmánybíráskodáshoz hasonlatos tevékenységet végző intézményt, míg a másik egy preventív normakontrollra korlátozott tanácsadó szervvé tette volna az alkotmánybírásgot, amelynek az Alkotmánytanács nevet adták volna.

Egyértelműen látható, hogy az Alkotmánybíróság súlya az elmúlt másfél évben erősen meggyengült. Az első sebet az intézményen a 2010 őszén végrehajtott hatáskörszűkítés ejtette, amikor az állami pénzügyekre vonatkozó valamennyi jogkört elvették. Újabb támadásként értékelte Sólyom László az absztrakt utólagos normakontrollra vonatkozó actio popularis megszüntetését, amellyel véleménye szerint az Alkotmánybíróság jellege, politikai súlya változott meg és nem utolsó sorban kilépett a kelsen-i familiából. Az előzetes normakontroll visszaépítése, de az eredetétől eltérő, a többségnek döntési jogkört engedő tartalommal, a mulasztásos esetekben a parlament kötelezettségének esetkorára vonatkozó jogkörszűkítés, illetve a népszavazási kérdés alkotmányosságának vizsgálhatóságának megszüntetése mind-mind olyan lépések voltak, amelyek „megtépták az Alkotmánybírásgot” – jelentette ki Sólyom László.

„Nincs azonban minden vesztve”, folytatta az előadó, hiszen továbbra is vannak intézmények és lehetőségek az alkotmányosság védelmére és az Alkotmánybíróság funkcióinak megfelelő kihasználására. Ilyen lehetőséget lát Sólyom László az ombudsman intézményében, akinek szerepe ma az 1989-eshez hasonlóan nagy, az absztrakt normakontroll iránti eljárás megindításának köszönhetően nagy felelősséggel ruházzák fel. A bírói ítélet fölöt-

ti alkotmányos panasz lehetőséget biztosít a társulatnak a konkrét esetek feletti alkotmányozásra, amely ily módon az absztrakt normakontroll szerepének gyakorolhatóságát továbbra is fenntartja. Természetesen ezzel az Alkotmánybírásgnak a rendes bíróságokkal kell felvennie a harcot, mégpedig azért, hogy kit illessen a végső alkotmányértelmezés joga. Ennek megoldásához a szakjogi és alkotmányossági kérdések elhatározása fontos, ami nem könnyű feladat. Az Alkotmánybírásg tehát Sólyom László szerint egy újrakezdés előtt áll. Az intézménynek továbbra is óriási felelőssége van az alkotmányos kultúra fenntartásában, amelyben két támaszra lel: az egyik a nemzetközi támasz, beleértve bizonyos intézményeket, így például a politikai testületek ajánlásaiban testet öltő „soft law”-t és az európai hagyományokat, a másik támasz pedig a fiatal jogászok, akik az 1989–1990-es rendszerváltást követően végeztek az egyetemen, s akiket nem terhel a korábbi rendszer öröksége, akik szabadok és szabadon dönthetnek újra az alkotmánybíráskodás szerepéről, legitimációjáról és jelentőségéről.

A majdnem két óra hosszát tartó előadást hosszú taps követte a zsúfolásig telt Aula Magnában (a nagy érdeklődésre való tekintettel az előadás az I. tanterem kivetítőjén is látható volt). Az idő előrehaladta miatt csak néhány kérdés feltevésére nyílt lehetőség, de a résztvevők számára mindenképpen emlékezetes este volt. A kiváló előkészítésért, szervezésért és lebonyolításért elsősorban Képesy Imrét, a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék doktoranduszát és a tanszék demonstrátorait illeti dicséret és elismerés. Egy tradicionális értelemben vett universitásnak, amely a tudás fellegvára, ilyen és hasonló gondolatindító, érdekes, aktuális és szakmailag megalapozott programokat kell nyújtania az érdeklődő hallgatóság számára. A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének programja egyértelműen tükrözi ezt a szándékot. A megvalósításért pedig gratuláció és köszönet illeti őket!

Beke-Martos Judit

A tudományos „utánpótlás” konferenciája az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogi és Politológus Doktori Iskolái 2012. április 20-án rendezték meg a III. doktorandusz konferenciát. A szervezők kimondott célja volt a doktori iskolák jelenlegi hallgatói, illetve az abszolutóriummal rendelkező, de fokozatot még nem szerzett doktoranduszai számára előadási – és publikációs – lehe-

tőséget biztosítani, s egyben lehetőséget adni az aktuális kutatások szakmai körben történő bemutatására, megvitatására. Ezúttal, a korábbi konferenciáktól eltérően, a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék saját szekcióval rendelkezett, ahol négy kiváló előadásra került sor a délelőtti folyamán Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár elnöklésével. A konferencia valamennyi szekciójának az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar épületei adtak otthont. A magyar jogtörténeti szekció családias hangulatú esemény volt, amelyen a tanszéki kollégákon kívül a demonstrátorok is képviseltették magukat.

A délelőtti folyamán elsőként Rigó Kinga mutatta be az egyetemi bíráskodás körében folytatott kutatásainak köztes eredményeit. Elmondta, hogy munkája kitér a bíráskodás fogalmának kérdéskörére, illetve foglalkozik az egyetem igazságszolgáltatási fórumként történő elfogadásával,

annak legitimációjával is. Kiemelt figyelemmel elemezte a kutató az Eötvös-féle tervezet előzményeit, továbbélését, különösképpen pedig azt, hogy ebben miért választottak olyan esküdtbíráskodási rendszert a felmerülő problémák orvoslására, ahol az esküdtek döntöttek a bűnösségről, míg a bíróság hozta meg az ítéletet. Az előadó a *Fejezetek az egyetemi bíráskodás történetéből* című, rövid bemutatójában érdekesen, a hallgatóság figyelmét maximálisan felkeltő módon beszélt folyamatban lévő kutatásairól.

Frey Dóra a *Menekültek és menekülők – a második világháborút követő kényszermigráció nemzetközi jogi háttere* című előadásában elsősorban az 1944 és 1948 közötti évekre koncentrált, amely időszak a nemzetiségi kérdéseket illetően is számtalan kihívással szolgált a korabeli jogalkotók számára. Az előadó kitért a *displaced person* (azaz DP) elnevezéssel illetett, alapvetően kényszermunkásokat és koncentrációtábor-túlélőket magában foglaló csoportra és részletezte az őket érintő korabeli nemzetközi szabályozást. A hallgatóság megismerhette továbbá a hazájukon kívül élő személyek és a menekültek közötti megkülönböztetést, hiszen az utóbbi csoportba elsősorban nemzetiségi és/vagy faji alapú üldöztetés következtében sorolták az embereket. A részletes és informatív előadás megmutatta, hogy a magyarországiakhoz hasonló problémákkal ebben a korszakban a világon mindenfelé meg kellett küzdeni, s az alkalmazott megoldások sok szempontból párhuzamokat mutattak.

A szekcióban elhangzott harmadik előadás egy külföldi eredetű jogintézmény továbbélését és részleges meghonosodását ismertette. Lenkovics Judit a *német büntetőjog matuzsáleme: a hűtlen kezelés jogtörténelmi aspektusai* címmel egy konkrét tényállás eredetéről és jelentőségéről beszélt. A tételes jog világába is betekintést engedő ex-poné jól illusztrálta a jogtörténet szerepét és jelentőségét konkrét büntetőjogi megoldások kialakulásának és fejlődésének megértésében.

A Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék doktorandusza, Képešy Imre tartotta a szekció utolsó előadását. Az

alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon című tanulmány némi képp provokatívnak tűnhetett, hiszen az előadó az 1861-es országbírói értekezletet vizsgálta, részletesen elemezve, hogy formailag, illetve tartalmát tekintve alkotmánybíráskodási karakterűnek volt-e tekinthető ez a grémium. Az előadó szerint – feltéve, hogy meghatározónak tekintjük alkotmánybírói mivoltára nézve, hogy egy szerv rendelkezik-e normakontrollt végző hatáskörrel – az országbírói értekezlet (szigorúan formálisan nézve) csupán javaslattevő szerv volt, hiszen a királytól való mandátuma másra nem terjedt ki. Kizárólag ezen az alapon tehát nem lenne alkotmánybíráskodó szervnek tekinthető, de tartalmilag mégis felfedezhetünk bizonyos vonásokat, amelyek alapján a magyarországi alkotmánybíráskodás egyik előzményét láthatjuk ebben a testületben. A rövid előadás egy komolyabb kutatás kezdeti szakaszát mutatta be, amikor az elhangzottak talán több kérdést vetettek fel, mint amennyit megválasoltak.

A konferencia kiváló lehetőséget biztosított a tudományos eszmecserére, illetve a folyamatban lévő kutatások megismerésére. Valamennyi előadást élénk és termékeny szakmai vita követte, ami egyfelől dicsérte az előadásokat és a témaválasztásokat, másfelől visszajelzést biztosított a kutatóknak eddigi munkájukról. A kollegiális közönség hozzászólásai sok segítséget nyújtottak az előadók jövőbeli tevékenységéhez. A szekció lezárásaként az elnök, Mezey Barna meglegedésének adott hangot az elhangzott előadások minőségét és tartalmát illetően, és valamennyi hallgatójának megköszönte az aktív részvételt. A jelenlévők egyetértettek abban, hogy az ehhez hasonló érdekes, konstruktív rendezvényekre a tudományos tevékenység fejlődése, és a fiatal kollégák munkájának segítése érdekében a jövőben is nagy szükség lesz. Az elhangzott előadások alapjául szolgáló tanulmányok írott formában az egyetem gondozásában jelennek meg, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy a kutatási eredmények szélesebb körben is megismerhetővé váljanak.

B.-M. J.

Német–magyar büntetőjog-történelmi csereszeminárium Szekszárdon

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszéke, valamint a Friedrich-Schiller-Universität Jena Büntetőjogi Tanszéke közös szervezésében 12. alkalommal rendezték meg az immáron „hagyományosnak” tekinthető büntetőjog-történelmi csereszemináriumot, amelynek idén Szekszárd városa

adott otthont. A 2012. július 12–14. között megrendezett konferencia témáját a különböző eljárások és az eljárási garanciák kérdése képezte, a múltban és a jelenben egyaránt.

Az egymást kronologikus sorrendben követő előadások előtt a két tanszék vezetője, Dr. Mezey Barna és Dr. Günter Jerouschek köszöntötte a résztvevőket. Az első előadásokat a jénai hallgatóktól hallhattuk, akik a frank igazságszolgáltatás meghatározó vonásairól, a kora és virágzó középkorban a szabadok és a nem szabadok esetén alkalmazandó eljárási szabályok közötti különbségről, valamint az akkuzatórius eljárásban az eskü, illetve az istenítéletek kiemelkedő szerepéről szölettek. A magyar hallgatók közül elsőként a *Palguta Virág* adott elő, bemutatva az istenítéletek jelentőségét Magyarországon. Az ebédszünet előtt megismerkedhettünk még a IV. lateráni zsinatnak és

a római jog középkori recepciójának jelentőségével a büntetőeljárás jog szempontjából.

Az elegáns belvárosi étteremben elfogyasztott ebéd után először a boszorkányperekről, egész pontosan a Heinrich Kramer inkvizitor által készített *Boszorkánypörölty* című könyvről volt szó, majd *Mireisz Timea* előadásában a Habsburgok uralkodása alatt zajló egyik leghíresebb hűtlenségi perről, az Illésházy István elleni eljárásról tudhattunk meg érdekes információkat. *Kepler Norbert* a monarchikus diktatúra neoabszolutizmusnak nevezett időszakának felség-sértési pereiről tartott előadást. A kávészünetet követően a Német Birodalom 1871. évi büntető törvénykönyvéről nyerhettünk áttekintést, majd *Ihász Péter* tartott előadást a magyarországi esküdtbíráskodásról. *Beke-Martos Judit* jóvoltából az esküdtbíráskodásnak az Egyesült Államokban meghonosodott rendszerét ismerhettük meg, miközben egyes, a fejlődés szempontjából kiemelkedő ügyeket is bemutatott. Az első nap zárásaként *Kajcsos Kinga* tartott előadást a Mindszenty-perről, illetve *Romics Agnes* a Mansfeld-pert ismertette. Az este folyamán *Frey Dóra* jóvoltából városvezetésen vettünk részt, amelynek keretében végigjártuk a festői szépségű belvárost, illetve közösen elfogyaszthattunk egy hangulatos vacsorát.

Másnap délelőtt a nürnbergi perek mai jelentőségéről, illetve a radbruchi formuláról hallgathattuk meg a német kollégák előadását, utánuk jelen beszámoló szerzőjének Losonczy Eszterrel közösen készített előadása következett, amely a bírói függetlenség aktuális kérdései cím alatt a bírósági szervezetrendszerben, illetve a bíróságok igazgatásában az elmúlt húsz évben bekövetkezett változásokat vizsgálta, bemutatta ezek hatásait a különböző eljárási alapelvek és garanciák érvényesülésére. A délutáni pécsi városnézésen szintén Frey Dóra volt az idegenvezető. A napot a Fekete pincészetben szervezett jó hangulatú borkóstolóval zártuk.

A csereszeminárium ez alkalommal is jó hangulatban telt, a három nap alatt megismerkedhettünk a német kollégákkal, illetve a jénai hallgatókkal. Ki kell emelni a rendkívül színvonalas előadásokat mind német, mind magyar részről. A szervezés munkájáért valamennyi résztvevő nevében köszönet jár Frey Dórának, akinek köszönhetően ismét egy remekül megszervezett, érdekes és szórakoztató konferencián vehettünk részt.

Képesy Imre

Szente Zoltán akadémiai doktori értekezésének nyilvános védéséről

Szente Zoltán, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszékének habil. egyetemi tanára az MTA doktora cím megszerzésére *Kormányforma és parlamentáris kormányzás a XIX. század európai és a dualizmus kori magyar közjogban* címen benyújtott értekezésének nyilvános vitájára 2012. március 21. napján került sor az MTA székházában.

A bírálóbizottság elnöke Kilényi Géza, az MTA doktora, titkára Rácz Lajos, az állam- és jogtudományok kandidátusa, tagjai Berényi Sándor, Ficzer Lajos, Kecskés László, Sári János, Tamás András, az MTA doktorai és Stipta István, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak. Az értekezést Ádám Antal, Kajtár István és Sárközy Tamás, az MTA doktorai opponálták.

A nyilvános vita kezdetén – az elnöki megnyitót követően – a bírálóbizottság elnöke ismertette a jelölt tudományos élettrajzát, majd a hivatalos bírálatok ismertetése következett, mivel Szente Zoltán nem kívánt élni az értekezés vázlatos szóbeli ismertetésének lehetőségével.

Ádám Antal opponenciájának elején részletesen és pontosan meghatározta, hogy milyen szempontok szerint kívánja Szente Zoltán munkáját értékelni, majd kitért a

témaválasztás indokoltságára, amelyet annak ellenére is megalapozottnak tekintett, hogy a témát korábban már bőven tárgyalta a hazai szakirodalom. A doktori mű méltatása során Ádám professzor kitért arra is, hogy a szerző a hazai szakirodalom néhány, a témához tartozó művét nem idézte, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a jogi értektan (axiológia) eredményeit hangsúlyosabban lehetett volna felhasználni. Összefoglalva megállapította, hogy a szerzőnek a régóta bevett történelmi állítások cáfolását célzó érvelése meggyőző.

Kajtár István az értekezés arányos szerkezetét emelte ki, s komplett történelmi áttekintés keretében alapvetően egyetértően – követte nyomon a szerzőnek az európai parlamentarizmus kialakulását rekonstruáló okfejtését. Ugyanakkor rámutatott arra, hogy az Oszmán Birodalom és Oroszország korabeli berendezkedésének jellemzésére a despotizmus helyett az autokrácia kifejezés megfelelőbb lett volna, valamint arra, hogy az angol parlamentarizmus ismertetése során a szerző a Bill of Rightsra és az Act of Settlementre is kitérhetett volna. Kajtár István szerint célszerű lett volna a „pseudo-”, „fél-” és „látszatparlamentarizmus” fogalmainak egyértelmű tisztázása a műben. Ugyanakkor az opponens elismerte az értekezés novumait, illetve annak koncepcionális megállapításaival – így a fogalmi ismérvekkel, a közjogi-politikai fogalommal, a normatív-deszkriptív megkülönböztetéssel – egyetértett, ahogyan az előszentesítésre vonatkozó elemzéssel is.

Sárközy Tamás bírálói véleményének középpontjában az értekezés logikai gondolatmenetének ellenőrzése állt, amellyel kapcsolatban az opponens megállapította, hogy a

mű érvelése védhető, meggyőző és abból a mai, rendszer-váltás utáni magyar kormányzati rendszerre vonatkozó következtetések is levonhatók.

Az opponensi vélemények elhangzását követően Kilenyi elnök úr megnyitotta az értekezés feletti vitát. Elsőnek Berényi Sándor és Stipta István írásbeli véleményét olvasta fel Rácz Lajos, majd a bírálóbizottság tagjai közül Sári János osztotta meg a művel kapcsolatos nézeteit. Felszólalásában kiemelte, hogy az értekezés nem foglalkozott az angol parlamentarizmus fejlődésében a common law által betöltött szereppel. Ugyancsak hiányolta a műből Eötvös Józsefnek *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című munkájára történő hivatkozást.

A vélemények elhangzását követően Sente Zoltán ismertette a bírálatokban és az elhangzott hozzászólásokban kifejtettekkel kapcsolatos álláspontját, valamint külön kiemelte a mű tudományos újdonságait. A jelölt a hivatalos bírálók munkáját és az opponensi vélemények részletezett-ségét megköszönve megállapította, hogy azok nem adnak okot vitára, hiszen az értekezés legfőbb megállapításait alaposnak találták, valamint azt, hogy az elhangzott – s a fentebb ismertetésre került – kritikai megjegyzések a mű egy-egy részletére vonatkoznak. Ezeket sorba véve Sente Zoltán mindenre kimerítő választ adott, így az Ádám professzor kritikájában foglaltakra reflektálva a tudatosan alkalmazott értéksemleges vizsgálati módszerre hivatkozott. Kajtár István opponenciájára válaszul az alkotói mérlegelés körébe tartozónak minősítette azt, hogy az angol jogfejlődés mely intézményeit és dokumentumait emeli az értekezésbe, a pszeudoparlamentarizmus definíciójának elmaradását pedig azzal indokolta, hogy – ellentétben a parlamentarizmus fogalmával – annak ismérveiről nincsen szakmai konszenzus, így teljesen egyéni, nehezen igazolható definíciót lehetett volna csak adni. Sárközy Tamás azon megállapításával, hogy az értekezés által vizsgált dualizmus és a közelmúltbeli-jelenlegi magyar politikai viszonyok párhuzamba állíthatók, Sente Zoltán egyetértett, de hangsúlyozta, hogy a műnek nem volt célja ilyen hasonlóságok kidomborítása. Sári Jánosnak adott válaszában a jelölt kifejtette, hogy a common law hatásainak vizsgálata kívül esett az értekezés hatókörén. Eötvös József munkája pedig, bár a hazai politikai-közjogi szak-

irodalom által gyakorta hivatkozott, valójában nem tartalmazott olyan újdonságot, ami azt indokolta volna, hogy az értekezés hivatkozott forrásai között feltüntesse. A jelölt több ehhez hasonló művet jelölt még meg, amelyeket ugyanezen okból nem tüntetett fel a bibliográfiában.

Felszólalása végén Sente Zoltán az értekezés tudományos újdonságai között jelölte meg azt, hogy a nyilvános védés idejére könyv formájában is megjelent doktori mű a korabeli európai parlamentáris kormányzás elemzése alapján többé-kevésbé objektív, ellenőrizhető értékelési szempontokat, értelmezési keretet biztosít a dualizmus-kori kormányzás megítélésére számára. Ehhez szükséges volt a 19. századi parlamentarizmus ismérveinek és osztályozási szempontjainak meghatározása, amelyek mentén kialakított következtetések csak úgy válnak cáfolhatóvá, ha a parlamentarizmusfogalmat vonják kétségbe. A kialakított szempontrendszer követelményeivel összevetve a dualizmus kori magyar parlamentarizmus kérdését illetően a szerző megállapította, hogy az megrekedt fejlődési út volt, mivel leküzdhetetlen intézményi és politikai akadályokkal szembesült. Ezt a fő gondolatmenetet csak kiegészítik azok a tudományos újdonságok, amelyek a hazai szakirodalom egy-egy széles körben elismert, de téves megállapítását javítják ki, így azt, hogy a királyi előszentesítési jog titkos volt, vagy éppen a dualizmus kori kormányok számát illetően. Sente Zoltán felszólalását egy találó mondattal zárta az értekezés aktualitásáról: bár lehet azt állítani, hogy annak eredményei érdektelenek a mai ember számára, de miért ismernénk rosszul e korszak jogtörténetét, ha jól is tudhatjuk azt?

A vita berekesztését követően a bíráló bizottság határozathozatal céljából visszavonult, majd a rövid tanácskozást követően az elnök kihirdette a bizottság döntését, miszerint Sente Zoltán értekezését az MTA doktora cím megszerzésére alkalmasnak találta és javasolja az MTA Doktori Tanácsának a cím odaítélését. A nyilvános vita hivatalos programját fogadás zárta az MTA kávézó-jában.

Az MTA Doktori Tanácsa 2012. május 18-án döntött az MTA doktora cím odaítéléséről Sente Zoltán egyetemi tanár számára.

Erdős Csaba

Kiss Bernadett PhD-disszertációjának nyilvános vitája

2012. július 4-én került sor az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében Kiss Bernadett *Közterületi köz-rendsértő magatartások a XIX–XX. század fordulóján. A településrendészeti politika átalakulásának folyamata egyes státuszvétség jellegű magatartások*

esetében című doktori (PhD-) értekezésének nyilvános vitájára. A bíráló bizottságot Dr. Gönczöl Katalin egyetemi tanár vezette, a dolgozat két hivatalos bírálója Dr. Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár és Dr. Hack Péter habilitált egyetemi docens, a bizottság tagjai pedig Dr. Balogh Elemér egyetemi tanár és Dr. Stipta István egyetemi tanár voltak, utóbbi látta el a bizottság titkári teendőit is. A nyilvános vitán megjelent a jelölt témavezetője, Dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, valamint számos kolléga és pályatárs nemcsak a jogtörténészek, hanem a büntetőjogászok és kriminológusok közül is.

A nyilvános védés kezdetén a bizottság titkára ismertette a jelölt tudományos életrajzát, majd a bizottság elnöke felkérte a jelöltet téziseinek rövid ismertetésére. Kiss Bernadett rövid előadásában kitért arra, hogy dolgozatának fő célja a státuszvétségek körébe tartozó kisebb súlyú cselekmények szabályozástörténetének vizsgálata volt, különös tekintettel a szabályozás hatékonyságára. Dolgozatának fő következtetése, hogy a közrendsértő magatartások szabályozása nem volt megnyugtatóan rendezve már a 19. század végén sem, amikor az ilyen típusú magatartások a nagyvárosok megjelenésével, illetve a hagyományos társadalmi struktúrák felbomlásával korábban nem ismert mértékűt öltöttek. Ekkor valóságos szabályozási dömping bontakozott ki, ekkor alakultak ki a települési szintű rendészeti szervek, illetve ekkor alkotta meg a közrendsértő magatartások fogalmát Tomcsányi Móric és Concha Győző. Ebbe a körbe tartozott a koldulás, a csavargás, a prostitúció, illetve a fedél nélküliség, valamennyi magatartás jellemzője hogy határesetet képez a rendészeti és a szociális problémák között, emiatt csak rendészeti eszközökkel nem is kezelhető eredményesen. A dolgozat azonban nem a problémák történetiségét vizsgálja, hanem figyelemmel van a mai helyzettel való párhuzamokra, az önkormányzati hatáskörbe tartozó rendészeti kérdésekre, így a koldulás, illetve kukázás szankcionálására, a hajléktalanok helyzetének rendezésére, illetve a prostitúció szabályozására.

A hivatalos bírálók közül Kajtár István kiemelte a dolgozat interdiszciplináris jellegét, és a jogtörténeti, kriminológiai, illetve közigazgatási jogi kérdések egyenletesen magas színvonalú tárgyalását. Külön dicsérte a felhasznált szakirodalom sokrétűségét. Mindezek alapján javasolta a dolgozat publikálását, illetve a tudományos fokozat odaítélését. A másik hivatalos bíráló, Hack Péter is a téma komplexitását emelte ki, a dolgozat értékének nevezte

annak kimutatását, hogy a rendészeti problémák nagy része hosszú idő óta problémát jelent, s bár a megoldásra a tudomány javaslatokat tett, ezeket a jogi rendezésnél általában figyelmen kívül hagyják. Méltatta továbbá, hogy a dolgozat igen alapos munka, amely nagyon széles tárgyi tudáson alapul. Kritikai észrevétele csak annyiban volt, hogy az aktuális problémákat tárgyaló fejezet inkább csak kérdéseket vet fel, de a válaszokkal adós marad, a több idősíkon mozgó tárgyalási mód pedig szerkesztési problémákat vet fel. Ugyanakkor mindenképpen elismerendőnek tartotta a bátor témaválasztást, kiemelte az igényes, olvasmányos megfogalmazást. Összességében ajánlotta a tudományos fokozat odaítélését. A bizottság tagjai közül Balogh Elemér a történeti dimenzió fontosságát emelte ki a mai joggyakorlat és jogalkalmazás szempontjából, Stipta István pedig a feldolgozott levéltári anyagok kiválasztási szempontjaira kérdezett rá.

Kiss Bernadett válaszában megköszönte a bizottság és a bírálók munkáját, valamint a konstruktív kritikát. A hatályos jogi helyzet bemutatásának rövidségét a terjedelmi korlátokkal indokolta, és kifejtette, hogy ennek ellenére nem kívánt eltekinteni a történeti és az aktuális problémák párhuzamba állításától, így jött létre a dolgozat több idősíkon mozgó szerkezete. A levéltári anyagok kiválasztását hozzáférhetőségi szempontok határozták meg leginkább, illetve ebben az esetben is terjedelmi okokból nem került sor átfogóbb, több települést érintő kutatásra.

A bizottság a jelölt választát elfogadta, a bírálók ennek ismeretében is fenntartották véleményüket a tudományos fokozat odaítéléséről. Rövid tanácskozás után a bizottság ismertette döntését, és az elérhető 9 pontból 9 ponttal értékelte Kiss Bernadett doktori disszertációját.

Frey Dóra

Juventus victus

Erdődy János és Jusztinger János doktori értekezéseiről

Az elmúlt években több római jogi doktori értekezés is született hazánkban. Ez a hazai romanisztika erősödésének, stabilitásának biztos jele, beértek azok a gyümölcsök, amelyeket a különféle magyar tudományos műhelyek hordoztak. Örömhír, hogy idén két római jogi tárgyú, jelentős tudományos értékeket hordozó dolgozat is bemutatásra és megvédésre került, amelyek Erdődy János budapesti és Jusztinger János pécsi kollégák tollából születtek. A következőkben a két fiatal pályatárs szakmai munkásságának és disszertációjának rövid bemutatására vállalkozom.

Erdődy János, tehetséges pályatársaihoz, Siklósi Ivánhoz és a szegedi Pozsonyi Norberthez hasonlóan a római jog művelésének szentelte eddigi pályafutását. A mai nehéz intézményi és egzisztenciális körülmények között ez komoly elhivatottságról és a tárgy iránti elkötelezett odaadásról tesz tanúbizonyságot. Mindvégig hű maradt alma materéhez, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karához, ahol Zlinszky János professzor úr és El Beheiri Nadja professzor asszony iránymutatása szerint ma is végzi munkáját. Gazdag nyelvi ismeretekkel és komoly fordítói múlttal rendelkezik, és ezt *Radix omnium malorum?* A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről című értekezésében eredményesen kamatoztatta is. A dolgozat megvédésére 2012. május 4-én került sor a katolikus egyetem jogi karán.

Erdődy János már dolgozata címével, amelyet a Szentírásból származó idézettel¹ gazdagít, gondolkodásra ingerel. Valóban a pénz lenne minden rossz forrása? Csupán tüzetesebb vizsgálat után derül ki, hogy nem maga a pénz, hanem az utána érzett vágyódás tekinthető negatív jelen-

ségnek. A dolgozat két alapkérdés köré szerveződik. Egyfelől: vajon dolog-e a pénz? Másfelől pedig: mit jelent a romanisztikában *traditio in incertam personam*ként emlegetett *iactus missilium* tényállása. A két alapkérdés mögött megbúvó előkérdést pedig a *rerum natura* fogalma jelentette a szerző számára.

A dolgozat tárgyi szempontból öt részre tagolódik. Az első részben egy, a pénzre vonatkozó fogalmi alapvetést találunk. A szerző nem törekedett zárt definíció felállítására, a pénz mibenlétét inkább funkcion keresztül kívánta megközelíteni. Megállapítja, hogy jogász szemmel a helyettesíthetőség mellett az értékmérő, csereeszköz-, valamint a fizetési eszköz funkciók bírnak jelentőséggel. A második részben bemutatja azt a *communis opinio*nt, amely szerint a pénz helyettesíthető és elhasználható dolog. A vizsgált forrásokat négy kategóriába sorolva megállapítja, hogy a római jogtudósok pénzre vonatkozó felfogása nem volt egységes, amely mögött – meglátása szerint – a *qualitas* és a *quantitas* közötti különbözőség, azaz a pénz kettős természete állhat. A dolgozat harmadik része a *rerum natura* fogalmával foglalkozik. Véleménye szerint e fogalom valaminek vagy valakinek a létezését, vagy tagadó alakban, nemlétezését fejezi ki. Egyes forrásokban a *rerum natura* mint az objektív valóság leképezése tűnik fel, amelynek funkciója a jogi döntések szabadságának mederben tartása, de semmiképpen sem túlzó korlátozása. Egy gondolat kísérlet crejéig olvashatunk itt a *rerum natura* és a jogi tények közötti összefüggésekről is. A dolgozat negyedik részében Erdődy kolléga a *res* forrásokban való használatát, különösen a *res. quae pondere numero mensura constant* és a *res incorporales* fogalmait veszi górcső alá. E kérdések vizsgálatára a pénz dologiságával összefüggésben kerül sor, amelynek során a szerző elválasztja egymástól a német terminológia szerinti *Ding* és *Sache* fogalmait. Véleménye szerint a *pecunia* és a *pecunia numerata* kifejezések alapján érthető meg a pénz kettős természete. A *pecunia* mint az érték megjelenítője, egyfajta „értékjog”, a *pecunia numerata* pedig ezt a külvilágban megtestesítő pénzanyagként szerepel a forrásokban. Az utolsó részben a *iactus missilium* témaköre következik. A források és az irodalom alapos áttekintése után a szerző arra a véleményre jut, hogy e tényállás, legalábbis a pénzszerzés esetében, inkább *derelictio*nt és *occupatio*nt jelentett, mint meghatározatlan személy részére végrehajtott tulajdon-*traditio*nt. Erdődy a kutatást realista lapon, az objektív valóságból kiinduló természetjogi gondolkodás paradigmájában végezte el, amely a vizsgált intézmények és az azokra vonatkozó megállapítások tükrében eredményes módszerek bizonyult.

Jusztinger János, aki – római jogásztól egyáltalán nem idegen módon – tudományos karrierjét eredményesen öt-
vözi közéleti szerepvállalással, „A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásai” című doktori értekezését 2012. június 4-én védte meg a Pécsi Tudományegyetemen. Témavezetője Pókecz Kovács Attila tanár úr volt. Az értekezés a szerző szándé-

ka szerint a vételár (*pretium*) meghatározásával és szolgáltatásával összefüggésben a konszenzuális adásvétel (*emptio venditio*) római jogi forrásaiban felmerülő kérdéseiről kíván képet adni. Az igen gazdag témát a jogkövetkezményekre, elsősorban a veszély- és tulajdonátzállás kérdéseire szűkítve tárgyalja. A szerző hű maradt tehát szakdolgozati témájához, amelyet még a nagy magyar romanista, Benedek Ferenc professzor útmutatásai alapján választott.

Értekezés hat fejezetben tárgyalja a vételárral kapcsolatban felmerülő kérdéseket. Az „*emptionis substantia consistit ex pretio*” papinianusi tételét² kiindulópontul választva arra kíván rámutatni, hogy a vételár összegének rögzítése és megfizetése fontos dogmatikai eleme volt a szerződésnek. Az első fejezet az *emptio venditio* konszenzuális szerződésé válásának folyamatát taglalja és levonja a következtetést, hogy a *pecunia numerata* követelményeinek érvényesülése körüli viták nem annyira a *permutatio* és az *emptio venditio* egyszerű elhatárolásában jelentkeznek, hanem történeti színezetűek, és arra vonatkoznak, hogy hol van az a pont, amikor egy ügylet még adásvételnek minősíthető, ha az ellenszolgáltatás legalább részben nem pénzben állt. A dolgozat második része a határozott ár követelményét vizsgálja. A római jogtudósok számára a *certum pretium* követelménye a szerződéskötés idején objektív tényezők által meghatározott vételárat jelentett. A szerző a harmadik fejezetben arra a kérdésre kereste a választ, hogy *emptio ad mensuram* esetén a felek által választott árklauzula mennyiben befolyásolta az eladó és a vevő közötti szerződéses kockázat megosztását. Nem jogi források alapján³ meggyőzően bizonyítja, hogy a mindennapi szerződési praxisban már a köztársaság korában gyakran alkalmazták ilyen esetben az átalányár-egységár klauzulapárok valamelyikét. A negyedik fejezet az árképzéssel és annak korlátaival foglalkozik. Az erre vonatkozó szabályok – a szerző megállapítása szerint – a forgalombiztonság igénye és a piaci erők érvényesülése közti erőterben fejlődött gyakorlatban is működőképes rendszerre. A fejlődés vizsgálata során göröcső alá vette Diocletianus ármaximáló rendeletét (*Edictum de pretiis rerum venalium*) is. Az ötödik fejezet az *emptio venditio* és a *locatio conductio* határterületeire kalauzolja el az olvasót. Az egyes fragmentumok elemzése alapján a szerző megállapítja, hogy a vételár nem csupán a kétféle ügylet elkülönítésében játszott szerepet, de az ár megállapítás során a felek közötti szerződéses kockázat megosztására irányuló törekvés is kiérezhető. A záró, hatodik fejezetben a vételárfizetés és a tulajdonátzállás kérdése került a középpontba. Jusztinger megállapítása szerint a tulajdonátzállást a vételár megfizetéséhez kötő előírás sokkal inkább a felek megállapodásától függ, a mindennapos gyakorlat által meghatározott rendelkezés, mintsem általánosan érvényesülő főszabály. A szerző logikus szerkezeti rendben vette tehát sorba a vételár meghatározásával kapcsolatos legfőbb kérdéseket, kutatása során pedig a dáciai és ravennai okiratok adásvétellel vonatkozó anyagát is tekintetbe vette.

Összegzésképpen egy érdekes összefüggésre kívánom felhívni a türelmes olvasó figyelmét. Mindkét fiatal romanista tulajdonképpen – ugyan a jelenség eltérő aspektusaira fókuszálva – a pénz, illetve a vételár bonyolult fogalmának elemzésére vállalkozott. Erdődy kolléga inkább elméleti és filozófiai, míg Jusztinger dogmatikai megközelítésében közös, hogy ezt az egyetemes és időtlen témát a római jog által felhalmozott tudáskincs alapján vizsgálta. Mindez lehet a korszellem vagy akár a vakvéletlen műve, de mindenképp jele annak, hogy a hazai római jogtudomány fiatalja aktuális, interdiszciplináris módon is

jól kiaknázható kutatásaik révén be kívánnak kapcsolódni a kurrens magyar tudományos diskurzusba. A két értekezés alapján bizalommal tárhatjuk szélesre előttük a kaput.

Deli Gergely

Jegyzetek

¹ 1Tim 6, 10

² D. 18, 1, 72 pr.

³ Cato agr. 148; Varro rust. 2, 2, 5 és 2, 9, 7.

Rokolya Gábor PhD-értekezésének nyilvános vitája

2012. június 13-ára tűzte ki a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Tanácsa Rokolya Gábor *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban* című doktori értekezésének nyilvános vitáját. A bíráló bizottság elnöke Szabó Miklós (CSc, egyetemi tanár, ME ÁJK), tagjai Mezey Barna (DSc, egyetemi tanár, ELTE ÁJK), Balogh Judit (PhD, egyetemi docens, DE ÁJK), Varga Norbert (PhD, egyetemi docens, SZTE ÁJK) voltak. A Doktori Tanács által felkért hivatalos bírálók: Homoki-Nagy Mária (PhD, egyetemi tanár, SZTE ÁJK) és Szabó István (PhD, egyetemi tanár, PPKE ÁJK). A Doktori Tanács által kijelölt titkár Koncz Ibolya Katalin (PhD, egyetemi docens, ME ÁJK).

Rokolya Gábor 1977-ben végzett a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán summa cum laude minősítéssel. 2001-től közjegyző-helyettesként, majd 2005-től közjegyzőként teljesít szolgálatot Budapest V. kerületében. 2002-től jelennek meg publikációi a közjegyzőség története és egyéb jogtörténeti tárgykörökből. Több könyv szerzője, 2009-ben *Polgári közjegyzőség emlékezete 1875–1949*, 2010-ben az *Okleveles históriák*, 2011-ben *A első rosznyói közjegyző (Dr. Markó Sándor élete és munkássága)* című műve jelent meg.

A nyilvános vita elején a jelölt röviden ismertette téziseit. Célul tűzte ki, hogy átfogó elemzést készít a királyi közjegyzőségre vonatkozó jogi szabályozásról az intézmény létrejöttétől a megszüntetéséig, valamint bemutatja a királyi közjegyzőség „eszmétörténeti” hátterét. A jelölt a királyi közjegyzői kamarák, valamint a Magyarországi Királyi Közjegyzők Országos Egylete tevékenységét, a közjegyzői kongresszusok és vándorgyűlések tudományos eredményeit is nyomon követte. A királyi közjegyzőség felépítésére, működésére és hatásköreinek változására alapvetően a királyi közjegyzőkről szóló 1874:35. törvénycikk ad útmutatást. Ezért a jelölt szerint kiemelt

fontossággal bírt a törvény megalkotásához vezető folyamat bemutatása, a szakmai, országgyűlési bizottsági és ülési viták ismertetése.

A jelölt jelentős figyelmet fordított arra, hogy a magyar közjegyzőség eszmétörténetét a tárgyalt korszak európai országaiban létező közjegyzői intézményekkel is összehasonlítsa. Kiemelten foglalkozott a korlátozott jogkört biztosító német szabályozással. A disszertáns arra vállalkozott, hogy a közjegyzőség eszmétörténeti korszakolását az intézménytörténet belső fejlődését figyelembe véve összeállítsa. A közjegyzői irodák ügyfélforgalmának elemzése megmutatta, hogy az ügyszámok döntő többségét a hitelesítési ügyletek adták. A vizsgált időszakban jelentkezett a probléma, hogy a községi jegyzők magánokiratot készíthettek. Így a közjegyzői reformtörekvések egyik eleme a közjegyzői okirati kényszer előírása, vagy legalább a névaláírás-hitelesítésére való előírás elérése volt. A szakmai vándorgyűlések folyamatosan napirenden tartották a közjegyzői reformokat, a közjegyzői rendtartás és az örökösödési eljárási törvények módosítását. A jelölt a disszertációban kiemelte a magyar királyi közjegyzőség szerepét, mint az igazságszolgáltatás közhitelességi feladatait ellátó jogász hivatásrendet. Álláspontja szerint a közjegyzőség a magyar jogtörténetben a hiteles helyek szerepét vette át, amely az igazságszolgáltatásban az „igazság immanens erejét” képviselte.

A dolgozat egyik opponense, Homoki-Nagy Mária megállapította, hogy a disszertáció a nyilvános vitára alkalmas. Kiemelte, hogy a jogtörténetész szakma régóta várta, hogy ez az értekezés elkészüljön. Bebizonyosodott, hogy a gyakorló jogász a mindennapi szakmai ismereteit milyen eredményesen tudja kamatoztatni egy történeti tárgyú értekezés elkészítése kapcsán. Kiemelte, hogy bár a jelölt a választott téma tekintetében az időbeli bemutatást választotta, mégis megállapítható, hogy a szoros értelemben vett időrendi sorrendet megtartva, a közjegyzői intézmény létrejöttét elemezve, a közjegyzői hatáskör alakulása mellett a magánjog- és a perjogtörténet számára is nélkülözhetetlen kutatások eredményeit rögzítette. Ha a közjegyzői hatáskört elemezzük, akkor hangsúlyosabbá lehetett volna tenni a hatalmi ágak szétválasztásának problémáját, amellyel egy ma is élő nehézség megoldására te-

hetett volna javaslatot a jelölt. Az értekezés értékes részeit jelentik egyrészt a telekkönyv vezetésével összefüggő viták elemzése, másrészt a hagyatéki eljárással, illetve örökléssel kapcsolatos viták, törvényjavaslatok országgyűlési vitáinak bemutatása. A szerző végtelen precizitással, szinte már felsorolásszerűen vetíti az olvasó elé a magánjogi kodifikáció problematikájának bemutatását úgy, ahogy azt a közjegyzők látták a 19–20. század fordulóján. Azt is ki kell emelni, hogy a szerző nem felejtkezett el az értekezés témájának megfelelő nemzetközi összehasonlításról sem. Különösen jó megoldás, hogy a jelölt a szakirodalomban fellelhető véleményeket úgy tudja ütköztetni, hogy az olvasó számára teljesen világossá válik, mit lehetett volna átvenni a francia megoldásból és mit lehetett volna kihagyni a német-osztrák gyakorlatból. A forrásjegyzék és szakirodalmi háttér, amit a szerző feldolgozott, példaértékű. Az értekezés egységes, ugyanakkor a jelölt minden területen jelezte azokat a nyitva hagyott ajtókat, ahol a téma iránt érdeklődők tovább folytathatják kutatásaikat.

A disszertáció másik opponense, Szabó István előjáróban ugyancsak nyilvános vitára alkalmasnak tartotta az értekezést. Szerinte a dolgozat első értékes pontját az adja, hogy a jelölt a témakört nem a napi közjegyzői munka oldaláról, hanem szervezeti szempontból közelíti meg. A dolgozat felépítését vizsgálva, az logikus és áttekinthető. A kronológiai határok kijelölése mellett a tematikus tagolás is jól kivehető, mint szervezet, működés és hatáskör. Ki kell emelni azt is, hogy a disszertáció több fejezetében találhatunk a témát feldolgozó szakirodalomról, illetőleg a közjegyzőknél a szakirodalmi munkásságáról szóló áttekintést. Az értekezés legnagyobb része a hatáskört tárgyalja, amelyből jól kirajzolódik az egyes jogász hivatásrendek közötti évszázados „küzdelem.” Az értekezés külön értékét képezi az, hogy határeseteken álló problémákat elemmez. Vitára alkalmas kérdés a közjegyzői kamak a jogász hivatásrendek közötti elhelyezése is. Az ügyész vagy a bíró állami „tisztviselő”, amit különösen a bírónál idézőjelbe kell tenni, hiszen hangsúlyozandó, hogy nem köztisztviselőkről van szó. Az ügyvédség a magánszférához sorolható. A szerző a közjegyzőket is az utóbbi területen említi. Az opponens a megfelelő terminus technicus kialakítását javasolja a jelöltnek. A dolgozat egyértelmű pozitívumaként jelöli meg az opponens, hogy a közjegyzőség intézményének hazai történetéről egy átfogó, részletes és hiteles képet rajzolt a jelölt. Kétségtől hiánypótló munkáról van szó, amely komoly eredménye-

ket tartalmaz a közjegyzői intézmény további fejlődése szempontjából. A hatáskörök kérdése ma is nyitott probléma, s az egy évszázaddal korábbi érvek és javaslatok ma sem alaptalanok.

A dolgozat és a pályázó korábbi tudományos munkássága alapján mindkét opponens javasolta a PhD-fokozat odaítélését Rokolya Gábor részére. A jelölt válaszában köszönetét fejezte ki az észrevételekért és a segítségért. Az opponensi véleményekre reagálva elmondta, hogy a munkahelyi vita során szóban, valamint írásban kifejtett opponenciák tanulságait és javaslatait igyekezett a nyilvános vitára véglegesen elkészített dolgozat szövegébe beépíteni. Külön köszönetet mondott a két opponensnek értékelésükért és építő jellegű kritikájukért. Először Homoki-Nagy Mária opponensi véleményére válaszolt. Kiemelte, hogy az értekezés szerkezetének kialakításánál fontos szempont volt, hogy a fejezetek elején a tájékozódást elősegítő eseménytörténeti részt kövesse a jogszabályi háttér, a kodifikáció bemutatása, illetve a társ igazságügyi szakmák képviselőivel folytatott szakmai viták, a közjegyzői szakirodalom elemző feltárása. A magánjogi kodifikáció közjegyzői szemléletű bemutatásának célja az volt, hogy igazolja e létszámban kicsi, de szellemi potenciáljában jelentős hivatásrend képviselőinek elkötelezettségét a jogtudomány művelésére. Szabó István észrevételeire válaszolva a jelölt elmondta, hogy az ügyvéd-közjegyzőség intézményével szembeni harc közjegyzői nézőpontból valójában a közjegyzőség léteért folytatott küzdelem volt. A közjegyzőség és a bíróság viszonyának vizsgálata egyben annak a kérdésnek az eldöntését is jelenti, hogy hová pozicionáljuk a közjegyzőséget. A polgári jogi jellegű jogviszonyokban a kiegyezést követően a bíróság, az ügyvédség és a közjegyzőség kapott hatásköröket. A disszertáns kiemelte, hogy egyetért az opponenssel, a közjegyző ugyanúgy közfeladatot lát el hivatásának gyakorlása közben, mint a bíró, azonban a közjegyzői függetlenség és pártatlanság elvének megvalósítása érdekében tevékenységét szabad foglalkozás keretében végzi.

Az opponensek elfogadták a jelölt válaszait és fenntartották pozitív értékelésüket. A zárt tanácskozást követően a bizottság elnöke ismertette az eredményt, amely szerint a testület javasolja a Miskolci Egyetem Doktori Tanácsának, hogy Rokolya Gábornak a PhD-fokozatot *summa cum laude* minősítéssel ítélje oda.

Koncz Ibolya Katalin

Jakab Éva az Osztrák Tudományos Akadémia tagja lett

Az Osztrák Tudományos Akadémia (Österreichische Akademie der Wissenschaften, ÖAW) Böcsészeti és Társadalomtudományi Osztálya (Phil.-Hist. Klasse) 2012. április 20-án tartott választóülésén az Akadémia levelező tagjává (korrespondierendes Mitglied im Ausland) választotta Jakab Évát, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanárát. Az ÖAW Elnöke 2012. május 9-én Bécsben Ünnepi Ülés keretében adta át az újonnan megválasztott tagoknak az oklevelet – az átadásról készült a cikkhez mellékelt hivatalos fénykép, amely az ÖAW honlapján is látható.

Jakab Éva 1957-ben született Szegeden, tanulmányait a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán abszolválta (summa cum laude, 1981). 1982 februárjától az SZTE teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozója, 1990-ben doctor universitatis, 1992-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 2001-ben habilitált, 2002-től egyetemi tanár és a Római Jogi Tanszék vezetője. 2005-ben szerezte meg az MTA doktora címet. 2005-től az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának (ÁJTb) választott tagja,

2007 óta folyamatosan elnökhelyettese. 2005–2009 között az SZTE ÁJTb oktatási dékánhelyettese, majd 2011-ig tudományos dékánhelyettese. 2010-től az SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori iskola elnöke. 2006–2009 között az OTKA Társadalomtudományi Kollégiumában a jogtudományok képviselője, 2011-től az OTKA Bizottság kinevezett tagjaként tevékenykedik.

Kitüntetései közül kiemelendők az alábbiak: Peschka Vilmos Díj (2009), Ipolyi Arnold Díj (2009), a 38. Deutscher Rechtshistorikertag Díja (az elmúlt két év legjobbnak ítélt német nyelvű jogtörténeti tárgyú monográfiájának, a *Risikomanagement beim Weinkauf* című, Münchenben mejelent könyvéért), SZTE Pro Universitate Díj (2011).

1986-tól több alkalommal részesült DAAD-ösztöndíjban, amelynek segítségével a Müncheni Egyetem Leopold Wenger Intézetében kutatott, Dieter Nörr professzor témavezetésével. A 2000/2001 tanévben az Alexander von Humboldt-Stiftung kutatóösztöndíjában részesült.

Jakab Éva kutatási területe a római jog, azon belül a szerződési joggyakorlat. Munkáiban kiemelten foglalkozik az ókori jogi kultúrák kölcsönös egymásra hatásának elemzésével. Eddig két német nyelvű monográfiája (a C.H. Beck kiadónál), két német nyelvű konferenciakötete (Springer, Wolfgang Ernst társszerzővel), három magyar szakmonográfiája és számos cikke jelent meg német, angol és magyar nyelven.

Az osztrák tudományos élettel mintegy húsz éve aktív kapcsolatot ápol: több szemeszteren át tartott kurzusokat

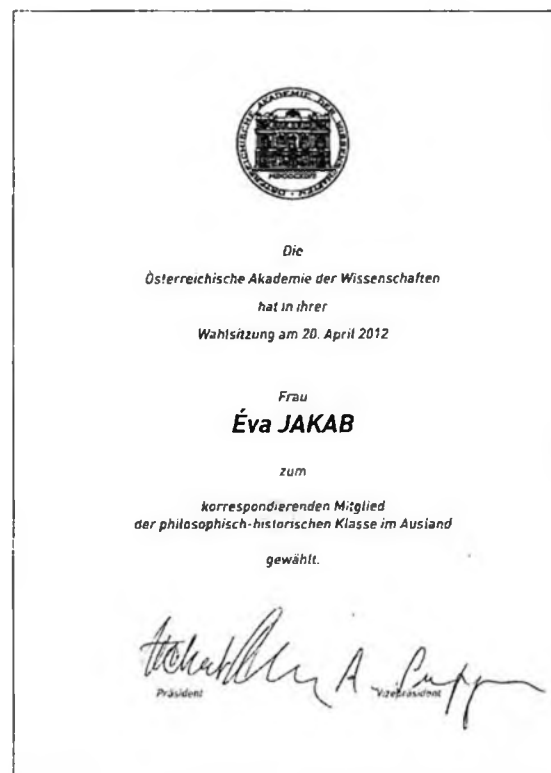

a római kötelmi jogból a Grazi Egyetemen, Erasmus-kapcsolatban áll a Bécsi, Grazi és a Salzburgi Egyetem Jogi Karával, rendszeresen tart tudományos előadásokat osztrák egyetemeken és hív meg vendégelőadókat Ausztriából. 2008-tól az ÖAW Ókori Jogtörténeti Bizottságnak választott tagja.

Jakab Éva több nemzetközi tudományos konferenciasorozat alapító, illetve vezetőségi tagja, például az évente megrendezésre kerülő Internationales Sommerseminar über Römisches Recht (2012-ben Bajorországban) vagy a Legal Documents in Ancient Societies (Idas-conf. com, 2012-ben Budapesten) tanácskozásnak.

Jakab Évának az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagjává való megválasztása komoly elismerést jelent a magyar jogtudományok, különösen a jogtörténeti tudományok számára is.

Pozsonyi Norbert

Thomas Olechowski előadása az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

Thomas Olechowski, az Universität Wien professzora 2006 óta dolgozik a világhírű osztrák jogtudós, Hans Kelsen első átfogó életrajzán. Az ELTE AJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke meghívásának eleget téve tartotta meg előadását, amelyben ismertette kutatásának legfrissebb eredményeit. Olechowski kiemelte: annak ellenére, hogy ma már egész könyvtárat meg lehetne tölteni a Kelsen műveit elemző szakirodalommal, olyan munkák még nem születtek, amelyek az életútját mutatnák be. 1969-ben ugyan a professzor egyik volt hallgatója publikált egy cikket, ez azonban sokkal inkább tekinthető személyes hangvételű megemlékezésnek, mint tudományos jellegű műnek. Ezért kérték fel az Olechowski által vezetett Hans Kelsen Intézetet, hogy készítse el a *Tiszta jogtan* megalkotójának életútját a világ közönsége számára bemutató könyvet.

Thomas Olechowski előadása kezdetén Hans Kelsen családjáról, származásáról szólt. A németes hangzású családnév ugyanis sok vitára adott okot, a legtöbben azt feltételezték, hogy a náci hatalomátvételt követően, zsidó származására való tekintettel változtatta meg nevét. A név eredetét ugyan nem sikerült tisztázni (feltehetőleg

egy német-jiddis szóösszetételből eredeztethető, amelynek jelentése „Keyle fia” – bár bizonyítékot erre még nem sikerült találni), az egyértelműen bizonyítható, hogy már az apai ági nagyapja (Osias) is ezt a nevet viselte. Hans Kelsen felmenői a bécsi polgárság körében már a 19. század közepén közepesen jómódúnak voltak tekinthetők. A városból 1860-ban elköltöztek, majd kisebb kitérők után Prágában telepedtek le, ahol 1881-ben megszületett a későbbi jogtudós.

Hans Kelsenre, a legidősebb fiúra várt az a feladat, hogy a társadalmi ranglétrán előrejutva olyan szakmát tanuljon ki, amellyel a család pozícióit hosszabb távon is megerősítheti. Ennek megfelelően szülei orvosi vagy jogi pályára szánták, amelyek közül az utóbbit kényszerűen el is végezte. Egyetemi tanulmányait meglehetősen változó eredménnyel folytatta, végül 1906-ban szerezte meg a doktori fokozatot a Bécsi Egyetem Jogtudományi Karán. Olechowski ennek kapcsán kiemelte, hogy a kutatás során alapvető kérdésként merült fel, vajon kik lehettek rá nagyobb hatással élete ezen időszakában. Maga Kelsen tanárai közül senkit sem tekintett igazán mentorának, ehelyett egy barátját hozta fel, akit igazi zseninek tekintett – Otto Weininger, akinck, bár fiatalon öngyilkos lett, sikerült rávennie az akkor 22 éves Kelsent arra, hogy dolgozni kezdjen a habilitációs dolgozatán, amely az *Állam- és jogtudomány alapvető kérdései* címet viselte. Ebben a munkájában arra helyezte a hangsúlyt, hogy megoldja a korabeli jogtudomány egyik alapvető problémáját, ami szerinte abban állt, hogy az képtelen elválasztani annak vizsgálatát,

hogy mi a pozitív jog, illetve, hogy minek kéne lennie a pozitív jognak (a Sein és Sollen klasszikus kérdésköre). Ezen túlmenően a pozitív jog vizsgálatába nem szabad belevenni sem etikai, sem szociológiai kérdéseket, azaz a módszertani vizsgálat tisztaságát lenne szükséges elérni. Ez a Kelsen későbbi életpályáját meghatározó megállapítás lett a később világhírűvé vált „*tiszta jogtan*”. Elméletén egészen haláláig dolgozott, azt a későbbiekben bővítette, sőt bizonyos részeit újra is írta. Később dolgozta ki elméletének második pilléréként az *értékrelativizmus* fogalmát, amellyel alapvetően szembehelyezkedett a korszakban divatos természetjogi felfogásokkal, amelyek bár azt hangoztatták, hogy vannak örök értékek, Kelsen szerint mégsem tekinthetők annak, mert a különböző társadalmak ezeket másképpen értelmezték. Műveiben János evangéliumára utalt, amelyben Pilátus megkérdezi, hogy „Mi az igazság?”, de választ nem kapunk a kérdésre. Kelsen egyébként nem volt vallásos ember, felekezeti hovatartozása élete során több alkalommal is megváltozott. Nem hitt az uralkodók és alattvalók közötti különbségben, gondolkodásának ugyancsak meghatározó elemévé vált az emberek közötti egyenlőség. Ennek megfelelően tanai meghatározó építőkövei a „*tiszta jogtan*”, a demokráciának és a pacifizmus voltak.

Kelsen 1911-ben védte meg munkáját a bécsi jogi karon, ahol nem sokkal utóbb magandocenssé nevezték ki, ami lehetővé tette számára az oktatást, illetve a vizsgáztatást, de nem járt automatikus kinevezéssel a Bécsi Egyetem katedrájára. Bár 1918-ig megszakítás nélkül oktatott Alma Materében, az ún. Exportakadémián is állást vállalt. 1914-ben, a világháború kitörésekor a katonai szolgálatra kötelezett Kelsen nem ment ki a frontra, hanem először a katonai igazságszolgáltatásban, majd 1917-től a hadügyminisztériumban dolgozott egy, a monarchia hadseregét érintő reformtervezeten. A háború végére eléggé jó kapcsolatokat sikerült kiépítenie a Heinrich Lammasch és Julius Meinl nevével fémjelzett pacifista csoportokkal. Többen valószínűnek tartják, hogy szerepet játszott IV. Károly eckartsau-i nyilatkozatának megszövegezésében, bár az erre vonatkozó bizonyítékok nem egyértelműek. A háború végéig a hadügyminisztériumban maradt, aminek köszönhetően az egyre inkább megerősödő antiszemita megmozdulásokkal szemben védelmet élvezett, többek között ennek köszönhetően nevezték ki 1918 júliusában rendkívüli professzorrá a Bécsi Egyetemen, ahol 1921-től kezdve, egészen 1930-ig Professor Ordinariusként tanított. Magánszemináriumait, amelyeket vasárnap délutánonként a saját lakásában tartott, széleskörű érdeklődés övezte.

A háború végét követően jelentős szerepet játszott az Osztrák Köztársaság megszületésében, így alkotmányának megszövegezésében is, amelynek köszönhetően Ausztriában 1920-ban létrejött a világ első Alkotmánybírósága. (Formálisan a Csehszlovák Köztársaság Alkotmányát hamarabb fogadták el, amely szintén rendelkezett az Alkotmánybíróság létrehozásáról, ez azonban csak később kezdte meg tényleges működését – K. I.). Az élethosszig kinevezett alkotmánybírákat végül 1930-ban, politikai okok következtében felmentették (a törvényhozás alapjaiban vitatta némely döntésüket), aminek Kelsen is – rossz érzésekkel ugyan – eleget tett. Ezzel együtt a Bécsi Egyetemen élvezett pozíciója is megingott, miután két kollégája élesen szembefordult vele. Kelsen, aki maga is többször gondolkodott azon, hogy el kéne hagynia Bécset, elérkezettnek látta erre az időt, különösen amiatt, mert egy kollégájának köszönhetően felkérést kapott, hogy a Kölni Egyetemen oktasson.

Hans Kelsen 1940-ben New Yorkban

Kölnben, tekintve, hogy egész életében az osztrák joggal foglalkozott (hiába volt a tiszta jogtan elméletének köszönhetően ekkor már világhírű, ezt önmagában tantárgyként oktatni nem lehetett), nemzetközi joggal kezdett el foglalkozni. Itt találkozott a korszak másik híres jogtudósával, Carl Schmitttel, akivel élénk tudományos vitába kezdett, miután megjelentette *Az alkotmány őrői* c. tanulmányát, amelyben amellet érvelt, hogy a Weimari Köztársaság alkotmánya őrőjének elsősorban az államfőnek kell lennie. Schmitt egyúttal elutasította az alkotmánybíráskodás eszméjét (illetve az alkotmánybíróság szükségességét), szemben Kelsennel, aki viszont éppen az alkotmánybíróságban látta az alkotmányvédelem legfőbb letéteményesét. Kettejük viszonya 1933-ban vált kifejezetten ellenségesé, amikor a náci hatalomátvételnek köszönhetően a nemrégiben dékánként kinevezett Kelsen megbízatását visszavonták, ami ellen valamennyi oktató tiltakozott – Schmitt kivételével. Az ezt követő hónapok történései láttán Kelsen úgy döntött, hogy elhagyja Németországot. Életének ezt követő időszakát vándorlással töltötte, s miután a bécsi jogi karra nem tudott visszamenni, ideiglenesen Prágában kezdett el tanítani. Egészen 1936-ig nyugodt körülmények közepette dolgozhatott, azonban ebben az évben az egyre inkább erősödő nemzetiszocialista propagandának köszönhetően egyik egyetemi előadása alatt a hallgatóság egy része felállt és antiszemita jelszavakat kezdett el kiabálni. Csehszlovákia összeomlását megelőzően az Egyesült Államokba emigrált. Ott először a Harvard Egyetemen, majd később a Berkeley Egyetemen kezdett el tanítani, miközben anyagi nehézségekkel küzdött, mivel a náci Németország a nyugdíjjogosultságát

nem ismerte el, sőt csak az 1950-es évek közepén rendeződött számára ez az ügy. Amerikában viszont évekig nem nevezhették ki egyetemi tanárrá, tekintve, hogy csak 1945-ben szerezte meg az állampolgárságot. A McCarthy-éra alatt a tudományos nézeteinek függetlenségét féltő professzor összetűzésbe keveredett a hatóságokkal, ám ismerősei és kollégái megvédték, így nem kellett attól tartania, hogy kitoloncolják.

Hans Kelsen élete végén néhányszor visszalátogatott Ausztriába, legutóbb akkor, amikor eleget tett a szövetségi

ségi kormány meghívásának, a Bécsi Egyetem fennállásának 600. évfordulója alkalmából. 1973-ban hunyt el Kaliforniában, a Berkeley közelében lévő Orinda nevű településen, hamvait – kérésének megfelelően – az óceánba szórták. Tudományos tételein élete végéig dolgozott, a ma is alapvető fontosságú, és mindmáig számos vitára okot adó *Tiszta jogtannak* köszönhetően Kelsent korunk legnagyobb hatású jogtudósai között tarthatjuk számon.

K. I.

OKLEVELES HISTÓRIÁK –

VÁLOGATÁS A MAGYAR KÖZHITELESSÉG IRATAIBÓL 1441–1848

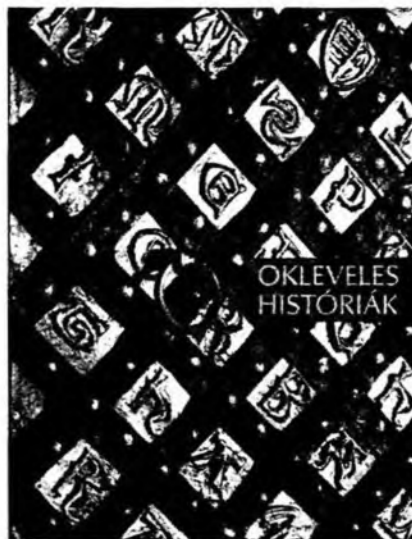
Documentary histories: a selection of documents of Hungarian officialness, 1441–1848 / Urkundliche Geschichten: eine Auswahl von den Dokumenten der ungarischen Authentizität, 1441–1848 / Des histoires et des actes: recueil d'actes authentiques hongrois, 1441–1848

Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Rokolya Gábor

Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2010, 311 p., színes illusztrációkkal

ISBN 978-963-88147-5-3

Dr. Rokolya Gábor PhD, közjegyző, külkereskedelmi és európai jogi szakjogász, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara számvizsgálója és választmányi tagja, könyvsorozatának szerkesztője, a *Közjegyzők Közlönye* című szakmai folyóirat szerkesztője, a közjegyzőség, valamint az öröklési jog történetének szakértője. Hosszú évek óta kutatja a magyar közjegyzőség emlékeit, a témából több publikációja jelent meg, így a *Polgári közjegyzőség emlékezete 1875–1949* (Budapest, 2009) és *Az első rozsnói közjegyző: Dr. Markó Sándor élete és munkássága* (Budapest, 2012) című könyve. Gyűjtőmunkájának eredménye az itt bemutatott *Okleveles emlékeink* című, igen elegáns kivitelű, magyar, angol, német és francia nyelvű könyve, amely a magyarországi közhitelesség 1441–1848 közötti legfontosabb iratait közli, előszavában kiváló összefoglalást nyújtva a témáról (A közhitelesség szervezete és iratai a középkori és az újkori Magyarországon).

- **2012. május 4-én**, immár harmadik alkalommal rendezte meg az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke a 2012. évi YOU MÁJT WIN 3 tanulmányi verseny döntőjét. Az írásbeli fordulón 76-an indultak el, közülük a 12 legmagasabb pontszámot elért versenyző került a második fordulóba. A végső győztes Orbán András lett.
- **2012. május 9-én**, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara Dísztermében, *Klebensberg Kuno gróf halálának 80. évfordulója* alkalmából tudományos konferenciát rendezett a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történettudományi Intézete és a Kodolányi János Főiskola Történelem Tanszéke. A konferencián L. Simon László, a Magyar Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottsága elnökének köszöntője után előadást tartott Romics Ignác (EKF, Eger), Tókéczki László, CSc (ELTE, Budapest), Ujváry Gábor, CSc (KJF, Székesfehérvár), Makkai Béla, CSc (KRE, Budapest), Kovács Dávid, PhD (KRE, Budapest), Csurgai Horváth József, PhD (Székesfehérvári Városi Levéltár), Miklós Péter, történész-muzeológus (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) és Samyai Csaba Máté, PhD (KRE, Budapest).
- **2012. május 9-én**, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Tanácstermében mutatták be a kar oktatóinak 2011-ben megjelent könyveit, valamint a *Pro Futuro. A jövő nemzedékek joga* kari folyóirat első lapszámát. Az *Ünnepi tanulmányok a debreceni jogi kar újraelalapításának 15. évfordulójára* (szerk.: Madai Sándor) című kötetet Szabadfalvi József egyetemi tanár, Árva-Balázs-Barta-Veszprémi Közigazgatás-elmélet című tankönyvét Szabó Béla egyetemi tanár, Babják Ildikó *Barbárság vagy germánság? Árucsera Európa hajnalán* című monográfiáját Gedeon Magdolna egyetemi docens, Balázs István: *A közigazgatás változásai Magyarországon és Európában a rendszerváltástól napjainkig* című könyvét Árva Zsuzsanna egyetemi docens, Bencze Mátyás *Elvek és gyakorlatok. Jogalkalmazási minták és problémák a bírói ítélkezésben* című kötetét Elek Balázs egyetemi docens, Fézer Tamás *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban* című monográfiáját Pribula László egyetemi docens, Madai Sándor *A család büntetőjogi értékelése* című könyvét Balla Lajos c. egyetemi docens, Nyilas Anna *Simplification and acceleration of civil justice in Europe: With special reference to small claims procedures* című könyvét Fézer Tamás egyetemi adjunktus, P. Szabó Béla *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914–1949)* című kartörténeti művét Mudrák József szerkesztőségi titkár (Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények), Siska Katalin *Az emberi jogok az arab világban* című könyvét Kovács Sándor egyetemi docens, Szabadfalvi József *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig* című kötetét Vinnai Edina egyetemi tanársegéd, Szemesi Sándor: *A nemzetközi jog alapintézményei* című

könyvét Szabó Zsuzsanna egyetemi tanársegéd, Tóth Gábor Attila *Életfogytig szabadláb. Alkotmányjogi karcolatok* című kötetét Fazekas Flóra egyetemi adjunktus mutatta be.

- **2012. május 9-én**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Karán, a Collegium Esztergom és a Pázmány Egyetem *Érték! Értem?* című nyilvános előadássorozata keretében az *Információrobbanás a korújkorban (XVI–XVIII. század)* címmel R. Várkonyi Ágnes történész tartott előadást.
- **2012. május 15-én**, a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében az MTA IX. Osztály Állam- és Jogtudományi Bizottsága, az MTA IX. Osztály Jogtörténeti Albizottsága tudományos ülést rendezett *A magyar állam az egységesülő Európában – jogtörténet és jelenkor* címmel. Előadást tartott Rácz Lajos (A közjogi kiegyeztetések sorozata), Máthé Gábor (Az Osztrák–Magyar Monarchia mint politikai nemzet), Mezey Barna (Közép-európai megkésettység), Szabadfalvi József (Szuverenitáskonceptciók a 20. századi magyar jogirodalomban), Várnay Ernő (Költségvetési és monetáris szuverenitás az Európai Unióban) és Kukorelli István (A nemzeti alkotmányok és az európai alkotmányosság).
- **2012. május 15-én**, az MTA IX. Osztály Állam- és Jogtudományi Bizottság Jogtörténeti Albizottságának ülésén Máthé Gábor albizottsági elnök Werbőczy István *Tripartituma* megjelenésének 500. évfordulója kapcsán kezdeményezte, hogy a 2014-es jubileumi évben a Jogtörténeti Albizottság szervezésében nagyszabású programsorozat jöjjön létre, s központi eseménynek javasolta „A magyar jogfejlődés fél évezrede” elnevezéssel egy nagyszabású tudományos konferencia megszervezését. A létrehozandó Szervező Bizottság feladata lenne a konferencia megszervezésén túl az emlékév további programjainak koordinálása is. A javaslatot a jelenlévők egyöntetűen támogatták, s a további részletek kidolgozását egy következő albizottsági ülésen folytatják. További javaslatként elhangzott, hogy 2013-ban lépéseket kellene tenni egy „Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv” megalkotására, továbbá a jogtörténészek életrajzát és munkásságát összefoglaló lexikon ötletét is a megvalósulás stádiuma felé kellene elindítani. A kézikönyv ügyében már két alkalommal tartottak tematikai és alkotócsoporti megbeszélést.
- **2012. május 17-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának aulájában kerekasztal-beszélgetést rendezett a *Betekintő*, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata *Ügynökkérdés a tudományos történetírásban* címmel. A beszélgetés résztvevői: Kónyáné Kutrucz Kata-

lin (ÁBTL), Rainer M. János (56-os Intézet), Horváth Sándor (MTA BTK TTI), Stefano Bottoni (MTA BTK TTI), Takács Tibor (ÁBTL), moderátor: Müller Rolf (ÁBTL).

- **2012. május 17–18-án**, az ELTE BTK Történeti Intézetének Szekfü Gyula Könyvtárában rendezte meg a középkorral foglalkozó doktoranduszok konferenciáját az Fötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola, a Középkori Magyar Történeti, Történcsem Segéd tudományai és a Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Programja. Az I. szekcióban (elnök: E. Kovács Péter, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet) Jakab Péter (ELTE – „Aut caesar aut nihil” – Nápolyi László és az Orsinik), Incze János (Közép-európai Egyetem, ELTE – Luxemburgi Zsigmond városzalogsításai. Segesd és Bártfa esete), Péterfi Bence (ELTE – Az 1491. évi pozsonyi béke és alsó-ausztriai végrehajtása); a II. szekcióban (elnök: Thoroczkay Gábor, ELTE) Tóth Péter (ELTE – A Moravától a Morváig. Ómorávia helye a 9. század történelmében), Kanyó Ferenc (ELTE – Óbudától Óbudáig. Egy mítosz historiográfiája); a III. szekcióban (elnök: Solymosi László, ELTE, Debreceni Egyetem) Csáki Judit (ELTE – A magyar-lengyel krónika és a hazai elbeszélő hagyomány), Mikó Gábor (ELTE – Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg?) és Morgiel Kristóf (Adam Mickiewicz Egyetem, Poznań – A Vazul-fiak vándorlása a kelet- és közép-európai udvarokban), a IV. szekcióban (elnök: Laszlovszky József, Közép-európai Egyetem) Urbán Máté (Pusztaság vagy Paradicsom? A ciszterci táj több nézőpontból), Vajda Tamás (Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára – Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink tájalkító hatása), Vadas András (ELTE – „ide olyan molnár kell, aki 30–35 esztendeig a Rábán való malomban tanult, s a víznek a csínját tudja” – A körmendi uradalmi malom és az árvizek [16–17. század]), a Plenáris ülésen (elnök: Nagy Balázs, ELTE) Bak M. János (Közép-európai Egyetem – Középkori magyar királyok emlékezete a folklórban); az V. szekcióban (elnök: Bertényi Iván, ELTE) Gyönki Viktória (ELTE – Váltásfigetés a 10. századi Izlondon, Somogyi Szilvia (ELTE – Az esztergomi szétszék egyházi bírósági gyakorlata Lodomér érseksége idején), a VI. szekcióban (elnök: Veszprémi László, MTA-HIM-SZTE-MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Hadtörténeti Intézet és Múzeum) Kranzicritz Károly (ELTE – Változások a délvidéken Nikápoly után), Polgár Balázs (ELTE, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Középkori csatatareink régészeti kutatásának lehetőségei az írott források tükrében), a VII. szekcióban (elnök: Szende Katalin, Közép-európai Egyetem) Schmidtnayer Richárd (ELTE – 15. századi főúri rezidenciák a Vértes vidékén), Kelényi Borbála (ELTE – Három Várdai-feleség végrendelete a késő középkorban), Bakonyi Zsuzsanna (Miskolci Egyetem – Nők a nagyszombati gazdaságban. A 16. századi nagyszombati misszilis tanúsága), a VIII. szekcióban (elnök: Sággy Marianne, Közép-európai Egyetem, ELTE) Rákoss-Zichy

Johanna (ELTE – A vértanúk testéről való gondoskodás a mártírtákok tanúsága alapján), Ilkó Krisztina (ELTE – Az aszkézis gyakorlatának szélsőséges formái Szent Zoerard-András vitájában), Nagy Emőke (Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, ELTE): Szent Anna-ábrázolások a késő középkori Magyarországon – a berethalmi Szűz Mária-oltár), a Plenáris előadáson (elnök: Érszegi Géza, Magyar Országos Levéltár, ELTE) Feld István (ELTE – A királyi várak Magyarországon a 13. században) tartott előadást. Zárszót Draskóczy István (ELTE) mondott. – A konferenciához kapcsolódva mutatták be Albinus Franciscus Gombos *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. I–IV.* című forrásgyűjteményének reprint kiadását (Budapest, Nap Kiadó, 2005–2011), Bárány Attila–Laszlovszky József–Papp Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban* (Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor, 2008 [2011]–2011) és Eckhart mester *Az értelem fénye. Fiatalok művei, német prédikációk, tanköltemény és értekezés.* Szerk. Bárány Ferenc (Budapest, Kairosz, 2010 [2011]) című kiadványokat.

- **2012. június 7-én**, Bécsben, a Fialat Jogtörténészek Egyesülete (Association of Young Legal Historians) és az Osztrák Tudományos Akadémia közös szervezésében rendezték meg a *XVIIIth Annual Forum of Young Legal Historians* című konferenciát, amelyen az ELTE AJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke képviseletében Frey Dóra, Képesy Imre és a tanszék korábbi demonstrátora, Bathó Gábor vett részt. Bathó Gábor *The first 1000 days of the Constitutional court of Hungary - being an activist in law making*, Frey Dóra *Verfassungsgebung – Verfassungstradition – Verfassungswirklichkeit in Ungarn im 20–21. Jahrhundert*, Képesy Imre *The Roots of the Judicial Review in Hungary* címmel tartott előadást.
- **2012. június 8-án**, a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának Deák Termében az *1809. évi győri csata emlékére* tudományos konferenciát rendezett a SZE Deák Ferenc AJK Jogtörténeti Tanszéke. Szalay Gyula dékán megnyitója után Nagy-L. István, a pápai Gróf Esterházy Károly múzeum igazgatója (A magyarországi hadjárat és a győri csata a létszámok és a veszteségek tükrében), Odor Imre, a Baranya Megyei Levéltár igazgatója („Marengo és Friedland unokája”, a győri csata az újabb kutatások tükrében), Krish András, a Soproni Levéltár főlevéltárosa (A franciák utolsó magyarországi hódítása, Pozsony 1809-ben), Vigh Attila, a Veres iskola lovas szakoktatója, a Győri Lovas Nemzetör Diszszakasz vezetője (A magyar huszárság ruházata, fegyverzete, és a parancsközlő hangszerek szerepe), Vizi László Tamás, a KJF tanszékvezető főiskolai tanára (A nemesi felkelés szabályozása a magyar jogalkotásban), Farkas Ádám, a SZE BLSZK tanulmányi és koordinációs megbízottja (A nemesi felkelés és a katonai fegyelmi jog), Nagy Szabolcs, a Veszprém Megyei Levéltár főlevéltárosa

(Veszprém városa az utolsó nemesi felkelés idején), Néma Sándor, a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár főlevéltárosa, igazgatója (Győr vármegye működése a francia megszállás alatt), Bana József, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának főlevéltárosa, igazgatója (Az 1809-es győri csata helyi kultusza – adalékok az emlékmű történetéhez), Biczó Zsolt, a SZE DFK vezető könyvtárosa (A kismegyeri csata és a történelmi emlékezet), Baltavári Tamás történész, tanár (A győri csata animációs feldolgozása) tartott előadást. A konferencia időtartama alatt az érdeklődők megtekinthették Győr Megyei Jogú Város Levéltárának *Franciák Magyarországon, 1809* című tárlatát.

- **2012. június 14-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára aulájában, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében Püski Levente egyetemi docens *A revíziós területgyarapodások hatása a magyar parlament szerkezetére 1938–1942* címmel tartott előadást.
- **2012. július 13–14-én**, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának főépületében *Verfahrensformen und Verfahrensgarantien in der Vergangenheit und Gegenwart* rendezte meg a jénai Friedrich-Schiller-Universität és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem a 12. Német-magyar büntetőjogtörténeti szemináriumot (Deutsch-ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar). Dr. Mezey Barna és Dr. Günter Jerouschek professzorok megnyitóját követően Alexander Schwarzlose (Jena) *Der Rechtsgang in der fränkischen Zeit – Eideshilfe, Thingprozess, Königsgesicht, Katharina Radtke (Jena) Unterschiedliche Verfahrensformen gegen Freie und Unfreie im frühen und hohen Mittelalter, Sina-Marie Kunze (Jena) Reinigungseid, Übersiebnungsverfahren und Leumundsprozess in der mittelalterlichen Strafverfolgung, Maren Richter (Jena) Gottesurteile als Verfahrensform im Mittelalter, Palguta Virág (Budapest) Gottesurteile in Ungarn, Steven Naumann (Jena) Papst Innozenz III. und das IV. Laterankonzil – zur Bedeutung des kanonischen Rechts für das mittelalterliche Strafverfahren, Maren Weinig (Jena) Bedeutung und Wirkung der gemeinrechtlichen Rezeption für das peinliche Strafverfahren, Julian Kudera (Jena) Heinrich Kramer und seine Hexenhämmer (Mal-leus Maleficarum, Nürnberger Hexenhammer), Mireisz Timea (Budapest) Majestätsbeleidigung in der frühen Neuzeit – das Prozess gegen István Illésházy, Kepler Norbert (Budapest) Majestätsbeleidigungsprozesse während der Neoabsolutismus (1849–1867) in Ungarn, Britta Schütt (Jena) Verfahrensformen und -garantien im Reichsstrafgesetzbuch von 1871, Ildikó Péter (Budapest) Schwurgerichte in Ungarn, Beke-Martos Judit (Budapest) Schwurgerichtsprozesse in den USA, Micskei Adrienn (Budapest) Strafprozess im Jugendstrafrecht in Ungarn, Kajcsos Kinga (Budapest) Das Prozess gegen Kardinal József Mindszenty, Romics Ágnes (Budapest) Schauprozesse in Ungarn in den 50-er Jahre,*

mit besonderer Berücksichtigung des Prozesses gegen Péter Mansfeld; a konferencia második napján Anastasia Raizberg (Jena) *Zur Bedeutung der Nürnberger Prozesse für das heutige internationale Strafrecht*, Losonczy Eszter-Képesy Imre (Budapest) *Die ungarische Gerichtsorganisation von der politischen Wende bis 1997*, Michael Krauß (Jena) *Verfahrensgarantien und die Radbruch'sche Formel – Die Mauerschützenprozesse*, Roy Lotzing (Jena) *Gefahrenabwehrfolter im Lichte strafrechtlicher Verfahrensgarantien des Grundgesetzes*, Steffen Wallrodt (Jena) *Der Deal im Strafprozess – Möglichkeiten und Grenzen einer Verfahrensform* címmel tartott előadást.

- **2012. augusztus 20-án**, a nemzeti ünnep alkalmából Prof. dr. Máthé Gábor, a Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetését vehette át Navracsics Tibor miniszterelnökhelyettől.
- **2012. szeptember 2–6-án**, a svájci Luzernben, az Universität Luzern *lucernaiuris* Intézetében került sor a Német jogtörténészek 39. találkozájára (39. Deutscher Rechtshistorikertag), amelyen az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke részéről Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár és Frey Dóra vett részt.
- **2012. szeptember 10-én**, az ELTE ÁJK kari évnyitó ünnepségén a Kar vezetése a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék oktatói közül Gosztorny Gergely tanársegédnek, az ELE Rectori Titkárság vezetőjének Ezüst Eötvös Emlékérmét, Parádi Józsefnek, a Tanszék megbízott oktatójának Pro Facultate Emlékérmét adományozott.
- **2012. szeptember 28-án**, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének Tanácstermében Földi András, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK) és Ádám Antal, professor emeritus (PTE-ÁJK) mutatta be Fekete Balázs *A modern jog-összehasonlítás paradigmái* (Gondolat, Budapest, 2011) című kötetét, illetve az *Alkotmányfejlődésünk útjai. Válogatás Molnár Kálmán hátrahagyott írásaiból* (közreadja: Schweitzer Gábor, szerkesztette: Kajár István, Publikon, Pécs, 2011) című kiadványt.
- **2012. október 4-én**, 36 éves korában elhunyt Babják Ildikó, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének egyetemi docense. A mindannyiunk által szeretett és tisztelt kolléganőt 2012. október 9-én a miskolci (belvárosi) Mindszenti temetőben helyezték örök nyugalomba. (Babják Ildikót a Jogtörténeti Szemle következő számában búcsúztatjuk.)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Beke-Martos Judit, PhD, megbízott oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Csatlós Erzsébet**, PhD, tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi jogi és Európa-jogi Tanszék; **Deli Gergely**, PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Erdődy Gábor**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Erdős Csaba**, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Frey Dóra**, tudományos munkatárs, Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Budapest, Összehasonlító Állam- és Jogtudományi Kar; **Gosztonyi Gergely**, PhD, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Képesy Imre**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kiss Bernadett**, PhD, jogi főreferens, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala; **Koncz Ibolya Katalin**, PhD, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Nacsá Mónika**, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Nagy Noémi**, tudományos segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézete; PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Doktori Iskola; **Pozsonyi Norbert**, egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Simándi Irén**, PhD, habil. főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola, Történelem Tanszék; **Varga Norbert**, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék

E számunk megjelenését az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) K81512 sz. kutatási programja támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az cleszlosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű összefoglalót kérünk német nyelven.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

CSATLÓS, Erzsébet: Grotius und das Konzept des mare liberum.....	1
ERDÖDY, Gábor: József Antall über demokratische Rechtsstaatlichkeit und parlamentarische Demokratie.....	10
SIMÁNDI, Irén: „Verfassungslehre“ im Ungarischen Rundfunk (Die Verfassung von 1949).....	20
VARGA, Norbert: Die Regelung der Staatsangehörigkeit und der Gemeindezugehörigkeit in der Zeit der Neoabsolutismus, mit besonderer Berücksichtigung der Vorschriften des ABGB.....	26

VERKSTATT

KISS, Bernadett: Bordells in Transdanubien.....	31
NACSA, Mónika: Über Grundgesetze in Zeiten der historischen Verfassung.....	41
NAGY, Noémi: Das irische Sprachparadoxon.....	48

ÜBER BÜCHER

Die zu ehrenden 450 Jahre – Geschichte der Universitätsbibliothek der ELTE – GOSZTONYI, Gergely.....	59
Ein österreichischer Jurist vom „Vormärz“ – Auswahl aus den biografischen Schriften von Karl Josef Pratobevera KÉPESSY, Imre.....	61

RUNDSCHAU

Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der Verfassungsgerichtsbarkeit. Vortrag von László Sólyom an der Sitzung des Wissenschaftlichen Studentenkreises für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte – BEKE-MARTOS, Judit.....	62
Konferenz des wissenschaftlichen „Nachwuchses“ an der Staats- und Rechtswissenschaftliche Fakultät der ELTE – B. M., J.	65
Deutsch-Ungarisches Strafrechtshistorisches Seminar in Szekszárd – K., I.....	66
Öffentliche Verteidigung der Dissertation zur Doktor der Akademie der Wissenschaften von Zoltán Szente – ERDŐS, Csaba.....	67
Öffentliche Verteidigung der PhD-Dissertation von Bernadett Kiss – FREY, Dóra.....	68
Juventus victus. Über die Dissertationen von János Erdödy und János Jusztinger – DEI, Gergely.....	69
Öffentliche Verteidigung der Doktorarbeit von Gábor Rokolya – KONCZ, Ibolya Katalin.....	71
Die Österreichische Akademie der Wissenschaften wurde Éva Jakab zur korrespondierende Mitglieder im Ausland gewählt – POZSONYI, Norbert.....	73
Vortrag von Thomas Olechowski an der Juristischen Fakultät der ELTE – K., I.....	74
NACHRICHTEN.....	77
Die Autoren dieser Ausgabe.....	80

Auf der Titelseite:

József Antall

(Pestújhely, 8. April, 1932 – Budapest, 12. Dezember 1993): Lehrer der Fächer ungarische Sprache und Literatur
– Geschichte – Archivwesen, Museumswissenschaftler, Bibliothekar, Politiker, als Präsident
des Ungarischen Demokratischen Forums der erste gewählte Ministerpräsident von Ungarn nach der Wende

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István
Redakteur: Élesztős László (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und
Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged
Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

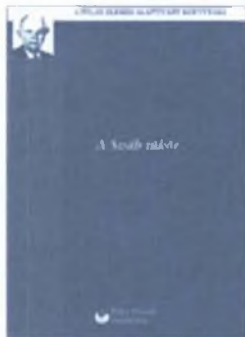
Verlag: Gondolat Verlag

Eckhart Ferenc
HITELESHELYEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON / Die glaubwürtigen Orte Ungarns im Mittelalter
Szerkesztete: Rokolya Gábor. Fordította: Csókay Balázs, Dreska Gábor.
Az előszót írta: Mezey Barna
Studia Notarialia Hungarica. Tom. XI.

Eckhart Ferenc német nyelvű, eredetileg a Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung IX. Ergänzungsband 2. füzeteként, 1914-ben megjelent tanulmányának új, kétnyelvű (német–magyar) kiadása fontos szolgálatot tesz a magyar jogtörténészeknek és történészeknek. „A mű ugyanis a magyar joghistória egy olyan intézményének kifejlődését dokumentálja, amely az európai mintához képest jelentős eltérést jelez a közhitelességi szerveződés történetében, nem kevésbé igazolva a szélső nemzeti fejlődés autonómiáját és adaptációs intellektualizmusát.” „Jelentős adalékokkal szolgál oklevelezési gyakorlatunkról, a jogügyletek praxisáról, a közhitelesség hazai fejlődéséről, korrigálva és alátámasztva állításait, s természetesen kitűnő kikapcsolódást nyújtva azon olvasók számára, akik foglalkozásuk történeti bűvárlatát, szakmaiságuk múltját tájékozódásuk természetes forrásának tekintik.” (Mezey Barna előszavából)

ISBN 978 963 88147 9 1 – Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Budapest, 2012, 352 p.

Blazovich László – Schmidt József:
A SVÁB TÜKÖR (Der Schwabenspiegel)
Fordította: Schmidt József
A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 35.

A Schwabenspiegel a 13. században Dél-Németországban, déli német szójárásban készült jogkönyv, amelyet a 15. századig „Kaisers Landrecht”-nek (leges Imperiales) neveztek. Szerzőjeül Regensburgi Berthold ferencrendi szerzetest tartják. Dél-Németországban olyan nagy tekintélyre emelkedett, mint az északi részekben a Szász Tükör. A Sváb Tükör jelentős hatást gyakorolt a magyar városjogra is, így Buda városának jogkönyve a 15. századból ugyancsak a Schwabenspiegel alapul vétele mellett készült. A jogkönyv magyar nyelvű fordításához bevezető tanulmány, jegyzetanyag, valamint személy- és tárgymutató csatlakozik. A kiadvány méltó társa a 2005-ben, ugyancsak a Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára sorozatban megjelent Szász Tükör című kiadványnak.

ISBN 978 963 9650 83 1 (ISSN: 1786-352X) – Pólay Elemér Alapítvány – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011, 512 p.

Jakab Éva:
BORVÉTEL ÉS KOCKÁZAT – JOGTUDOMÁNY ÉS JOGÉLET A RÓMAI BIRODALOMBAN
Értekezések a jogtudomány köréből

A bortermelés és a bor értékesítése már az ókorban is a társadalmi érdeklődés középpontjában állt. Jogilag releváns problémáit elsősorban a kárveszély és a kockázatosztás szabályai jelentettek. Jakab Évának, a Szegedi Tudományegyetem római jogász professzorának az egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának „Értekezések a jogtudomány köréből” című sorozatában megjelent kötete a szerződési gyakorlat aspektusából kínál új dogmatikai megoldásokat olyan kérdésekre, amelyek évszázadok óta vitatottak a római jogban, és döntően befolyásolták az egyes európai magánjogok adásvételi szabályainak kialakulását. Az új felismerések a jogélet, a görög nyelvű papiruszokban és a latin forrásokban fennmaradt szerződési formulák átfogó feldolgozására épülnek. A munka a jogintézményeket azok gazdasági kontextusában vizsgálja, figyelembe véve az egyes jogi kultúrák párhuzamosan kifejlődő vagy eltérő vonásait. Számos fejezet érdekes olvasmányt nyújt a jogban nem járatos, de a borkultúra történeti gyökerei iránt érdeklődő olvasónak is.

ISBN 978 963 0590 59 4 – Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 246 p.

Bertényi Iván:
A CÍMERTAN RENESZÁNSZA

Bertényi Iván, az ELTE BTK emeritus professzora a címerteran és a történeti segédtudományok nemzetközileg elismert kutatója. Mintegy fél évszázados munkásságából e kötetbe válogatott tanulmányai is elsősorban a címerterannal foglalkoznak, de bemutatja néhány rokon segédtudomány (pecséttan, jelvénytan, diplomatika), valamint a jog- és kormányzattörténet tárgykörében publikált eredményeit is. Így például a szerző a magyar és a nemzetközi kutatás figyelmét sikerrel fordította a Képes Krónika és címeres pecsétjeink irányába. 1989-ben – Kállai Ist-vánnal együtt – indítványozta az akkor még államfői funkciókat betöltő Elnöki Tanácsnak a történelmi magyar államcímerhez való visszatérést. Kimutatta, hogy az államcímerünkben feltüntetett korona nemcsak a királyság szimbóluma lehet, hanem (több nyugati ország jelképeivel hasonlóan) a szuverenitás jelképe is. A tanulmányok sorát a „címer” szó nyelvtörténeti alakulásáról, a heraldikának a régmúlt idők propagandájában való alkalmazásáról szóló, s néhány, a 14. századi magyar történelem egyes kérdéseit bemutató írás egészíti ki.

ISBN 978 963 4465 95 9 – Argumentum Kiadó, Budapest, 2010, 476 p.

Pálmány Béla:
A REFORMKORI MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEK TÖRTÉNETI ALMANACHJA 1825–1848.
I–II. KÖTET
Geschichtsalmanach der ungarischen Parlamente im Reformzeitalter 1825–1848.
In zwei Bänden

E kilenc és fél éves kutatómunkával készült mű mintegy 3100 személy – az 1825–1848 közötti hat országgyűlésen részt vett képviselők, lényegében a reformkor teljes korabeli politikai elite – életrajzi adatait tartalmazza. Az archontológia és prozopográfia új módszereit alkalmazva e személyi adattár az országgyűlési elit minden tagjára kiterjed. A személyi szócikkek közlik az illető teljes nevét, rendi állását (a főnemesi, nemesi cím megszerzését), családjá három nemzedékének genealógiai adatait, címek, vallási hovatartozását, érzékeltetik birtok- és vagyoni viszonyait. Végül a személyek legfontosabb műveinek, tudományos és egyesületi tevékenységük főbb állomásainak és kitüntetéscikkek az adatai zárják a névcikket. A reprezentatív kiadvány megjelenését az Országgyűlés Hivatala támogatta.

ISBN 978 963 4466 13 0 – Budapest, Argumentum Kiadó, 2011, 2620 p.